

PLUUSTERGOUd

Halfjaarlijks tijdschrift van de Historische Vereniging
Hoogezand - Sappemeer e.o.

Hotel Restaurant Faber

Meint Veningastraat 123
9601 KE Hoogezand
Tel.: 0598-39 33 36

Het adres voor:

- * Vergaderingen
- * Lunches, diners
- * Koude/warme buffetten
- * Recepties, bruiloften
- * Reünies, feesten

Tevens:

- * Kegelbanen
- * Partybar
- * Cateringservice

Colofon

Pluustergoud is een uitgave van de “Historische Vereniging Hoogezand - Sappemeer e.o.” en verschijnt tweemaal per jaar. Voor inlichtingen over de vereniging: secretariaat”Historische Vereniging Hoogezand - Sappemeer e.o.”

Secretaris: W.A.H.Rozema, Noordersingel 24, 9601 CJ Hoogezand. Tel. 06-51434939. Email:histverhosap@gmail.com

Website:

www.historischevereniging-hs.nl

Opgave lidmaatschap:

Via secretariaat, 25 euro per lid per jaar en 12,50 euro voor partners van leden.

Bankrekening:

NL42INGB0007453326

De HVHS e.o. is een Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI), alsmede een Culturele ANBI (dossiernummer 92 837)

Redactie: Daan Hulsebos, Melle Vos

Redactieadres: D.Hulsebos

Burg. Tuinstraat 7, 9602 CZ Hoogezand
email: danielhulsebos@hetnet.nl

Ontwerp en lay out:

Jan Pekelder

Losse nummers: zolang de voorraad strekt via het secretariaat, 6,50 euro per stuk, exclusief portokosten

Meer over de historie van de regio Hoogezand - Sappemeer vindt u op :
<https://historischarchief middengroningen.nl>

Copyright: Historische Vereniging Hoogezand - Sappemeer e.o. Overname van (gedeelten van) artikelen en/of afbeeldingen is slechts toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

Druk: Afeer Druk & Print Winschoten

Inhoud

Van het bestuur	pag. 4
Van de redactie	pag. 5
Festival GRN.....	pag. 6
Inloop middagen	pag. 7
D.E.Gorter, de eerste gek	pag. 8
Koepelkerk in renovatie	pag. 9
Armenzorg in Midden Groningen	pag.10
Hoogezands eerste ansichtkaart uitgever (3)	pag.12
Mijn schoolfoto (8)	pag. 19
Bouwval op de Dam	pag. 20
Eltjo Hofman's pioniersjaren	pag. 21
Oosterpark	pag. 28
Aardewerk Erica	pag. 29
Joodse sporen in H.S.	pag. 30
Rel rond pastoorsbenoeming	pag. 32
Reacties.....	pag. 35
Zelfde plaats andere foto.....	pag. 36
Motjo (Rinus Visker)	pag. 38
Stolpersteine in Foxham en Martensh	pag. 40
“Concordia Constans”	pag. 43
Scheepbouw H. en M. Wolthuis	pag. 45
Ontwikkeling havengebied Sappemeer	pag. 53
Pluimvee- en Konijnenfokkersver. H.S. (1)	pag. 54
Koebeenkunst als huisvlijt	pag. 59
Najaarsexcursie 2023	pag. 61
Van Tulp tot Meesterborg	pag. 64
Amsterdamse school	pag. 65

VAN HET BESTUUR

Voor u ligt pluustergoud nr. 56, het laatste exemplaar van het jaar 2023. Zoals u weet heb ik het stokje begin dit jaar van Okkie Smit overgenomen. De afgelopen periode heb ik genoten van een hechte club van mensen met aandacht voor de geschiedenis van plaats en omgeving.

Ik heb aan diverse interessante activiteiten deelgenomen.

De voorjaarsexcursie langs joodse plekken van herinnering was een succes. Ten tijde van de Tweede Wereldoorlog kende Muntendam veertien Joodse inwoners. Het echtpaar Comprecht Eckstein en Rosetta Lezer zijn de enige twee die destijds aan het noodlot zijn ontkomen. Met behulp van vier dappere helpers uit het dorp hebben zij tweeënhalf jaar ondergedoken gezeten in een schuilkelder van 15m² onder een bedrijfspand aan de Nieuweweg.

De najaarsexcursie naar Schlosz Evenburg en het Heimatmuseum in Leer was een erg interessant evenement, waarbij het vervoer werd verzorgd met een antieke bus van het bus museum. Het was voor de deelnemers een grote verrassing dat de weg naar het museum liep via een wandeling door de “drukte” van de Gallimarkt. De Gallimarkt, een traditie die teruggaat tot de middeleeuwen, staat bekend om gezelligheid, attracties en diverse culinaire hoogstandjes. Het is dan ook geen verrassing dat dit volksfeest ook veel Nederlandse bezoekers trekt.

Naast deze door onze Historische Vereniging georganiseerde evenementen heb ik zelf nog deelgenomen aan een tweetal door de gemeente Midden-Groningen georganiseerde culturele zaken t.w. een wandeling door Sappemeer geheten “In de voetsporen van Aletta Jacobs” en de Jaap Westerdiep lezing met als onderwerp “Verborgene kansen voor historisch Midden-Groningen” door Peter Kamminga.

Verder zijn we gestart met inloopmiddagen op de laatste dinsdag van de maand. Tot nu toe een groot succes, waarbij leden en niet leden onder andere foto's e.d. komen brengen en onder het genot van een kop koffie vele verhalen uitwisselen.

Ook zijn we met de deskundige hulp van ons lid Tonny Smalbroek begonnen met het catalogiseren van onze bibliotheek, waarbij ik nog even wil opmerken dat we onlangs uit een nalatenschap een vrijwel complete serie Groninger Almanakken en enkele waardevolle antiquarische boeken hebben ontvangen van mevrouw Mulder, oud onderwijzeres in onze gemeente en ook Mien Westerdiep heeft ons verblijd met een aantal waardevolle historische boeken.

Tot slot nog even als herinnering, zoals unaniem besloten op onze Algemene Ledenvergadering van 2023, is de contributie verhoogd naar €25,00 per lid en €12,50 voor partners. Omstreeks april zult u van de penningmeester een verzoek ontvangen om uw contributie te voldoen.

Rest mij nog u namens het Bestuur een gezond en gelukkig 2024 te wensen en u te ontmoeten op onze nieuwjaarsvisite Op 28 januari 2024.

Jan Knip (voorzitter)

VAN DE REDACTIE

Voor u ligt de 56e editie van Pluustergoud met weer vele artikelen van diverse auteurs, zowel leden als niet leden. Vooral de bijdragen van niet leden worden door de redactie zeer op prijs gesteld. Ook deze keer weer onderwerpen van uiteenlopende aard en “voor elck wat wils”.

Van Gerrit Stuuat alweer de 43e editie van de rubriek “zelfde plaats, andere foto” en inmiddels de 8e aflevering van “mijn schoolfoto”. Voor de laatste rubriek kunnen we nog wel wat foto’s gebruiken, dus kijk in uw schoendozen en stuur oude schoolfoto’s in. In deze editie ook weer een aantal bijdragen van onze secretaris, Wim Rozema, die beschouwd mag worden als onze “hofleverancier” en zoals altijd onder bijvoeging van prachtige eigen foto’s. Hij doet onder andere verslag van een tweetal excursies, de 3e legging van Stolpersteine in Foxham en Martenshoek en hij heeft prachtige foto’s gemaakt van de Koepelkerk in de steigers.

In dit nummer wordt er ook aandacht geschonken aan een plan van de heren Smit en Veenhoven betreffende het aanbrengen van een brug over de Noorderstraat tussen de Borgercompagniesterdiep en de haven.

Verder het tweede deel over Eltjo Hoffmann, nu zijn tijd als raadslid van de gemeente Hoogezand en het derde deel over uitgevers van ansichtkaarten in onze gemeente door Joop van Roekel, deze keer wordt Jacobus Johannes Smedes (1861-1944) behandeld.

Bijzonder verheugd waren we met het artikel over de scheepsbouwers Wolthuis, dat is aangeleverd door Harm Wolthuis en interessante informatie bevat over de historie van museumwerf Wolthuis.

Kees Mollema leverde een stuk aan over de historie van de Plumvee en Konijnenfokkers Vereniging Hoogezand-Sappemeer (PKV).

In dit nummer het eerste deel.

J.P. Wortelboer kwam met een opmerkelijk artikel over oorkondes en versierselen die werden uitgereikt bij machinefabriek D.E. Gorter te Martenshoek.

Verder nog een bijdrage van Okke Amsing over zijn oom Rinus Visker, beter bekend als Motjo en Gerhard Jansema stuurde ons een bijzonder verhaal over een koebeenkunstenaar uit Hoogezand.

Tenslotte nog aandacht voor de onlangs geopende nieuwe expositie in het Historisch Archief over Armenzorg in Hoogezand-Sappemeer en een verhaal over de ondergang van de Concordia Constans van Jaap Boersema.

De redactie wenst u veel leesplezier en alvast Prettige Feestdagen.

Festival GRN in het Kielzog te Hoogezand

Wim A.H. Rozema

Ons bestuurslid Nel Lenting op de gevoelige plaat met de kersverse Haide Bliksem Awardwinnaar Tik Tok Tammo.

TikTok Tammo kreeg zaterdag 18 november j.l. op Festival GRN in het Kielzog in Hoogezand de "Haide Bliksem Award". De jaarlijkse onderscheiding voor diegene, die zich onderscheidt in de promotie van het Gronings en de Groninger cultuur in de breedste zin van het woord. Johannes Peetsma uit Winsum, bij een groot publiek natuurlijk veel beter bekend als TikTok Tammo, was volledig verrast. „Ik zag het totaal niet aankomen”, zei de artiest annex internetfenomeen, die als Gronnfluencer zeker 220.000 volgers heeft. Een onderscheiding die wordt uitgereikt op GRN het streektaalfestival, voor iedereen die geïnteresseerd is in het Gronings, de Groninger geschiedenis en cultuur. Uiteraard mocht uw historische vereniging hier niet ontbreken. Onze boekenmarkt had veel belangstelling en we konden een aantal nieuwe leden inschrijven!

Bestuurslid/eindredacteur Daan Hulsebos bezig met het inrichten van onze boekenmarkt.

Foto's : ©Wim A.H. Rozema.

Historische Vereniging gestart met inloopmiddagen

Wim A.H. Rozema

De Historische Vereniging Hoogezand-Sappemeer e.o. is met ingang van september 2023 gestart met inloopmiddagen. De bedoeling is om één keer per maand leden en niet leden te ontvangen in ons onderkomen op de eerste verdieping van de Doopsgezinde kerk, Noorderstraat 53 te Sappemeer. U kunt er onder andere terecht met allerlei vragen over de geschiedenis van Hoogezand-Sappemeer en ook kunt u “oude” foto’s en dergelijke beschikbaar stellen aan onze Vereniging. Eventueel kunnen foto’s door één van onze bestuursleden worden gescand, zodat ze daarna weer in uw bezit komen. De eerste inloopmiddag was op dinsdag 26 september van 13.30 uur tot 16.30 uur en vervolgens elke laatste dinsdag van de maand, behalve in december, juni, juli en augustus.

Foto's : ©Wim A.H. Rozema.

D. E. Gorter, de eerste gek

Jan-Paul Wortelboer

Geboren in 1948 bracht ik mijn jeugd door in de Vijverstraat huisnummer 12, later vernummerd naar 13.

Onze burens op nummer 11 waren Douwe en Ekelien Gorter-Smit, die ik niet anders heb gekend als: oom Douwe en tante Eki. Oom Douwe, die voluit Douwe Emmo Gorter heette, was eigenaar van de Machinefabriek D.E. Gorter te Martenshoek, een bedrijf, gestart in 1923, dat zijn bestaan zag eindigen in een faillissement in 1989, maar toen was oom Douwe al overleden. Ook diens overlijden staat mij nog altijd helder voor de geest. Ik trouwde op 8 juli 1983 en oom Douwe en tante Eki waren op de receptie in Glimmen nog in alle fleur aanwezig. Enkele dagen later, op 11 juli, was oom Douwe reeds overleden.

Oom Douwe droeg, zoals destijds heel gebruikelijk was, een dasspeld; bij hem bestond dat uit een platina speldje samengesteld uit zijn initialen - en daarmee het logo van zijn bedrijf - DEG gemonteerd met drie briljantjes. Gekscherend vroeg hij mij eens of ik wist waar die letters voor stonden. Met bulderende lach legde hij mij uit dat die letters stonden voor: De Eerste Gek.

Al weer lang geleden werden bij het Venduhuis Van den Hende te Groningen twee van die speldjes te koop aangeboden: het ene exemplaar was vervaardigd van platina, het andere van goud. Het gouden exemplaar, bezet met drie briljantjes, wist ik te verwerven.

Deze speldjes werden uitgereikt aan werknemers van de firma Gorter, die daarmee werden beloond voor trouwe dienst gedurende lange reeks van jaren. Het gevoerde beleid is mij niet geheel duidelijk geworden. Merkwaardig genoeg waren de dochter en schoondochter van de “stichter” van deze onderscheiding niet in staat voor aanvullende informatie zorg te dragen.

De heer Ed B. Schmied, één van de directeurs van het bedrijf, ontving zijn gouden speldje met één briljantje, ná een 15-jarig dienstverband.

De heer Hebbo Harmannus Benthem ontving in 1970 een gouden speldje, zonder briljantjes, ná een 25-jarig dienstverband, en toen hij in 1985 zijn 40-jarig dienstverband volmaakte, ontving hij een platina exemplaar met drie briljantjes. De vader van deze Benthem, met dezelfde voornamen als diens zoon, ontving in 1959 bij zijn 25-jarige dienstverband een aardewerken wandbord, vervaardigd door de firma Tichelaar te Makkum. Voor zover bekend is dat het enige bekende exemplaar.

Ook Roelof Jan Oldenburger, geboren te Hoogezand 28 juli 1913, overleden te Veendam 20 okt. 1984, werd op enig moment beloond met zo'n speldje. Het speldje, evenwel zonder briljantjes, met het bijbehorende doosje van de bekende stad Groninger juwelier Frans Brugsma, wordt nog door zijn zoon Jan Oldenburger gekoesterd.

Foto's : ©Jan-Paul Wortelboer.

Een rondje rondom de achtkantige Koepelkerk in renovatie

Wim A.H. Rozema

Wellicht is het u opgevallen, wandelend of fietsend langs de Noorderstraat in Sappemeer : de Koepelkerk in de steigers. Nieuwsgierig geworden nam Pluustergoud fotograaf, gewapend met zijn spiegelreflexcamera's, een kijkje op deze bijzondere plek. Een gesprekje met de daar aanwezige vaklui leerde ons, dat men bezig is om het schilder- en voegwerk waar nodig te herstellen en de koepel aan een nauwkeurige inspectie te onderwerpen. Er wordt uiteraard volkomen veilig gewerkt. Vandaar de indrukwekkende aanwezigheid van steigers, een kunstwerk op zich...

Foto's : © Wim A.H. Rozema.

Expositie ‘Armenzorg in Midden - Groningen’ bij Historisch Archief

Rachel Hiemstra

Armoede is van alle tijd. Oók in Nederland. Oók in Midden-Groningen. Van armenhuizen vroeger, tot de Voedselbank van nu. Vanaf oktober 2023 tot en met het einde van het jaar is er in de vitrines van het Historisch Archief in het Huis van Cultuur en Bestuur (tijdens openingstijden) een expositie te zien over de armenzorg in onze gemeente.

Een historische terugblik
Nederland voor 1870

Voor 1870 wonen de meeste mensen in Nederland op het platteland en in kleine dorpen. Veel van onze voorouders hebben het moeilijk. Er is niet voldoende voedsel, kleding of brandstof. En lang niet iedereen heeft een fatsoenlijk huis. Een mislukte oogst, oorlog, een epidemie, het maakt het allemaal niet beter. Regelmatig is er hongersnood. In dit geval ben je afhankelijk van de kerk en particuliere instellingen. Vanuit de kerk regelt de diaconie dit. Zo schakelt meester Tholen uit Kiel-Windeweer in de winter van 1845 de diaconie in. Op dat moment zijn er zeker 15 kinderen die geen brood mee kunnen nemen van huis. Ook de volgende winters zorgt de diaconie voor brood.

De industriële revolutie

Vanaf 1870 veranderen de levensomstandigheden. Maar niet persé in positieve zin. Het is de tijd van de industriële revolutie. De productie verhuist naar de steden, waar de fabrieken staan. Dit zorgt ervoor dat ook de mensen naar de steden trekken. Hier moeten in korte tijd veel huizen worden gebouwd. Deze zijn vaak slecht van kwaliteit. Ook hier is de hygiëne slecht en er is vaak niet goed of niet genoeg te

eten. Daar komt nog bij dat werkdagen lang en zwaar zijn. Een ongeluk in een fabriek zit in een klein hoekje. Nog steeds is men voornamelijk afhankelijk van de liefdadigheid van de rijken en de kerk.

Bescherming tegen slechte levensomstandigheden

In de 19e eeuw zijn er nog geen goede sociale wetten om mensen te beschermen tegen slechte leefomstandigheden. Vanaf 1801 wordt volksgezondheid (en hiermee armenzorg) wel opgenomen in de Grondwet. De overheidsbemoediging blijft echter beperkt vanwege het verzet van de kerken.

Het burgerlijk armbestuur

Naast de kerk is er ook het burgerlijk armbestuur. Zij helpen degenen die van de kerken geen hulp krijgen. Dit zijn vaak niet persé onkerkelijken. Die zijn er namelijk bijna niet. Het zijn vaak mensen die een oppervlakkige band met hun kerk hebben of wiens gedrag de kerkelijke armbestuurders niet aanstaat. Instellingen van de burgerlijke armenzorg zijn geen gemeentelijke instellingen.

Ze worden vaak bestuurd door goede burgers. Maar de overheid houdt wel toezicht.

De armenwet van 1854

Met de Grondwet van 1848 en de Armenwet van 1854 verandert er wel iets. Als arme kan je nu alleen nog maar aankloppen bij de gemeente waar je geboren bent. Alleen als de kerken tekortschieten mogen burgerlijke armbesturen bijspringen. Na verloop van tijd moeten de gemeenten echter een steeds groter deel bijschieten. Er worden bedelingmaxima vastgesteld. 35 cent per week voor een alleenstaande volwassene in de winter en een gulden per week voor een gezin.

Een andere aanpak

Als er in 1873 een economische crisis ontstaat slaan de politici om. Ze vinden nu in tegenstelling tot voorheen wél dat de overheid de taak heeft om iets te doen aan het armoedeprobleem. Dit zorgt in 1874 voor de eerste échte sociale wet: het Kinderwetje van Van Houten. In deze wet staat dat kinderen onder de 12 werken. Ook andere wetten zorgen

Armenhuis Kleinemeesterstraat Sappemeer

voor betere omstandigheden. Waar- onder de leerplichtwet van 1901.

Van bedeling naar werkverschaffing en scholing.

In de loop van de 19e eeuw is alleen bedeling niet meer de belangrijkste oplossing. Ook scholing en werkverschaffing worden onderdeel van armenzorg. Zo zijn er steeds meer werkhuizen, zoals aan de huidige Oudeweg 107 in Westerbroek. Dit huis ontstaat waarschijnlijk door het mislukken van de aardappeloogst, waarna het beroep op de diaconie steeg. Ook staat er een werkhuis aan de Nieuweweg 102 te Muntendam en aan het Oude Kleinemeersterdiepje in Sappemeer.

Het armen- of werkhuis mag absoluut geen paleis zijn. Het moet er juist voor zorgen dat men er een afkeer tegen krijgt. Hier leert men arbeidzaamheid, spaarzaamheid en een zedelijke levenswijze. Kinderen krijgen bovendien de mogelijkheid om naar school te gaan. Het aantal armen- of werkhuisen laat wel zien dat er genoeg mensen zijn die hulp nodig hadden. In vrijwel elk dorp vind je er wel één of zelfs twee.

Actieve armenzorg vanuit de overheid.

Pas in 1912 kan de overheid actief armenzorg gaan bedrijven. Elke gemeente krijgt een armenraad. In Hoogezand-Sappemeer wordt deze voorgezeten door burgemeester Van Roijen.

Zelfde pand, Anno 2023

Armenhuis Kerkstraat Hoogezand

Als de overheid meer taken krijgt wat armenzorg betreft, raken de diaconale armen werkhuisen uit de tijd. Tussen 1900 en 1930 worden veel van deze huizen gesloten.

Armenhuis als Dansschool Van der Vlag, thans appartementen

Een nieuwe economische crisis

De economische crisis van de jaren 30 maakt de situatie echter niet beter en daarom worden er overal crisis-comités opgericht, zoals in Noordbroek en Slochteren. Naar aanleiding van de werkloosheid ontstaat in Sappemeer de Arbeidsbeurs aan de Kleinemeersterstraat. Of deze erg effectief is valt te betwijfelen. Van de ruim 3700 mensen die in 1937 en 1938 werk vinden, heeft maar 15% een baan gevonden via de Arbeidsbeurs.

De Tweede Wereldoorlog

Ook tijdens de Tweede Wereldoorlog gaat de hulp aan de armen verder, al wordt het burgerlijk armbestuur in Hoogezand opgeheven. De waarne-

mende burgemeester schrijft in een brief aan de Sicherheitsdienst dat het anti Nationaal Socialistische armbestuur zich aan ergerlijke Jodenbevoordeling schuldig heeft gemaakt. Dat zegt niet dat er geen hulp meer wordt geboden. Zo kan men op veel plekken bijvoorbeeld terecht bij de Centrale Keuken voor een maaltijd.

Recente ontwikkelingen

Ook nu kennen we nog armoede, ook al is deze niet altijd duidelijk zichtbaar. Bijstand is nu de gebruikelijke term voor armenzorg. Deze wordt vanaf 1965 een recht. De Algemene Bijstandswet (ABW) vervangt de Armenwet van 1854 die in de loop der tijd nauwelijks was aangepast. Hiermee komt de armenzorg voor het belangrijkste deel bij de overheid te liggen. Maar toch blijven kerken en andere instellingen een rol spelen. Ook het Leger des Heils, de Odd Fellows en de vrijmetselarij dragen een steentje bij. Bovendien kan men nu bijvoorbeeld terecht bij de Voedselbank en Kledingbank. Ook kleinere particuliere initiatieven staan steeds meer in de kijker. Denk hierbij aan weggeefwinkels en -kasten.

Foto's : Historisch Archief Midden-Groningen en Wim A.H. Rozema.

Hoogezands eerste ansichtkaarten-uitgevers (3/3)

Jacobus Johannes Smedes

Joop van Roekel

Jacobus Johannes Smedes (Groningen 1861 – Hoogezand 1944), een muzikale uitgever

Toen het monopolie op ansichtkaarten in 1892 verviel, stonden de uitgevers voor een nog onontgonnen beeldvlak. Doel was om dit zo aange-naam mogelijk en zo mooi mogelijk in te richten. Niet iedereen zag meteen de immense potentie van deze markt. Afgaande op de ons bewaard gebleven resultaten vormt de eeuwwisseling het kantelpunt. Vanaf 1900 zien we het aantal ansichtkaarten explosief stijgen. Prentbriefkaarten van voor deze datum zijn zeer schaars.

In een serie van drie artikelen besteed ik aandacht aan drie vroege uitgevers van ansichtkaarten in Hoogezand. Na eerst Jan Mulders 'De Concurrent' en Tiddo Smit behandeld te hebben, is er thans aandacht voor de geschiedenis van Smedes' boekhandel en zijn eigenaren.

Levensloop

Jacobus Johannes Smedes was een van de eersten die ansichtkaarten uitgaf (afb. 1). Hij werd geboren in Groningen in 1861 en volgde een opleiding tot onderwijzer. Vermoedelijk verbleef hij in dat kader in 1879 enige maanden in Hoogezand. In het bevolkingsregister staat schoolleerling achter zijn naam. Aanvankelijk vervulde hij tijdelijke baantjes voor hij zich in 1885 definitief in Hoogezand vestigde.¹

Zijn hele leven wijdde hij aan de muziek. De muziekgemeenschap in Hoogezand en Sappemeer waardeerde de werkzaamheden van Smedes enorm. Voor zijn verdiensten ontving hij in 1934 de gouden ere-

Afb. 1) A. Boeseken, Johannes Jacobus Smedes (1861-1944), gedateerd ca 1883, Historisch Archief Midden Groningen, HFC07901

medaille der Oranje-Nassau.² Zijn begrafenis in 1944 was voor het Nieuwsblad van het Noorden reden om er een verslag aan te wijden.³ Smedes was geheel gedompeld in de muziek en veel van zijn muzikanten kwamen op zijn begrafenis om hem de laatste eer te bewijzen.

De doopsgezinde gemeente van Sappemeer was er om afscheid te nemen van hun organist. Jarenlang bespeelde hij het orgel. Het mannenkoor Hoogezand/Sappemeer was present net als het fanfarecorps Hoogezand/Sappemeer. Ook orkestvereniging Orpheus gaf acte de présence. Daarnaast waren er nog talloze vertegenwoordigers van bekende regionale gezelschappen aanwezig. Hieruit bleek wel hoezeer hij begaan was met het muziekgebeuren in de regio en uiteindelijk de omstreken..

Maatschappelijke carrière

Smedes begon zijn maatschappelijke loopbaan als onderwijzer. Voor hij zich in 1885 definitief vestigde in Hoogezand, had hij een hele zwerftocht door het land achter de rug. Hij verbleef onder meer een aantal jaren in Rotterdam.⁴ In 1897 werd hij benoemd als docent zang aan de normaalschool in Sappemeer, een positie, die hij bekleedde van 1898 tot 1922.⁵

Muziekman

Hij werd waarschijnlijk al snel lid van het in 1879 opgerichte mannenkoor Hoogezand/Sappemeer. Heel gauw nam hij daar een vooraanstaande plaats in.

In 1888 ontstond er een conflict tussen het koor en een andere partij. De dirigent, de heer J. Douwes, gaf er de brui aan en bedankte als leider van het mannenkoor.⁶ Omdat het niet lukte om hem te bewegen op zijn schreden terug te keren, nam Smedes de taak op zich om het koor voor te bereiden op een concert in Scheemda. Daarna hervatte Douwes toch weer zijn taak en deed Smedes een stap terug. Het was dus heel logisch dat Smedes werd aangesteld als muziekbaas, toen Douwes in 1893 overleed. Vanaf dat moment nam Smedes het dirigentschap op zich en vervulde dit gedurende 43 jaar met ijver tot hij in 1936 terugtrad.⁷

Organist

Smedes was een veelzijdig talent. Hij speelde een leidende rol maar was ook zelf actief als musicus. In 1889 meldde hij zich in Sappemeer aan om organist te worden van de doopsgezinde kerk. Met hem waren er nog negen andere gegadigden. Vier ervan ontvingen een uitnodiging

om te komen voorspelen. Smedes won het miniconcours en werd benoemd tot organist.⁸ Vijftig jaar lang bespeelde hij het orgel in de kerk tot hij op 1 mei 1939 ontslag nam.⁹

Componist en schrijver

Smedes schreef behalve muziek ook teksten. Een tekst waarmee hij veel succes had, was zijn kikkerzang; een lied dat eind twintiger en begin dertiger jaren regelmatig werd opgevoerd. In 1892 verscheen zijn liederenbundel, getiteld Ernst en Luim, bij Wolters.¹⁰ In korte tijd verwierf hij veel aanzien en dit resulteerde in een uitnodiging om te komen optreden op de herdenking van het 250-jarig bestaan van Wildervank.

Hij was in 1907 betrokken bij de oprichting van de Odd Fellows in Hoogezand. Hij voorzag dit genootschap van een clublied (afb. 2).¹¹

Wildervank 250 jaar

Voor de herdenking van Wildervanks ontstaan, toen 250 jaar geleden, schreef hij de muziek op tekst van D. Riepma. Het werd een zangstuk in drie gedeelten, met als onderwerpen de herdenking van de vrede van Münster, Adriaan Geerts Wildervanck en het gedenkteken.

Tweemaal mocht Smedes met zijn koren optreden. De eerste opvoering vond plaats op 14 juli 1898. Aanvankelijk was het de bedoeling om dit op 4 juni te laten plaats vinden, de dag van de sluiting van de vrede van Münster maar dit werd uitgesteld, omdat de tekst niet op tijd gereed was.¹² De tweede uitvoering werd gehouden in november 1898 en ook die kreeg een lovende recensie in de krant.¹³

Hoogezand/Sappemeer 300 jaar

De muzikale herinnering aan Smedes' optreden ter ere van Wildervanks 250-jarig bestaan in 1898 stond gebrand in het Veenkoloniale geheugen. Toen dertig jaar later Hoogezand/Sappemeer hun 300-jarig bestaan vierden, mocht Smedes voor de muzikale omlijsting zorgen. Zijn opvoering van de revue Hoogezand Sappemeer was een succes.¹⁴

Afb. 2) J.J. Smedes, Clublied Odd Fellows, geda-teerd 1907, Historisch Archief Midden Groningen

Het betrof een muziekspel in vier delen, het eerste decor liet een heideveld zien, het volgende een deel van Sappemeer bij de R.K. kerk.

De derde toneelachtergrond toonde de kartonfabriek van Scholten en de laatste gaf de scheepswerf van Smit weer.

De herdenkingsfeesten leverden Hoogezand als tastbaar aandenken een openbare leeszaal op.¹⁵

Er bestaat een foto van Smedes met

een groot muziekgezelschap voor een decor (afb. 3). Zichtbaar zijn de kapel in het midden en de torens van wat een kasteel lijkt. Het betreft wel een kerkuiterlijk maar lijkt niet op de RK kerk in Sappemeer. Er zijn teveel kerken bij elkaar en dit decor lijkt alleen gezien de zwaarte van het onderwerp, veel kerken, meer op een opera.

Het toneel is gevuld met musici in het midden rond de staande dirigent, Smedes, en de leden van een mannenkoor. Omdat er in de vorige alinea zo nadrukkelijk gesproken wordt over plekken van naam

en faam, vermoed ik dat het decor een waarheidsgetrouwe weergave vormde van genoemde plaatsen. Aangezien dit decor dat niet heeft, zal deze achtergrond niet Hoogezand of Sappemeer voorstellen. Het geheel ademt eerder een Duitse sfeer.

Boek- en muziekhandel

In 1900 startte Smedes een boek- en muziekhandel.¹⁶ In 1925 zette hij zijn zaak J.J. Smedes om in de Firma J.J. Smedes & zoon.¹⁷

Afb. 3) Onbekende fotograaf, Muziekgezelschap, foto, Historisch Archief Midden Groningen

In deze vorm heeft de winkel twee jaar bestaan. Toen droeg hij de winkel over aan W. Poutsma.¹⁸

Wiert Poutsma (Groningen 1903 – Groningen na 1971), van knecht tot eigenaar

Al in mei 1926 meldde Smedes in de krant dat de zaak een jaar later overgenomen zou worden door W. Poutsma.¹⁹ Tot die tijd zou het bedrijf nog onder de verantwoordelijkheid van Smedes en zonen vallen. Deze periode zal de inwerktijd geweest zijn nodig om Poutsma op boekhandelniveau af te leveren. Na 1 mei 1927 ging hij op eigen benen verder. Als bijzonderheid meldde Smedes nog dat de firmanaam bleef bestaan. In 1927 deed Smedes de zaak voor f 10.000,- over aan W. Poutsma.²⁰ Die was in 1926 bij hem in dienst getreden als bediende.²¹ Het geld leende Poutsma van zijn vader.

Aanvankelijk floreerde de handel maar een gebrek aan bedrijfskapitaal en enkele verkeerde aankopen van courante goederen nekten hem. Hij ging failliet.²² Toen de lijst met schuldvorderingen uiteindelijk werd opgemaakt bleek het totale bedrag uit te komen op f 43.324,75,-. Poutsma bood aan 35% van het bedrag van elke schuld te betalen. De curator adviseerde positief over dit percentage. Hij zag het percentage bij een algehele verkoping niet hoger uitkomen dan rond 15%-18%. Hierop ging de meerderheid van de schuldeisers akkoord en kon Poutsma een doorstart maken.

Naast zijn boekhandel trachtte Poutsma zijn inkomsten te vergroten door eveneens typelessen te geven. Al in 1937 adverteerde hij hiermee in de Noord Ooster.²³ Het liep kennelijk niet helemaal naar wens, want in 1938 deed hij een speciaal aanbod.²⁴ Iedere vijfde deelnemer zou de opleiding gratis ontvangen. Tevens bezat hij een kopieermachine²⁵ en onderhield hij een leesbibliotheek.²⁶ In 1940 stopte Poutsma met de boekhandel en verkocht hij zijn zaak aan zijn concurrent M.A. Bouman.²⁷ Hij zette volledig in op zijn typeschool en zijn kopieerwerk. Toch zat daar

minder toekomst in dan hij dacht, want hij stopte twee jaar later al.²⁸ Hij vertrok in 1944 uit Hoogezand naar Smilde. In 1971 woonde hij in Groningen maar zijn overlijdensdatum is onbekend.

Smedes' ansichtkaarten

Smedes begon zijn boekhandel eind 1900. Dus is het logisch te veronderstellen dat de ansichtkaarten vanaf die tijd werden uitgegeven. Van hem zijn tot nu toe zo'n kleine drie honderd kaarten bekend.

Er bestaan hoofdzakelijk twee aanduidingen op de kaarten; een kaart met de naam uitgever J.J. Smedes valt te dateren in het tijdvak 1900-1924. Alle kaarten met daarop de tekst firma J.J. Smedes & zn. zijn uitgegeven in een periode van twee jaar (1925-1927).

Afb. 4) J.J. Smedes, Hoogezand, Kalkwijk, Historisch Archief Midden Groningen, inv. nr. D03112

Zoals elke kaartenuitgever bezat ook Smedes zijn eigen speciale kaarten. Bij hem waren dat de blauwe maankaarten; kaarten van blauw karton met in de lucht een maan. Tot nu toe zijn er drie bekend. Een mooi voorbeeld is zijn ansichtkaart van Gepke's draai in Kalkwijk (afb. 4). Hij heeft gekozen voor een traditionele beeldoplossing; een beeldafsluiting aan beide kanten en een vergezicht in het midden. De schoorstenen op de achtergrond behoren toe aan de strokartonfabriek van Hooites-Beukema. Die paar mensen op de voorgrond staan er ter verlevendiging van het beeld.

Ook zijn schilderijkaarten (ansichtkaart met een brede bruine reliëfrand) lijken alleen door hem uitgegeven

Afb. 5) J.J. Smedes, Groet uit Hoogezand, ansichtkaart, ongelopen, Historisch Archief Midden Groningen, inv. nr. 204-681

Martenshoek (Hoogezand)

Afb. 8) J.J. Smedes & zn., Martenshoek, Ansichtkaart, Historisch Archief Midden Groningen, coll. J.P.A. Wortelboer D142409

brenge met zijn naam, J.J. Smedes, er op en op de ramen kunnen we zijn specialiteiten zien. Op het rechterraam valt nog boekhandel te onderscheiden. Hoewel niet valt te lezen wat op het linker raam is geschreven, lijkt muziekhandel heel aannemelijk.

Uit de periode 1925-1927 is een kaart bekend van de firma J.J. Smedes & zn. Het is een gezicht op Martenshoek (afb. 8). Vanaf een hoog standpunt, vermoedelijk een hoogholtje, heeft de fotograaf deze situatie vast-

gelegd. Immers de centrale verlooplijnen zijn die van de kaden van het water. Rechts bevindt zich de sluis. Het oog van de toeschouwer loopt aan tegen een muur van bebouwing en wordt vervolgens links naar de diepte geleid.

De opbouw van deze kaart (kaart met brede rand en sepiakleur) is illustratief voor Smedes' latere kaarten.

Poutsma's Ansichtkaarten

In 1927 vond de overdracht van de winkel plaats aan W. Poutsma.

Aanvankelijk zijn vooral vermeldingen Firma J.J. Smedes (W. Poutsma) of Fa. J.J. Smedes & zn. (W. Poutsma) te vinden. Kennelijk heeft dit onderdeel uitgemaakt van de overeenkomst. Zo kon Poutsma nog profiteren van Smedes' naamsbekendheid.

Na zijn faillissement in 1929 maakte hij een doorstart. Waar anderen vooral oog hadden voor het Winschoterdiep en aanliggende zaken, beeldde Poutsma ook de gewone straat af.

HOOGEZAND. KIELSTERSTRAATWEG.

Afb. 9) Fa. J.J. Smedes & zn (W. Poutsma), Kielsterstraatweg Hoogezand, Historisch Archief Midden Groningen, inv. nr. 203-0511

Aanvankelijk nam Poutsma het kaartstramien van Smedes & zn. over. Een kaart met een rand rond de afbeelding en gedrukt in bruin is typisch voor Poutsma's kaarten uit de periode voor zijn faillissement. Deze vorm heeft Poutsma overgenomen van Smedes, die deze vorm al enige tijd gebruikte. Zijn kaart van de Kielsterstraatweg (latere Kerkstraat) is gebaseerd op het tunnelperspectief (afb. 9). De bomen ter weerszijde leiden het oog naar de horizon. In het beeldmidden komt een paard en wagen aangereden

en rechts daarvan staat een aantal jong-ens met een fiets. Poutsma had voornamelijk oog voor Hoogezandse beelden. Tot nu toe zijn er nauwelijks afbeeldingen van Sappemeer bekend. Slechts één bouwwerk en dat is een gedeeld gebouw, namelijk het station.

Dat is wat er aan Sappemeer herinnert (afb. 10).

Als hij prentbriefkaarten onder eigen naam gaat uitgeven, ziet hij af van een rand om de voorstelling.

De ansichtkaarten worden uitgegeven in zwart met een opdruk in witte letters.

Deze kaart heeft Poutsma uitgegeven onder eigen naam en is dus ontstaan na 1929. Aan de rechterkant staat het gebouw van de Coöperatie Eendracht Maakt Macht en links loopt het oog via de Kalkwijksterbrug op de voorgrond naar de diepte (afb. 11).

Afb. 10) Firma J.J. Smedes (W. Poutsma), Station Hoogezand Sappemeer, ansichtkaart, Historisch Archief Midden Groningen, inv. nr. 1265

Smedes voorzag Hoogezand/Sappemeer van een ruim en gevarieerd aanbod van ansichtkaarten; ook van Sappemeer. Poutsma daarentegen beperkte zich tot Hoogezand. Beiden hebben hun aandeel geleverd in het vastleggen en verspreiden van de beeldgeschiedenis van Hoogezand. Hoewel de vraag wie de eerste prent-

briefkaart heeft gemaakt van Hoogezand nooit definitief opgehelderd zal worden, lijken de aanwijzingen richting Tiddo Smit te gaan. Mulder startte net als Smedes pas in 1900 met zijn nering. Smit nam in 1893 al de zaak van zijn vader over. Helaas ontbreekt een kaart die dit vermoeden kan bevestigen.

Afb. 11) W. Poutsma, Hoogezand Parallelweg, ansichtkaart, ongedateerd, Historisch Archief Midden Groningen, inv. nr. HFC04983

- 1 Hij trouwde in 1898 met Geessien ter Borgh.
- 2 De Standaard 6 februari 1934.
- 3 Nieuwsblad van het Noorden 18 februari 1944.
- 4 Groningen 1861-1873, Noordbroek 1873-1878, Groningen 1878-1879, 1879, Sappemeer 1879, 5 Groningen 1879 (leerling), Rotterdam 1881 (onderwijzer), Nieuwe Pekela 1881-1882 (onderwijzer), Rotterdam 1882-1885 (onderwijzer), Hoogezand 1885.
- 6 Nieuwsblad van het Noorden 19 november 1897.
- 7 Winschoter Courant 3 augustus 1888.
- 8 Nieuwsblad van het Noorden 10 februari 1940 Een korte geschiedenis van het mannenkoor Hoogezand/Sappemeer staat hier uiteengezet.
- 9 Winschoter Courant 26 april 1889, Winschoter courant 28 juni 1889.
- 10 Winschoter Courant 21 maart 1939.
- 11 Geschriften en muziek van J.J. Smedes: Smedes, J.J., Ernst en Luim, Groningen 1892, Smedes, J. J., Vroolijke liederen voor vierstemmig- mannenkoor, nr. 1 een herderin, no. 2, levensvreugd, no. 3, het schipperinneke, no. 4, een weversliedje, Groningen 1898, Smedes, J.J., Zaanschse liedeken, ca. 1904, Leemhuis, A.T. (tekst), Smedes, J.J. (muziek), Bondslied van het provinciaal rederijkersverbond ter gelegenheid van het 40 jarig bestaan 1867-1907, Groningen ca. 1907, Smedes, J.J., Het tooverstokje, s.l.ca 1931.
- 12 Historisch Archief Midden Groningen, Archief hs02-185 archief Odd Fellows, inv. nr. 136 (afd. 14).
- 13 Winschoter Courant 22 april 1898.
- 14 Winschoter Courant 19 november 1898.
- 15 Nieuwsblad van het Noorden, 9 mei 1928
- 16 Leeuwarder nieuwsblad : goedkoop advertentieblad, 30 januari 1928
- 17 Groninger Archieven, Toegangsnummer 2524, Handelsregister Kamer van Koophandel Oost Groningen inv. nr. 2300709, J.J. Smedes, Boek- en muziekhandel, 1921-1925.
- 18 Groninger Archieven, Toegangsnummer 2524, Handelsregister Kamer van Koophandel Oost Groningen inv. nr. 2303273, J.J. Smedes & zn, Boek- en muziekhandel, 1925-1927.
- 19 Groninger Archieven, Toegangsnummer 2524, Handelsregister Kamer van Koophandel Oost Groningen inv. nr. 2303273, J.J. Smedes & zn (W. Poutsma), Boek- en muziekhandel, 1927-1940.
- 20 Volksblad Oost Goorecht en Omstreken 29 mei 1926.
- 21 Groninger Archieven Toegangsnummer 882, Arrondissementsrechtbank van Winschoten 1838-1933, inv.nr1569, 4
- 22 Hij trouwde in 1927 met Johanna Louwerens.
- 23 Nieuwe Tilburgsche courant 27 april 1929, De Telegraaf 26 augustus 1929, Nieuwsblad van het Noorden 20 september 1929.
- 24 Volksblad Oost Goorecht en omstreken 21 augustus 1937.
- 25 De Noord-Ooster 3 maart 1938.
- 26 Volksblad Oost Goorecht en Omstreken 16 april 1932.
- 27 Volksblad Oost Goorecht en Omstreken 31 augustus 1935 .
- 28 Volksblad Oost Goorecht en Omstreken 20 april 1940.
- 29 Groninger Archieven, Toegangsnummer 2524, Handelsregister Kamer van Koophandel Oost Groningen inv. nr. 2305984, Type en copierinrichting W. Poutsma, 1940-1942. De laatste twee jaar van zijn verblijf in Hoogezand stond kantoorbediende als beroep achter zijn naam.

Mijn schoolfoto (8)

Deze keer een schoolfoto van de Lagere Technische School aan de Houtmanstraat 2 te Hoogezand. Later was de Lagere Technische school gevestigd aan de Erasmusweg en was onderdeel van het dr. Alette Jacobscollege.

De voorganger van de LTS heette Ambachtschool en is opgericht in de oorlog aan de Meint Veningastraat 102.

Bovenste rij vlnr:

Anton Guns, Luitje Fransen, Jan Ploeger, Rieks Visser, M. Kampen (leraar), Lucas Venema, Jos Vroom, Roelf Bartels, Beno Snijders

Middelste rij vlnr:

Trijnko Doornbos, Albert Vos, Jan Adams, Gerard Kleef, Frits Prins, Thomas Kingma

Voorster rij vlnr:

Karel Nijlaan, Willem Nijboer, Bart Brink, Tinus Hartog, Klaas Bats, Geert Veldman, Wiert Smit, Joost Rieks, Albert Wildeboer

Eventuele reacties c.q. aanvullingen kunt u doorgeven aan de redactie.,(danielhulsebos@hetnet.nl).

Bij deze nogmaals een oproep om oude schoolfoto's in te sturen.

Bouwval op de Dam tijdelijk opgeknapt

Wim A.H. Rozema

Door aankoop van het vervallen pand op de Dam, hartje Hoogezand, heeft de nieuwe eigenaar, de gemeente Midden - Groningen, het pand een verfbeurt gegeven. Tevens is het voorzien van een aantal grote foto's uit het Historisch Archief. Naar verluidt wordt het pand afgebroken als voor de nog aanwezige huurders vervangende woonruimte is gevonden.

Een impressie van de nieuwe situatie :

Foto's : ©Wim A.H. Rozema.

Pioniersjaren.

Eltjo Hoffmann als beginnend raadslid te Hoogezand

Peter Jager

Eltjo Hoffmann (1887-1936) is mijn overgrootvader. Van jongs af aan heb ik verhalen over hem gehoord, met name over de sociale bewogenheid die hem tot een gezien persoon maakte in Hoogezand.

Dat zette mij ertoe aan om nader onderzoek naar hem te doen. In dit artikel richt ik mij op het begin van zijn politieke loopbaan. Als lid van de gemeenteraad van Hoogezand voor de SDAP deed hij pionierswerk in de periode direct na de invoering van het algemeen kiesrecht. De socialisten zochten in die nieuwe politieke omstandigheden naar een eigen rol in de gemeentepolitiek. Daarbij werden zij gehinderd door de verslechterende economische omstandigheden en de afwerende houding van de gevestigde politieke macht.

Eltjo Hoffmann (Archief familie Jager)

Hoewel Eltjo Hoffman aan het eind van zijn leven niet weg te denken leek uit het publieke leven in

Hoogezand, was hij zelf niet uit deze plaats afkomstig. Hij was in 1887 geboren uit een Duitse vader en Groningse moeder in het wierdedorp Weiwerd bij Delfzijl en verhuisde in 1903 met zijn ouders naar de stad Groningen. Daar ontmoette hij zijn aanstaande echtgenote en vond hij in het vak van boekbinder zijn professionele roeping. Hij werd lid van de SDAP en was in Groningen enkele jaren actief voor die partij. In 1917 verhuisde hij naar Hoogezand om als een van de vijf eerste werknemers bij de pas opgerichte kantoorboekenfabriek Atlanta aan de slag te gaan.

Op politiek gebied liet Eltjo zich niet onbetuigd in zijn nieuwe woonplaats. Nog geen maand nadat hij in juni 1917 naar Hoogezand verhuisd was, liet hij zich inschrijven bij de plaatselijke afdeling van de SDAP, waar hij als ervaren partijlid als een welkome aanwinst gezien zal zijn. Voor Eltjo en de partij was het een spannende tijd. De Eerste Wereldoorlog had op beide een zware schaduw geworpen. Een jaar eerder was Eltjo nog onder de wapenen geweest en tot de demobilisatie kon hij verwachten weer opgeroepen te worden, zoals in 1918 ook gebeurde, zij het voor korte tijd. Voor de partij was de oorlog ook een beproeving. Ondanks de weerzin tegen het idee dat proletariërs van de verschillende landen nu tegen elkaar streden in plaats van tegen de heersende klasse, had socialistisch voorman Troelstra een politiek bestand uitgeroepen, de 'Godsvrede', en had de SDAP voor de oorlogskredieten gestemd en daarmee het verzet tegen de oorlog feitelijk opgegeven.

Dat kwam de partij duur te staan. De politiek van Troelstra gaf partijen aan de linkerkant de gelegenheid de SDAP aan te vallen op de in hun

ogen slappe houding van de socialisten. Maar ook veel afdelingen van de SDAP, met name in de Stad en Oost-Groningen was de Godsvrede een gruwel. In Groningen was Ruggie de belangrijkste spreekbuis van dit standpunt, zozeer dat deze door de partijleiding tot kalmte moest worden gemaand.¹ Dit speelde toen Eltjo nog in Groningen woonde, al is de vraag hoeveel hij van deze kwestie heeft meegekregen, aangezien hij op dat moment in het leger diende. In elk geval zette de oorlog de interne verhoudingen in de partij danig onder druk. De lijn van een anarchist als Domela met zijn opstelling van 'geen man en geen cent' voor het militarisme was een stuk duidelijker. De indruk dreigde te ontstaan dat niet de burgerlijke maatschappij, maar de sociaaldemocratie de schuld had aan het voortduren van de oorlog, zo klaagde Troelstra.² Ook bij de SDAP-afdeling Hoogezand leefden zorgen over het standpunt van de partij ten opzichte van de oorlog. In hetzelfde jaarverslag waarin de inschrijving van Eltjo is opgetekend, is te lezen:

Het is zo vaak gedurende de oorlog verklaard door tegenstanders en ook wel door medestanders, dat de arbeidersklasse haar strijd wel kon staken nu ze deze vreselijke gebeurtenis niet kon tegenhouden. Zo vaak is het gezegd door mede-arbeiders die door principes, maar vooral door een andere opvatting van organisatorische en tactische aard, van ons gescheiden zijn, dat de lijn, zo lange jaren gevolgd door de sociaaldemocratie, nationaal en internationaal niet langer gevolgd moet worden. En soms ook bekruipt ons een bange vrees, of het de arbeidersklasse ooit zal gelukken de strijd te winnen van een tegenstander die in staat is zoveel ellende, zoveel wee over de

wereld uit te storten als thans geschiedt.³

Tot overmaat van ramp liepen de gemeenteraadsverkiezingen van 1917, die nog volgens het oude kiesstelsel verliepen, op een mislukking uit. Geen van de kandidaten van de combinatie Hoogezand-Sappemeer, Kiel-Windeweer en Westerbroek werd gekozen.

Al deze misère stond de politieke loopbaan van Eltjo niet in de weg. Het was ook niet te verwachten dat hij als doorgewinterd partijlid lang aan de zijlijn zou blijven staan. In 1918 zat hij al in het bestuur van de afdeling. Tegen die tijd hadden zich voor de partij enkele gunstige veranderingen voorgedaan. De wapenstilstand van 1918 kwam geen moment te vroeg. Voor Eltjo betekende deze het definitieve einde van zijn verplichtingen als dienstplichtig soldaat die in 1907 waren begonnen, al zou de officiële demobilisatie tot oktober 1919 op zich laten wachten. Voor de partij betekende het einde van de oorlog de mogelijkheid om zich te herpakken. De invoering van het algemeen mannenkiesrecht op 12 december 1917 bood daartoe ruimschoots gelegenheid. De verwachtingen voor de gemeenteraadsverkiezingen in 1919, de eerste onder het nieuwe kiesstelsel, waren hooggespannen. Maar voor die tijd moest nog een hobbel worden genomen. In november 1918 deed Troelstra zijn beruchte en halfslachtige revolutiepoging, in Groningen enthousiast nagevolgd door de ontombare Rugges.

Hoe Eltjo tegenover deze ontwikkelingen stond is niet bekend. Wel is duidelijk dat Troelstra en Rugges binnen de eigen partij veel weerstand ondervonden.⁴ Tijdens het partijcongres op 21 en 22 april in Arnhem was Troelstra's actie een van de hoofdpunten op de agenda. Vanuit Hoogezand was A. Staarink als afgevaardigde benoemd, met Eltjo als zijn plaatsvervanger. Of Eltjo erbij was, is onzeker, maar hij zal zeker aanwezig zijn geweest bij de twee voorbereidende vergaderingen.⁵ Waarschijnlijk deelden de Groningers de mening die door het congres met overgrote meerderheid werd aangenomen:

Als normale strijdmiddelen handhaaft het congres de wettige methoden der democratie: organisatie, parlementaire actie en propaganda.⁶ Op het oog duidelijke taal, ware het niet dat deze toevoeging nodig werd geacht:

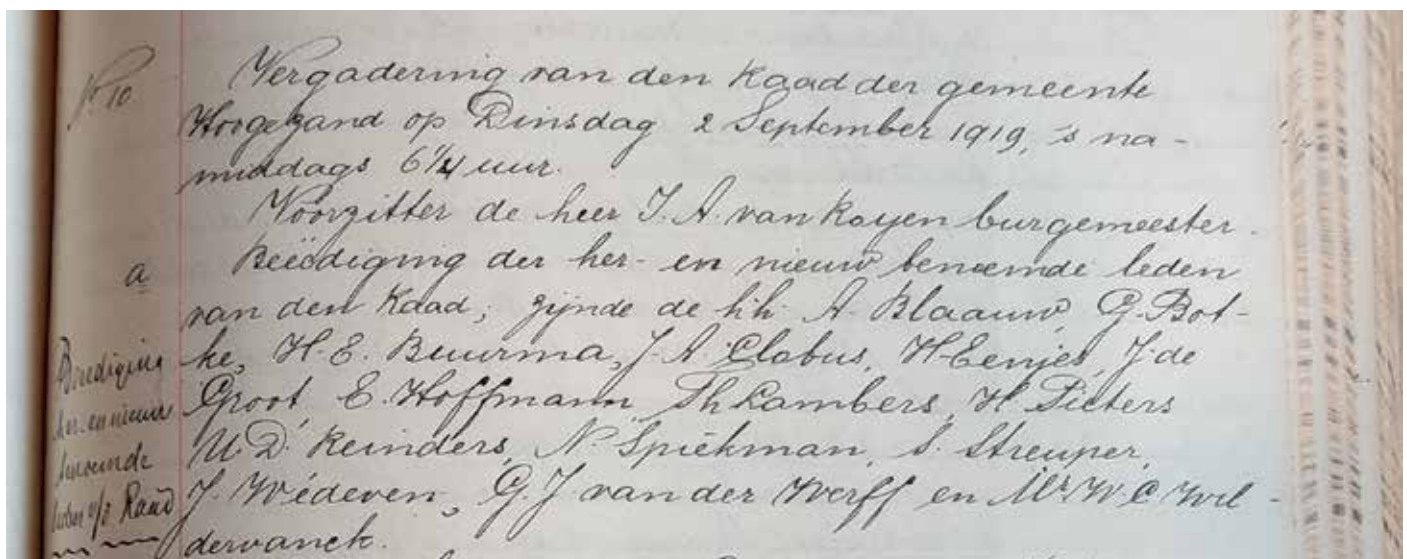
Voor het geval, dat de revolutionaire situaties de partij voor de vraag mochten plaatsen met andere dan wettige middelen de [politieke] macht te veroveren, zal zij voor alles hebben te overwegen of zij hiervoor voldoende steun vindt in de arbeidersklassen en daar buiten.⁷

Maar uit de zonder discussie aangenomen resolutie dat de partij voortaan wethouderszetels zou aanvaarden wanneer deze beschikbaar kwamen, blijkt wel dat voor de socialisten revolutie geen realistisch alternatief meer was.⁸

Voor veel SDAP'ers leek daarmee de zaak afgedaan. In het jaarverslag van de afdeling Hoogezand van de SDAP werd aan de kwestie in elk geval geen aandacht besteed. Wel aan het 25-jarig bestaan van de partij en aan de invoering van het vrouwenkiesrecht in 1919, gebeurtenissen die aanleiding gaven voor een zeldzame optimistische toon. De stemming in de afdeling Hoogezand in 1919 mag dan ook gerust feestelijk genoemd worden. Na jaren van duisternis gloorde er eindelijk licht aan de horizon.

Het hoogtepunt in die tijd waren de gemeenteraadsverkiezingen van 22 mei, nu onder algemeen kiesrecht en met evenredige vertegenwoordiging. Deze verkiezingen leverden de partij 823 stemmen op in Hoogezand, genoeg voor zes zetels. Prominente partijleden kwamen in de gemeenteraad, zoals Simon Streuper, oprichter en eerste voorzitter van de plaatselijke afdeling van de Nederlandsche Vereeniging van Fabrieksarbeiders (NVFA). Met hem deed ook Eltjo zijn intrede in de raad. Op 2 september 1919 werden geloofsbriefjes van de nieuwe raadsleden onderzocht en goed bevonden, waarna de beëdiging plaatsvond.

Vermelding van de beëdiging van Eltjo en andere nieuwe raadsleden in de gemeenteraadsnotulen van 2 september 1919. (Historisch Archief Midden-Groningen)

Al snel bleek dat de raad het nodige kon verwachten van kersvers raadslid Hoffmann. In dezelfde vergadering in september had tijdens de behandeling van de nieuwe verordening met betrekking tot de salarissen van de onderwijzers (die toen nog onder de gemeente vielen) de voorzitter van de betrokken commissie beweerd dat deze in hoofdzaak gelijk was aan die van vorig jaar. Eltjo had echter opgemerkt dat een voordelige bepaling voor de nabestaanden van overleden onderwijzers ontbrak, namelijk dat deze nog zes weken het laatstverdiende salaris uitbetaald zouden krijgen. Hij stelde voor deze bepaling weer in de verordening te zetten, een voorstel dat het na stemming net niet haalde.⁹ Een kleine nederlaag, maar de toon was gezet. Eltjo zou zich niet in de luren laten leggen en van zich laten horen, vooral als zwakkeren benadeeld dreigden te worden.

Er was werk genoeg voor een socialistisch raadslid in de jaren na de Eerste Wereldoorlog. De omstandigheden lieten het de SDAP niet toe om op haar lauweren te rusten. Van het voorzichtige optimisme van 1919 was al snel niets meer te bespeuren. De socialisten ondervonden nog veel last van Troelstra's voorbarige revolutiepoging. In een ongewoon lange beschouwing van de politieke toestand noteerde de secretaris van de afdeling Hoogezand in zijn jaarverslag:

De economische overmacht van het kapitaal heeft zich blijven doen gevoelen. Daarnaast baarde het ongerustheid dat de heersende klasse, blijkbaar genezen van haar koortsachtige vrees voor revolutionaire gebeurtenissen van het jaar te voren, getoond heeft nog even reactionair te kunnen optreden als in de dagen van de zwartste duisternis voor de arbeidersklasse op politiek gebied.¹⁰

Wat betreft de sociaaldemocraten hadden de burgerlijke bestuurders van hun kant geen revolutie meer te vrezen. Het revolutionaire comité dat in 1918 was opgericht naar aanleiding van Troelstra's actie, werd in 1920 ontbonden omdat het

zichzelf overbodig achtte. Maar de bestuurders zelf waren niet overtuigd van de vredelievende houding van de SDAP. Gezien de ambivalente uitspraken van het SDAP-congres in april 1919 hoeft dit geenszins te verbazen. Ook in de gemeenteraad van Hoogezand stak het spook van de revolutie zijn hoofd op. Toen de post van de burgerwacht ter sprake kwam, stelde raadslid Streuper voor om deze te schrappen met het argument dat als er revolutie uitbrak, dat niet in Hoogezand zou gebeuren, en dat, als dit toch het geval was, de burgerwacht deze niet tegen zou kunnen houden. Met deze wat dubbelzinnige argumentatie nam wethouder Reinders begrijpelijkerwijs geen genoegen. Hij constateerde dat Streuper geen garantie kon geven. De post van 300 gulden bleef gehandhaafd.¹¹ Een symbolische, maar niet mis te verstane geste.

De belangrijkste reden voor de gedrukte stemming onder de sociaal-

Gemeenteraad van Hoogezand, 1925. Eltjo zit als vijfde van links. (Groninger Archieven)

democraten was echter dat er nog weinig verbetering te bespeuren was in de omstandigheden van de arbeiders. De lonen waren wel omhooggegaan, maar de kosten voor het levensonderhoud net zo hard. In de raad bracht Eltjo regelmatig de

moeilijke omstandigheden van de mindergegoeden onder de aandacht. Om te begrijpen in welke ellende de arbeiders leven, moest je nauw met hen in contact staan, was zijn idee. Arbeiders probeerden op straat hun stand te handhaven, maar daar moest je je niet door laten misleiden, zo betoogde hij. Om de waarheid te achterhalen, moest je bij hen in de linnenkast kijken, wat hij blijkbaar deed.¹² Het zou niet voor het laatst zijn dat Eltjo met schrijnende voorbeelden de bestuurders zou proberen te vermurwen, meestal tevergeefs. In de beginjaren van Eltjo's raadslidenschap botsten de sociaaldemocraten geregeld met de twee liberale wethouders van Hoogezand, Buurma en Reinders. Met name met de laatste had Eltjo het vaak aan de stok. Als voorzitter van de werkloosheidscommissie hield U.D. Reinders toezicht op de werkverschaffing. Deze manier van werkloosheidsbestrijding was eind negentiende eeuw door steeds meer gemeenten overgenomen, vanaf 1880 ook door Hoogezand. Met name voor het bestrijden van de

conjuncturele werkloosheid was de werkverschaffing effectief. Arbeiders die 's winters werden ontslagen, konden bij de gemeente terecht voor steun. In ruil daarvoor moesten zij werkzaamheden verrichten voor de gemeente, zoals het plaatsen van

hekwerken, het uitvoeren van grondwerken en vooral het kloppen van keien voor grind ten behoeve van de aanleg van wegen. Voor die tijd waren werkloze arbeiders volledig afhankelijk geweest van de armenzorg.¹³

Door de toenemende werkloosheid werd de werkverschaffing steeds belangrijker. Aan het begin van de twintigste eeuw was de rol van de overheid bij de armoedebestrijding eveneens groter geworden. Werklozen konden nu aanspraak maken op steun van de gemeente. In 1920 was deze landelijk vastgelegd op 1,60 gulden per dag. Diegenen voor wie dit bedrag niet toereikend was, konden zich melden bij de werkverschaffing. Met keienkloppen konden werklozen tot wel 18 gulden per week verdienen.¹⁴ Het loon was echter afhankelijk van de inzet, dit om lijntrekkerij te voorkomen. Dat oude mensen dit bedrag niet bij elkaar konden kloppen, werd dan voor lief genomen. Voor de socialisten was deze ongelijkheid een steen des aanstoets. Eltjo maakte bijvoorbeeld melding van 'flinke arbeiders van Kropswolde' (hij kende hen overigens niet bij naam), die ook niet in staat waren geweest om de 18 gulden te halen, al moest hij toegeven dat hij gevallen kende waarin iemand in een week 20 gulden bij elkaar had geklopt.¹⁵

om een hoger uurloon, dreigde hij simpelweg met aftreden en daarmee was de kous af.¹⁶ Voor de socialisten was het raadswerk soms een ingewikkelde balanceeract. Enerzijds was de steun voor de werklozen een belangrijk punt. Anderzijds moesten de socialisten de indruk vermijden dat zij werkschuwheid bevorderden. De vergoeding voor het keienkloppen moest weliswaar omhoog, maar tegelijkertijd moesten de werklozen volgens Eltjo wel hun best doen om door eigen inzet het minimumloon te halen. Dit bracht hem in een bijna onmogelijke positie als het ging om werklozen die zich wel wilden inzetten, maar dat om wat voor reden dan ook niet konden. Bijna komisch is de discussie tussen Eltjo en Reinders over de vraag of arbeiders in staat waren met keienkloppen voldoende te verdienen. Volgens Reinders was dat werk geen kunst en was het een kwestie van willen. Eltjo zag dit anders. Volgens hem was het keienkloppen 'een slag, niet ieder kan het doen. Sommigen slaan zich een beroerte en hebben de keien dan nog niet stuk.'¹⁷ Deze welwillenden moesten door hun gebrek aan vaardigheid niet benadeeld worden. Bij de opzichters van de werkplaats moest volgens hem de niet eenvoudige taak komen te liggen om het onderscheid te maken tussen onwil en onvermogen.

Foto rechts: Gemeentebestuur van Hoogezand rond 1925. In het midden, met amtsketting, burgemeester Van Roijen. Rechts van de burgemeester, op de voorste rij, U.D. Reinders. Derde van rechts H.E. Buurma, tweede van rechts Simon Streuper. Eltjo staat uiterst rechts. (Historisch Archief Midden-Groningen)

Een ander bezwaar van de socialisten was dat niet iedereen voor de werkverschaffing in aanmerking kwam. Bij de selectie werd er streng op gelet of de aanvrager wel bereid was om zich voldoende in te zetten. Als daar twijfel over bestond, kon weigering volgen.

Wethouder Buurma verdedigde de werkwijze van zijn amtsgenoot Reinders door aan te geven dat het nogal eens schortte aan de werklust van mensen. Deze zou volgens hem door de oorlog sterk zijn verminderd. Streng optreden was dan overmijdelijk.¹⁸

Daarnaast kon iemand die 'onbehoorlijk' gedrag had vertoond, op een zwarte lijst terechtkomen. Hij kreeg dan geen toegang tot de werkverschaffing, ondanks de grote gevolgen voor diens gezin.

Ook dit billijkten de wethouders. Er moest tenslotte 'orde en regel' zijn. Sommige afgewezenen meldden zich bij de socialistische gemeenteraadsleden om hun beklag te doen. Dat noopte Streuper en Eltjo om veelvuldig hun pijlen op Reinders te richten over dit onderwerp.

Opvoering van een toneelstuk in Het Hogeland waarin werd uitgebeeld hoe het eraan toeging bij het keienkloppen. Eerste helft jaren 30. (Historisch Archief Midden-Groningen)

De commissie voor de werkverschaffing bestond uit negen leden, maar in feite maakte wethouder Reinders de dienst uit. Omdat er slechts twee arbeidersleden plaats hadden in de commissie, waren zij niet in staat een vuist te maken. Volgens Streuper had Reinders nog een andere strategie. Als de arbeiders in de commissie vroegen

Hun positie was daarbij opnieuw niet eenvoudig. Zo moest Eltjo toegeven dat weigering in sommige gevallen terecht was. Zijn grootste bezwaar was dat Reinders in zijn eentje mensen kon weigeren, vandaar zijn aanhoudende verzoeken om de werkloosheidscommissie, met name de arbeidersleden, meer inspraak te geven. Reinders' bewering dat niemand op de zwarte lijst stond die het niet verdiende, zal hem niet hebben bevredigd.¹⁹

Het lijkt erop dat Reinders niet vies was van politieke spelletjes. Sommige werklozen hadden er volgens Streuper melding van gemaakt dat Reinders hen had gezegd dat de reden dat zij geen steun kregen was, dat de SDAP geen vaste lijn trok. De precieze strekking van dit verwijt is niet helemaal duidelijk, maar de SDAP'ers konden deze sneer niet over hun kant laten gaan. De discussie dreigde zo verhit te worden, dat in de krant Oost-Gorecht zelfs werd gesproken over een schermutseling.²⁰ De ruzie werd snel bijgelegd, aangezien de socialisten genoeg namen met Reinders' ontkenning dat hij iets dergelijks gezegd had. Hun felle reactie is niettemin veelzeggend. De beeldvorming van de SDAP naar hun kiezers toe was duidelijk een gevoelig onderwerp. Er bestond blijkbaar, misschien met het oog op de houding van de SDAP tijdens de Eerste Wereldoorlog, twijfel over hun standvastigheid. Daarbij kwam dat de anarchisten van oudsher in Hoogezand sterk

vertegenwoordigd waren en daarnaast de communisten in opkomst waren. Beide bewegingen legden de SDAP regelmatig het vuur na aan de schenen.²¹ Streuper had in de beginjaren van de NVvFA veel met de anarchistische leden van de Vereniging van Stroocartonarbeidersvereniging te stellen gehad, die hij toen 'krankzinnig, onbeschoft en dom' had genoemd.²² Niettemin wisten de linkse bewegingen elkaar soms ook te vinden, zoals bleek uit de gezamenlijke demonstratie tegen het voorstel van de 'anti-revolutiewet' van minister Van Heemskerck.²³ De SDAP-fractieleden hadden ook de reputatie van hun partij in hun gedachten bij de discussie over de hoogte van de traktementen voor burgemeester en wethouders. Een missive vanuit de Gedeputeerde Staten waarin werd aangedrongen op een verhoging, werd door wethouder Reinders kritisch besproken. Met het oog op de groeiende werkloosheid en de daarmee gepaarde kosten voor de gemeente wilde hij deze verhoging niet accepteren. In tegenstelling tot wat men misschien zou verwachten, viel dit niet in goede aarde bij de socialisten. Al snel bleek in de discussie waarom. De SDAP'ers hadden, indachtig de resolutie van het congres in Arnhem in 1919, de hoop dat er op een goed moment wethouders zouden komen van hun eigen partij. Van dezen viel te verwachten dat zij, in de woorden van Eltjo, minder kapitaalkrachtig waren. De wethouders stelden voor om tegen

die tijd de salarissen wel te verhogen, maar daaruit bleek dat zij de positie van de socialisten verkeerd hadden ingeschat. Als een SDAP-wethouder, in tegenstelling tot de huidige wethouders, de verhoging wel zou aanvaarden, aldus Streuper, zou het publiek kunnen zeggen: 'Rood is duur'.²⁴ Dan kon de verhoging maar beter geregeld worden onder liberale wethouders die met dit verwijt geen rekening hoefden te houden.

De tegenstelling tussen arm en rijk speelde ook een rol bij het onschuldig lijkende vraagstuk van de locatie van een nieuwe zwem- en badinrichting. In de tijd vóór verwarmde zwembaden was men voor een dergelijke inrichting aangewezen op natuurwater. Reinders' keuze was gevallen op het Foxholstermeer. Te ver weg, vonden de socialisten. Zij waren bang dat deze locatie voor de mindergegoeden, die vooral in de kom van Hoogezand en Martenshoek woonden, bezwaarlijk zou zijn. Maar de werkelijke reden bleek uit een interjectie van de socialisten die de notulen niet haalde, maar wel geneoteerd werd door de verslaggever van Oost-Gorecht. Toen Reinders zijn keuze verdedigde door te zeggen dat de stad Groningen een zweminrichting had geplaatst bij het Paterswoldse Meer, riep de SDAP-fractie in koor: 'Voor de elite!'²⁵ Het werd er niet beter op toen de wethouders begonnen over de zeil- en roeisport, niet bepaald sporten van het gewone volk, waar een zweminrichting in het Foxholstermeer goed mee samen zou kunnen gaan. Anti-Revolutionair raadslid Wedeven maakte het nog bonter door de hoop uit te spreken dat deze elitesporten 'meer harmonie in het beschavingsniveau' zouden brengen en een hoognodig tegenwicht zouden bieden aan het 'alles-overheersende' voetbal, een sport die als volkssport sterk in opkomst was en die nog een grote rol in Eltjo's leven zou spelen.

Kortom, in de gemeenteraad speelde zich de klassenstrijd af in het klein. De burgerlijke partijen in de raad voelden zich niet aangesproken door het verwijt dat de zweminrichting te exclusief zou zijn. Daar zou alleen

maar een beschavende werking vanuit kunnen gaan. Zij hadden duidelijk geen oog voor de emanciperende rol die sport, met name voetbal, speelde in het leven van de arbeiders. De discussie over de zweminrichting gaf de socialisten van hun kant de gelegenheid om de maatschappelijke ongelijkheid aan de kaak te stellen. Streuper citeerde zelfs een rijmpje om zijn verontwaardiging te benadrukken:

Iemand, die geld heeft, gaat naar 't bad.

Die het niet heeft, maakt zijn kop onder de pomp nat.²⁶

Het standpunt van de socialisten lijkt hier vooral een principekwestie te zijn geweest. Het is onwaarschijnlijk dat zij echt dachten dat de mindergegoeden de gelegenheid tot zwemmen werd ontnomen. Niets wijst erop dat zwemlustige arbeiders hun weg naar het Foxholstermeer niet hebben gevonden.

Bad- en zweminrichting in het Foxholstermeer, 1930.

(Historisch Archief Midden-Groningen)

In het verkiezingsjaar 1923 kon Eltjo terugkijken op een roerige periode. 'Wanneer wij u dit verslag aanbieden, dan is dat niet in een teken, dat de arbeidersklasse in een bloeiende

welstand verkeert', zo begint de secretaris van de SDAP-afdeling in Hoogezand zijn jaarverslag over de periode 1922-1923.²⁷ Inderdaad kon de socialistische fractie er niet op bogen veel bereikt te hebben in de afgelopen vier jaren. Niettemin hadden de socialisten duidelijk hun stem laten horen en hadden zij soms kleine successen behaald. Daarbij had Eltjo zich ook laten gelden. Zo werd Eltjo's voorstel om een commissie in te stellen om achterstallige uitkeringen voor werklozen te onderzoeken aangenomen.⁽²⁸⁾ Hij had de armoede in de gemeente met schrijnende voorbeelden in de raad voor het voetlicht gebracht. Bij zijn optreden werkte hij veel samen met Streuper, waarbij Eltjo's oudere partijgenoot liet zien over meer politieke ervaring te beschikken. Vaak was het Streuper die met een paar goed gekozen woorden een politiek punt kon maken. Ondanks het achterblijven van concrete successen hadden de SDAP-fractieleden aangetoond serieuze partners te kunnen zijn in de gemeentepolitiek. Het lijkt erop dat zij de smet van het revolutiegevaar van zich af hadden kunnen werpen. Er werd in de raad goedkeurend gesproken over

de vriendschappelijke sfeer waarin de beraadslagingen doorgaans plaatsvonden en Eltjo schoof, ondanks hun vele woordwisselingen in de raad, in 1923 gebroederlijk naast U.D.

Reinders aan in het bestuur van de IJssvereniging Hoogezand. Dat deze politieke ontspanning zijn grenzen had, zou al snel blijken. Toen na de nieuwe verkiezingen de benoeming van een socialistische wethouder een reële mogelijkheid leek te worden, wist Reinders door te dreigen met opstappen hier nog een stokje voor te steken. Niettemin was het tij niet te keren en zou Hoogezand in 1926 zelfs een socialistische burgemeester krijgen.

Maar in 1923 was er nog veel te winnen voor de SDAP'ers. De werkloosheid steeg en de lonen daalden. Om hier iets aan te doen hadden de socialisten de steun nodig van een sterke partijorganisatie, maar juist daaraan schortte het nog. De arbeiders beschikten, zelfs als zij lid waren van de SDAP, in de ogen van de partijleiding nog niet over voldoende klassenbewustzijn. Jaar na jaar werd in de partij geklaagd over hun gebrekkige inzet en de geringe aanwezigheid op vergaderingen. Het hierboven geciteerde verslag eindigde met de veelzeggende verzuuchting:

Partijgenoten, ik meen dat dit verslag alles bevat, wat in het afgelopen jaar is gedaan en wat wij zijn wedervaren. En ga eindigen met de hoop uit te spreken dat de leden zullen inzien, dat het wezen van een organisatie niet voldoende is, dat daarnaast nog vele plichten zijn, moge een ieder zijn plicht beseffen tot groot maken onzer partij en tot hei der arbeidersbeweging.²⁹

Eltjo voelde die plicht en wilde het werk

voortzetten dat hij was begonnen. Op 20 maart 1923 werd wereldkundig gemaakt dat raadslid Hoffmann zich opnieuw kandidaat stelde voor de gemeenteraad.³⁰

- 1 P. Hoekman, J. Houkes, O. Knottnerus (red.), Een eeuw socialisme en arbeidersbeweging in Groningen 1885-1985 (Groningen 1986) 93.
- 2 J.H. Schaper, Een halve eeuw strijd (Groningen 1935) 354.
- 3 Archief van de Sociaal Democratische Arbeiders Partij (SDAP) in Hoogezand 1916-1946 (ASDAP) (jaarverslag 1916-1917), Historisch Archief Midden-Groningen, Hoogezand, inv.nr. HS02-003.
- 4 Een eeuw socialisme 94.
- 5 ASDAP (jaarverslag 1918-1919) inv.nr. HS02-003.
- 6 Eindhovens Dagblad, 22 april 1919
- 7 Ibidem.
- 8 Nieuwsblad van Friesland: Hepkema's courant, 22 april 1919.
- 9 Gemeenteraadsnotulen Hoogezand (GH) van 2 september 1919, Historisch Archief Midden-Groningen, Hoogezand, inv.nr. 130
- 10 ASDAP (jaarverslag 1919-1920) inv.nr. HS02-003.
- 11 GH, 15 november 1921, inv.nr. 131.
- 12 GH, 29 december 1919, inv.nr. 130.
- 13 F. Jonker, 'Armenzorg (2)' in: Pluustergoud 26, 2013 25-34, aldaar 30-31.
- 14 GH, 26 maart 1920, inv.nr. 130.
- 15 GH, 10 mei 1920, inv.nr. 130. Volgens Reinders echter haalden 'inferieure krachten' dit bedrag wel en zelfs wel meer.
- 16 GH, 13 november 1919, inv.nr. 130.
- 17 GH, 30 december 1920, inv.nr. 130.
- 18 GH, 13 november 1919, inv.nr. 130.
- 19 GH, 15 november 1921, inv.nr. 131.
- 20 Oost-Gorecht, 23 november 1921.
- 21 J. van den Broek e.a., 375 jaar Hoogezand en Sappemeer (Bedum 2003) 238-239.
- 22 Dik Nas / Vakbondshistorische Vereniging, 2000, <https://vakbondshistorie.nl/dossiers/nederlandsche-vereeniging-van-fabrieksarbeiders-nvfa/>
- 23 ASDAP (jaarverslag 1919-1920) inv.nr. HS02-003.
- 24 GH, 15 november 1921, inv.nr. 131.
- 25 Oost-Gorecht, 19 november 1921.
- 26 GH, 15 november 1921, inv.nr. 131.
- 27 ASDAP (jaarverslag 1922-1923) inv.nr. HS02-003.
- 28 GH, 10 mei 1920, inv.nr. 130, 487.
- 29 ASDAP (jaarverslag 1922-1923) inv.nr. HS02-003.
- 30 De Noord-Ooster, 20 maart 1923 (voor de officiële kandidering, zie 12 april 1923).

Restauratie Rijksmonument Oosterpark nadert voltooiing

Wim A.H. Rozema

Het in de regio Hoogezand - Sappemeer alom bekende Oosterpark, begin jaren '30 van de vorige eeuw ontwikkeld als entree bij het station van Staatslijn 162 b., met woonsteden voor de "gegoede burgerij", heeft een lange periode van herstel achter de rug. Ons lid Harte Ebels is voorzitter van het Buurtcomité Oosterpark: "Wij zijn als Buurtcomité nu ongeveer een jaar of acht bezig om samen met de gemeente Midden - Groningen het Rijksmonument Oosterpark weer het aanzien en de uitstraling te geven, dat het verdient en waarvoor het in het begin

van de vorige eeuw werd ontwikkeld. Afgelopen jaar is fase 5 van de restauratie afgewerkt en voor komend jaar gaan we er vanuit, dat de gehele operatie definitief wordt afgerond. Daarna, zo is afgesproken, zal er regelmatig regulier onderhoud worden gepleegd, om de conditie van het prachtige Oosterpark goed te houden".

Niet alleen het park is een Rijksmonument. Binnen in het park liggen nog twee Rijksmonumenten: de zonnwijzer aan de centrale middenlaan en de beide bruggen tussen de westelijke en de oostelijke vijver.

Ook deze monumenten hebben een grondige opknappbeurt gekregen.

Het was voor de zonnwijzer precies 30 jaar geleden, dat deze voor het laatst was gerenoveerd. Als extraatje heeft ook de prachtige bloembak, in 1932, ter gelegenheid van de opening van het park, geschonken door de Vereniging Van Volksvermaken, een flinke opfrisbeurt gekregen. Het vullen van de bloembak wordt telken jare verzorgd door het Buurtcomité Oosterpark.

Foto's : © Wim A.H. Rozema.

Verrassend aardewerk van Erica

Wim A.H. Rozema

Zoals u in de vorige aflevering van ons magazine Pluustergoud kon lezen, was er tot eind augustus van dit jaar een tentoonstelling in het Historisch Archief van het Huis van Cultuur en Bestuur : Aardewerk van Erica. Pluustergoud nam er een kijkje en legde aldaar een aantal pareltjes vast op de gevoelige plaat.

Foto's : © Wim A.H. Rozema.

“Twee jaar en twee maanden is lang, om er niet te mogen zijn ...”

Basisschoolleerlingen op zoek naar Joodse sporen in Hoogezand-Sappemeer

Van het bestuur

“Twee jaar en twee maanden is lang, om er niet te mogen zijn”, schrijft de Joodse slagersdochter Julia van Geuns uit Sappemeer in een brief over haar onderduikperiode bij de familie Van Kampen in Jipsinghuizen. Samen met haar ouders zit Julia meer dan twee jaar verstopt in de kleine woning van de sluiswachter. Julia is één van de weinige Joden uit Hoogezand-Sappemeer, die de Tweede Wereldoorlog hebben overleefd. Na de bevrijding blijkt er van de Joodse gemeenschap bijna niets meer over. De Joodse begraafplaats in Kolham ligt er verlaten bij. Langzaam verdwijnen de herinneringen aan de Joodse gemeenschap uit het straatbeeld. Veel leerlingen in Hoogezand-Sappemeer zullen daarom niet weten, dat ook hun dorp een Joodse gemeenschap had. Zij kennen het verhaal van Anne Frank, maar realiseren zich vaak niet, dat dit in hun eigen woonplaats ook gebeurde. Het project “Jij mag er niet meer zijn...!” op de Theo Thijssenschool in Sappemeer, waarin leerlingen onderzoekend leren, gaat daar verandering in brengen. De leerlingen doen in groepjes aan de hand van een opdrachtenkaart onderzoek naar de Joodse geschiedenis van Hoogezand-Sappemeer. Zo verdiepen de leerlingen zich in Aletta Jacobs, de synagoge op de hoek van de Rembrandtlaan, Joodse beroepen en feesten. Ook is er aandacht voor antisemitisme, deportaties, onderduiken en de treinen, die via Hoogezand-Sappemeer en Zuidbroek naar de concentratiekampen in Oost-Europa reden. Hun onderzoeksresultaten delen de leerlingen met elkaar via een muurkrant, een website, powerpoint of vlog. De start van het project vond plaats op de Joodse begraafplaats in Kolham. Hier vertelde de secretaris van de Historische Vereniging Hoogezand-Sappemeer e.o., Wim A.H. Rozema, over de geschiedenis van deze begraafplaats en over het lot van de Joodse bevolking in onze gemeente. De 30 leerlingen van groep 7 van de Theo Thijssenschool leerden, hoe je je op zo'n speciale plek dient te gedragen. Over andere lettertekens en andere jaartallen. Rozema: “Heel bijzonder om mee te maken, hoe geïnteresseerd deze leerlingen zijn. De vragen, die ze stellen. Ze zijn kritisch. Indrukwekkend het moment, dat ik bij het graf van opa Simson Simons, overleden in 1935, de geschiedenis vertelde van oma Simons en haar 8-jarige kleindochter Saartje. Zij werden tijdens de Tweede Wereldoorlog opgepakt en via Kamp Westerbork afgevoerd met

de “jeudentraain”. Aangekomen op 17 september 1943 in het vernietigingskamp Auschwitz in Polen, werden oma en Saartje onmiddellijk kaalgeschoren en vergast ... Hun lichamen werden verbrand, de as werd daarna in de rivier de Wisla gegooid. In een naamloos massagraf ...! Totdat oma en Saartje een naam kregen : op de grafsteen van opa Simson Simons, achter de Meubelhallen, op de Joodse begraaf plaats in Kolham”.

Geschiedenis beleven

Rozema werkte in dit project samen met Kirsten Bos van de onderneming “Geschiedenis Belevén” : Grasduinen door het verleden, op zoek naar spannende, ontroerende, gekke, mysterieuze en vergeten verhalen en deze om te zetten naar historische projecten voor kinderen, dat is wat Kirsten Bos, historicus en net als Rozema opgeleid als docent Geschiedenis en Staatsinrichting, het liefste doet. Kirsten Bos ontwikkelt projecten waarbij ze het verleden op een originele manier toegankelijk voor kinderen maakt. Haar projecten laten kinderen de wereld om zich heen zien, vaak te beginnen met hun eigen omgeving. Ze probeert kinderen te inspireren, aan het denken te zetten en nodigt ze uit vragen te stellen. Om kinderen dichterbij het verleden te laten komen, zet Kirsten Bos graag leeftijdsgenoten centraal, zoals in dit project.

Stichting Cultureel Slochteren.

Op verzoek van de Stichting Cultureel Slochteren ontving Rozema de leerlingen van groep 8 van OBS De Driespan uit Harkstede. Tijdens hun fietstocht langs monumenten in onze gemeente, deed deze klas ook de Joodse begraafplaats in Kolham aan. En ook hier uiteraard een rondleiding. Aan het eind van deze les waren de leerlingen enige ogenblikken stil. Ze toonden respect en vervolgens mochten een paar leerlingen een kiezelsteen leggen op een grafzerk, ten teken dat deze groep hier was geweest. Mevrouw Jannie Bolhuis van de Stichting Cultureel Slochteren : “De waarde van historisch erfgoed moet worden gekoesterd. De voormalige gemeente Slochteren heeft veel monumentale kerken, boerderijen en molens en uiteraard het bekendste monument van het gebied: het prachtige landgoed Fraeylemaborg. De werkgroep Monumenten vindt het belangrijk deze monumentale waarden en de geschiedenis van de omgeving nog bekender te maken bij inwoners en bezoekers van onze regio. Ieder jaar wordt door de werkgroep een fietstocht georganiseerd voor de hoogste groepen van het basisonderwijs in de voormalige gemeente Slochteren, waarbij gewerkt wordt met het thema van de landelijke Stichting Open Monumentendag. Tijdens de Monumentenfietstocht merken we dat de leerlingen zeer geïnteresseerd zijn. Daar zijn we heel blij mee. Ons erfgoed moet nu, maar ook in de toekomst, goed bewaard blijven. Samenwerking met veel externe partners, zoals bijvoorbeeld de historische verenigingen in onze gemeente, is voor de werkgroep heel belangrijk”.

Foto's : © Erik Wijma en Wim A.H. Rozema.

Rel rond pastoorsbenoeming

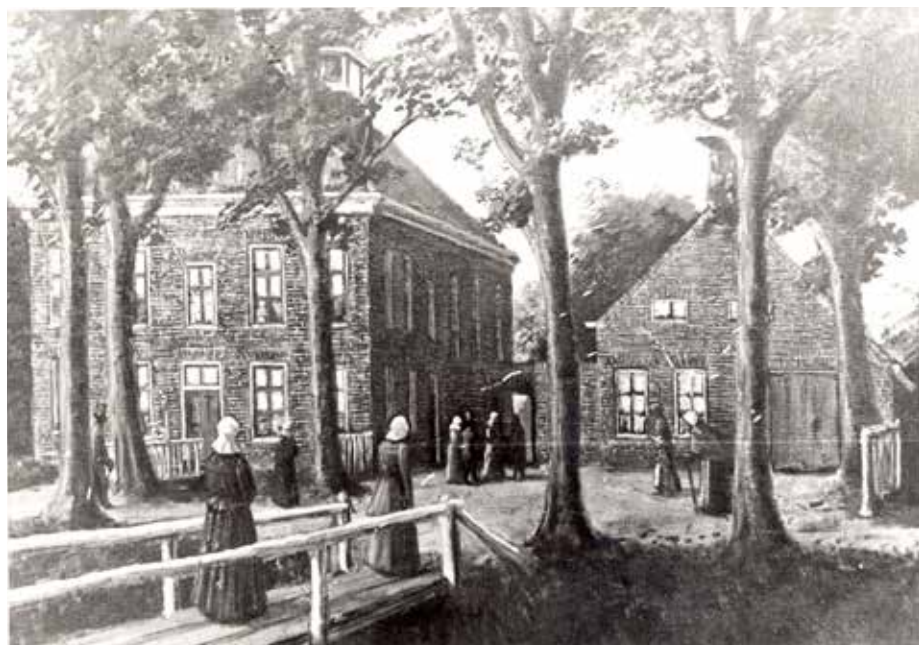
Onderstaand artikel is overgenomen uit “In naam van de vrijheid, Noord-Nederland gedurende de Franse bezetting (1795-1814)” van J.A.Bodewes en is geplaatst met toestemming van zijn dochter.

De rel rond de benoeming van pastoor J. Hamers onder de katholieken van de statie Kleinemeer was even onverwacht als fel en verbeten. Tweespalt en partijchap verscheurden het godsdienstige leven zo intens, dat de statie, later parochie, van St. Willibrord een eeuw nadien nog in een kwade reuk stond bij de clerus van het Aartsbisdom. Ofschoon deze gemeenschap van begin af aan al moeilijk was te leiden, leek het op 12 november 1795 bijzonder gunstig. Toen de Nuntius Brancadero voor het eerst in 85 jaar naar Hoogezand-Sappemeer kwam om het H. Vormsel toe te dienen, kwamen van her en der zeker zo'n 2000 gelovigen toegestroomd. Met vallen en opstaan was de geloofsgemeenschap gegroeid rond het in 1710 aangekochte “borgie” in Kleinemeer. Ondanks de onderlinge verdeeldheid en de uitingen van gebrekkige vorming van degenen, die zich in de nog in ontginning zijnde veenkolonie hadden gevestigd, zat er groei in de geloofsgemeenschap. Zondanig zelfs dat in 1764 het oude kerkje werd afgebroken en er ter plaatse een nieuwe, veel grotere werd gebouwd. Toen pastoor A. Paping in 1790 overleed, had hij in 28 jaar van zijn pastoraat in deze gemeenschap heel wat onrust weerstaan en bezworen. Kort daarop werd Ignatius Titzink tot pastoor benoemd. Deze Groninger van geboorte, die te Douai (Frankrijk) had gestudeerd, was daartoe nadrukkelijk aangezocht, zowel door de Aartspriester van Groningen als door de Vice-Superior van de Hollandse Zending, mgr. A.

Zondadari. Ook de gelovigen van de statie Kleinemeer waren met die benoeming ingenomen omwille van het behoud van de lieve vrede in hun gemeenschap. Titzink was twintig jaar pastoor in de Guldenstraat in Groningen geweest en ging eigenlijk tegen zijn zin naar Hoogezand-Sappemeer om zijn krachten aan die statie te wijden. Het bleef in die jaren betrekkelijk rustig onder de rooms-katholieke gelovigen van de uitgebreide statie Kleinemeer. Maar het was voor pastoor Titzink een hele klus. Tegen het eind van 1795 werd zijn taak verlicht, doordat een deel van de statie Kleinemeer werd afgesplitst om een statie Veendam te vormen. Herder van de nieuwe statie werd de eerwaarde heer J. Hamers, een Overijsselaar. De pastoor van Kleinemeer verzuchtte veelbetekend: “de Heer Onze God schenke Zijn Zegen”. Pastoor Titzink overleed op 11 januari 1799. Toen in februari 1799 pastoor J. Hamers van Veendam benoemd werd tot herder van de geloofsgemeenschap Kleinemeer, waren de (roomse) poppen aan het dansen. De kerkeraad had kapelaan A. Paping benoemd willen zien.

De goegemeente pikte de haar opgedrongen benoeming niet, die, naar men stelde, tegen de wil van het volk en door kuiperij bij de Nuntius tot stand was gekomen.

De katholieken uit die dagen zaten vol vrijheidsgedachten, veroorzaakt door de Franse Revolutie. Hoe het zij, toen pastoor Hamers zich in Kleinemeer aandiende, weigerden de parochianen hem als pastoor te erkennen. De pastoor wees op zijn benoemingsbrief en hield voet bij stuk, met als gevolg dat er een jaren durende rel uitbrak met soms felle vecht-partijen en een tweespalt onder de gelovigen. Ook Joost Hilbrands Bodewes speelde een leidende rol in de opstand van de Sappemeester katholieken tegen de hen niet sympathieke pastoor Hamers. Hij liep onder meer met lijsten voor een nieuwe kerk en een andere pastoor. Dat is mij gebleken uit het dagboek van Gerrit Lankhaar, dat ik aantrof in het Rijksarchief te Groningen. Hier gingen de rooms-katholieken van Sappemeer en omgeving na 1710 ter kerke. In het begin waren er 60 communicanten. De tekening (van J.W.J. Timans, uit de parochie-

geschiedenis van Sappemeer, 1975) geeft de situatie weer, direct na de verbouwing in 1764. Deze kerk is gebruikt tot 15 oktober 1873, toen de nieuwe Cuypers-kerk gereed kwam. Gerrit Lankhaar (geboren 28 augustus 1775) woonde met zijn oudere broer Jan en zijn zus Trijntje vlak bij de kerk. De Lankhaars waren steunpilaren van de kerk en bekend als zeer ernstig en bij uitstek waarheidslievend. Hij hield een dagboek bij in folio-formaat en schreef verholandst Gronings. Daarin valt te lezen, dat pastoor Hamers in Sappemeer uiterst gereserveerd werd ontvangen. De kerkeraad had er op gereend, dat kapelaan Paping pastoor zou worden. Die benoeming was tot hun schrik en verontwaardiging kennelijk niet doorgegaan. Er werd prompt een vergadering belegd en besloten werd, dat een commissie van tien man alsnog zou proberen een andere pastoor benoemd te krijgen. Bij meerderheid van stemmen werden gekozen de burgers: Harm Pieters Staal, Gerrit Santman, Joost Hilbrands Klomp (Bodewes), Derk Smit uit Zuidbroek, Jan Derks, Hermannus Bentum, Konraad Strikker, Jan Haselunne, Jurrie Mulder en Berend Roelfs Stel (Van der Harne). De beide laatsten bedankten echter voor de eer, omdat zij vrienden van de heer Hamers waren. Uit dit achttal en uit de leden van kerkeraad en diaconie werd een viertal mannen gekozen als afvaardiging naar Groningen om met de Aartspriester te overleggen. Leden van de kerkeraad waren, volgens het dagboek van Gerrit Lankhaar, Harm Jurriens, Fokko Ubels (van der Werf) en Roelf Smit. De diaconie werd gevormd door Jan Swart, Geert Smit, Wilhelmus Dieters en Wijnke Jans. De deputatie vond in Groningen gehoor en beraadslaagde met de Amplissimus. *“Daar verkreeg men goeden voet om mijnheer Hamers de deur uit te zetten”*, noteerde Gerrit Lankhaar. Wellicht heeft de Aartspriester zijn mond voorbij gepraat, althans de heren dachten,

Foto links Het “Borgie” aan de westzijde van het thans gedempte Kleinemeesterdiep, halverwege de afstand tussen de huidige spoorwegovergang en Vosholen coll. Historische Archief Midden-Groningen

dat hij instemde met hun plan de pastoor buiten de deur te zetten. Op een maandagavond werd opnieuw vergaderd door kerk- en armbestuur en daar kwamen heel wat parochianen bij, zodat op die vergadering meer dan honderd mensen bijeen kwamen. Men vroeg toen de pastoor of hij van plan was de pastorie te verlaten en heen te gaan, maar deze weigerde en wees op zijn benoemingsbrief. De commissie verklaarde, dat die brief hen niet raakte en dat het stond te bezien of iemand recht had op hun goed (kerk, pastorie en verder roerend en onroerend goed). De pastoor antwoordde, dat dan hun president maar twee mannen moest benoemen om hem de deur te wijzen, maar dat hij tegen hen zou procederen. Maar de president Roelf Kuipers haalde bakzeil en zei dat hij daartoe geen volmacht had. Willem Hegge zou die volmacht wel hebben en zonder hem durfde hij geen maatregelen te nemen. Na veel geharrewar leek de zaak voorlopig ten einde. Er vormde zich ook direct een partij, die het voor de nieuwe pastoor opnam. Gerrit Lankhaar noemt in zijn dagboek: Reinder Hort, Gerrit Nikolaas (Heeres), Mannes Jans, Hermannus Luikinga, Bernardus Smit, Balster Nieland, Jan Gort, Willem Slaphak zelfs als getuige van mijnheer Hamers, en Hinderik Giepkens, hovenier. De pastoor, die geweld duchtte, wees drie mannen aan om bij hem ‘s nachts de wacht te betrekken. De commissie vergaderde op donderdagmiddag opnieuw in het huis van de president en andermaal werd besloten om te proberen de pastoor uit de pastorie te krijgen. Naar die vergadering gingen ook voorstanders van de pastoor, met name Roelfje Jacobs, vrouw van Gerrit Nikolaas, en Grietje Nikolaas, vrouw van Mans Luikinga. Ook Willem Harms Slaphak, die dat uur wachtdienst had in de pastorie, ging naar de vergadering. De pastoor sloot daarop de deur, zodat zelfs het huispersoneel niet in of uit kon. De commissie besloot toen de overige twee bewakers onmiddellijk de deur uit te zetten. Veel jongelieden dromden dreigend rond de pastorie en toen met een krijgslist de deur geopend

werd, kozen de wachtlieden snel het hazepad. Maar de partij, die het voor de pastoor opnam, kreeg al gauw versterking, met name van Bernardus Zilversmid met zijn zoon en dochters. De verhitte gemoederen ontladden zich in een felle vechtpartij, waarbij rake klappen vielen.

Gerrit Lankhaar in zijn dagboek: *“De pastoor, het hoofd uit het venster stekende, riep: “Vrienden, zolang gij mij geweld aan doet, houd ik mijn deur gesloten, maar anders is mijn deur voor elk en een ieder open”*. *“Rechtzoo, heerom!”*, riep Bernardus Zilversmid, op het pad staande, *“gij hebt gelijk!”*. *Niet zoodra had hij dit woord gesproken, of hij kreeg een klap, dat hem de hoed van het hoofd vloog. Zich willende verweren, kreeg hij nog meer, zoodat hij de vlucht nam. Maar men achtervolgde hem, namelijk Willem Joostens Klomp en zijn neef Hinderk G. Kuiper, Andries Woude, Gerrit Battes (Gerrit Barteldszoon Smid), Gerrit Woude en nog meer, die ik niet noodig heb te noemen, zoals Gerrit Santman, Wijke J. Bilh (Wijnke J. Bijlholt), zoodat Bernardus Smid een sabel tegen hen trok. Sommigen zeggen, dat het slechts een ellestok is geweest. Wjl evenwel de overmacht te groot was, moest hij met een pak slaag naar huis gaan.”*

Toen de rel was afgelopen kwam de schout H. van der Werf ter plaatse een onderzoek instellen. Veel leverde dat niet op, want de schout kreeg nauwelijks inlichtingen over de gang van zaken. De pastoor kreeg de opdracht geen van zijn voor- of tegenstanders toegang te geven tot zijn huis en er werd onder de goedgezinden een wacht aangewezen ter bewaking van de pastorie en haar bewoners. Tot bewakers van de pastorie werden aangesteld Gerrit Willems Lankhaar, die deze onverkwikkelijke geschiedenis in zijn dagboek neer schreef, en Pieter Harms Staal. Twee dagen later vaardigde de Ambtman van het Gericht van Selwerd een plakkaat uit, waarin samenscholers en bedreigers met of plegers van geweld strenge straffen werden aangezegd. Die verordening werd ‘s zondags door de pastoor van de

preekstoel afgekondigd en aan de kerkdeur geplakt. De tegenstanders besloten daarop zelf een kerkruijnte te gaan zoeken om er te kerken. Want aldus Lankhaar in zijn dagboek: *“nadat de partij al het mogelijke gedaan had, doch vruchteloos, sprak men: “Zoo is er dan nu geen raad meer dan alleen daar niet meer ter kerk te verschijnen en zelven een kerk op te richten; daar zullen wij hem mee dwingen; laten zijn vrienden hem dan nu ook onderhouden en naar de kerk gaan”*.

Daarover waren zij het terstond eens en er werden twee mannen benoemd: Joost Hilbrands en mijnheer Meurs, die de gemeente rondgingen, “om voor een andere kerk en een anderen pastoor bijdragen op een lijst te doen teekenen”, zoals Lankhaar in zijn dagboek noteerde. En vervolgens: *“Velen van mijnheer Hamers vijanden teekenden voor betrekkelijk aanzienlijke bijdragen, velen ook deden goede beloften, en men was zelfs zoo voortvarend, dat men reeds aanstonds op keur een huis huurde van Sytse Heeres Kalkema, het zoogenaamde Plunderburchtje, waar voorheen mijnheer Trip woonde, om daar een kerk van te maken. Edoch, wat was de zaak? Men kon aldaar geen pastoor krijgen, want er kwam geenszins tolerantie noch van het geestelijk recht, noch evenmin van den ambtman, want deze bespeurde ook al, dat het louter uit nieuwigheid geschiedde en daarom sloeg hij de zaak af”*.

De tegenstanders van pastoor Hamers wisten steeds meer aanhangers achter zich te krijgen. Toen de pastoor na het verstrijken van het eerste kwartaal, op 4 mei, om traktement vroeg en om turf, kreeg hij nul op het rekwest. Boekhouder Willem Hegge gaf hem namens de gemeenschap te verstaan, dat hij beter in Veendam had kunnen blijven.

Traktement konden zij hem niet geven, want ze hadden niets om te geven. Er werd daarop een inzameling gehouden, maar die leverde weinig op. De tegenstanders gaven niet en de voorstanders van de pas

toor al evenmin, omdat ze de collectanten wantrouwden. Daarop besloten de voorstanders van pastoor Hamers zelf een inzameling te organiseren voor het onderhoud van de pastoor. Geert Luikinga en Willem Melcherts gingen rond en met redelijk succes. Het gevolg was dat de tegenstanders daardoor nog meer verbitterd werden. Tweespalt en verbittering ook bij de jaarlijkse uitdeling van kaarsen en de besteding van de opbrengst. De aanhangers van de pastoor besloten de diakenen af te zetten en andere aan te stellen. Op Tweede Kerstdag werden vier nieuwe diakenen gekozen bij meerderheid van stemmen. Stemberechtigd waren alleen zij die bijdroegen voor de pastoor en de armenkas. De partijen waren zo verbeten op elkaar, dat er een enorm tumult ontstond bij de kerk. Een van de aanwezigen, Jan Lucasz Geling, werd door een beroerte getroffen. Schout H. van der Werf moest er aan te pas komen om de stemmen op te nemen en de nieuw gekozenen traden terstond in functie. De vier nieuwe diakenen waren: Harm B. Wever te Hoogezand, Harmannus Bentum te Martenshoek, Harm Burghart te Sappemeer en Henricus Wever te Kalkwijk. Tot boekhouder werd verkozen Berent Wever te Nieuw-Compagnie.

Gerrit Lankhaar in zijn dagboek: *“Na dit alles werd de zaak erger in plaats van beter, want de partij werd obstinaat van kwaadaardigheid; zij liepen en renden de wegen langs, roepende: “Hamers bende heeft de*

overhand gekregen; nu zullen wij nog eens recht beginnen en zien wat wij kunnen doen”. *Edoch, alle pogingen werden tevergeefs aangewend; waar men ging, waar men liep, men vond nergens gehoor. Men ging naar den Amplissimus, maar deze sloeg de handen van hen af en wees hen geheel terug. Eindelijk moest men allen moed ten eenen male verloren geven, en mijnheer Hamers bleef in de pastorie als priester en pastoor gelijk zijne voorgangers. De tegenstrevende partij verminderde langzamerhand, doch velen van hen bleven ongemeen hardnekkig.”*

Maar dat betekende wel dat het godsdienstige leven gaandeweg verschaalde door die tweespalt en dat de pastoor er erg onder te lijden had. Hij hield het overigens nog vol tot 30 april 1812, toen hij werd overgeplaatst naar Groningen, naar de statie in de Guldenstraat als opvolger van pastoor B.A. Meddens. Pastoor Hamers werd in Kleinemeer opgevolgd door pastoor B. Kardas, een Veenammer. Hij tekende over de herrie rond Hamers aan:

“Voornoemde en altijd prijzenswaardige Eerw. Heer J. Hamers vertrok wegens lichaamszwakte, drukke arbeid en lasten, van hier naar de statie in de Guldenstraat te Groningen, 30 april 1812”. *“...de man die veel geleden had, duldde niet, dat iets anders van hem geschreven werd dan dit enige: Hij heeft veel geleden. Hij overleed alhier 21 October 1814”*.

De bocht achter in Kleinemeer coll. HAMG

Reacties.....

Naar aanleiding van het artikel over

RUDINGS MANUFACTUREN- ZAAK EN RUDINGSKRIMP IN MARTENSHOEK

**in Pluustergoud nr. 55 / 2023
kwamen er een tweetal reacties
binnen.**

Ten eerste een reactie van Jan Paul Wortelboer met interessante en aanvullende wetenswaardigheden:

Gezina Bröken was inwonende dienstbode bij Everhardus Ruding in Martenshoek. Het kantongerecht in Zuidbroek veroordeelde haar in 1909 wegens fietsen zonder licht. In 1910 werd Everhardus bij verstek veroordeeld door de kantonrechter Zuidbroek tot betaling van een geldboete van fl. 1 omdat bij hem een houten lengtemaat van 1 meter was aangetroffen, die niet was voorzien van het stempelmerk van de jaren 1909 en 1910. Behalve deze geldboete werd de lengtemaat verbeurd-verklaard.

In 1919 had Joseph van Delft, wonende te Martenshoek, een werkmansbroek weggenomen die buiten hing bij Everhardus Ruding. De arrondissement rechtbank in Winschoten veroordeelde de dader tot een gevangenisstraf van zes weken!

In de RK-kerk in Sappemeer bevinden zich gebrandschilderde glas-inlood ramen afkomstig uit de voormalige RK-kerk te Martenshoek. Een van de ramen stelde de Neer-daling van de H. Geest over Maria en de apostelen voor (Pinksteren).

Dit raam werd in 1916 anoniem door de familie aan de kerk in Martenshoek geschonken.

Ten tweede een reactie van Mien Westerdiep over hetzelfde artikel:

*“Ruding verkopen ie ook kruden,
nee mien kind wel veterlint”*

Dit “ taimpie” vertelde mijn opoe Oldenburg-Dijk als ze het over Ruden’s krimp had, waar ze woonde.

Hoe dit zo kwam?

Mijn overgrootvader (haar vader) had een scheepswerfje aan het Borgercompagniesterdiep. Hij woonde met zijn gezin op nummer 399. Doordat de werf niet meer kon bestaan vanwege schulden bij de houthandelaren gebroeders Maathuis, is hij in 1883 op zijn laatst gebouwd schip zelf gaan varen.

In 1886 is dit schip verkocht en is Feibe gaan werken op de werf van Niestern te Martenshoek. Ze verhuizen dan naar Ruding’s krimp in Martenshoek. Op 75 jarige overlijdt hij door een ongeluk. Hij lag onder een op de werf gelegen schip te breeuwen toen de baas op een ladder sprong en Feibe deze op de borst kreeg en overleed.

Het was bittere armoede, want Feibe trouwde voor de tweede keer op 60 jarige leeftijd met de 42 jarige Geertje Groenewoud, zij kregen samen nog 3 kinderen, uit zijn eerste huwelijk heeft Feibe 4 kinderen, Geertje heeft 4 kinderen uit haar huwelijk met Jans Jochum Ruchtie, dus het zijn “ mien kinder, dien kinder en ons kinder” Geertje overlijdt 2 mei 1898 te Hoogezand.

Mijn opoe Grietje Dijk is geboren op 28 april 1880 te Muntendam en trouwde op 10 mei 1913 met Geert Oldenburg geboren 6 september 1886 te Annerveen. Geert was weduwnaar, hij was 9 maand getrouwd geweest, zijn vrouw stierf aan de “vliegende tering”. Geert en Grietje kregen 1 dochter -mijn moeder- op 21 februari 1914.

Grietje overleed 2 september 1942 en Geert overleed 27 januari 1976. En dit allemaal naar aanleiding van Ruding’s manufacturenzaak.

*“Ruding verkopen ie ook kruden,
nee mien kind wel veterlint”*

Op de oproep van Arent Sterenberg is een reactie gekomen van Jan Paul Wortelboer met betrekking tot de familie Berg, de woonarkbouwers.

Ook regeerde hij op de achterglasschilderij van Martenshoek, hij geeft aan dat het een beeld gaf van direct na de WO II, waarbij het gaat om de tijdelijke vervanging van de brug, die door de Duitsers was opgeblazen.

Janneke Hessing reageerde naar aanleiding van Mijn schoolfoto (7) in Pluustergoud nummer 55 voor wat betreft enkele namen:

nummer 5 moet Ida Rozema zijn, nummer 19 moet Jan Siljee zijn en nummer 25 moet zijn Mandy Klok.

Met dank aan de inzenders voor de positieve reacties.

De redactie

Zelfde plaats

Sappemeer Winschoterdiep, omstreeks 1950

Gerrit Stuit

De foto is genomen ter hoogte van het voormalige gemeentehuis van de vóór 1949 nog zelfstandige gemeente Sappemeer. We zien het toen nog bevaarbare Winschoterdiep in oostelijke richting. Op de voorgrond de Noorderstraat met de bushalte van de busonderneming GADO. De bushalte gold voor zowel de straat- als de kanaalzijde. In het laatste geval is het regelmatig voorgekomen dat een buspassagier tijdens het uitstappen s' avonds in het donker via de smalle walkant pardoos in het kanaal belandde. Geheel links midden de ingang van de Slochterstraat met op de oostelijke hoek de drogisterij van Harm Schaaphok. Aan de zuidzijde van het Winschoterdiep is de Zuiderstraat gelegen met de ingang naar de Wilhelminastraat. Tijdens de Tweede Wereldoorlog mochten geen straten vernoemd worden naar leden van de koninklijke familie, zodat de straat in de periode 1940-1945 bekend stond onder de naam Hoenslaan, de naam afkomstig van de bewoners van het pand op de oostelijke hoek van de straat. Op de westelijke hoek stond de in de omgeving bekende schoenenhandel van Kuitier. Midden op de foto is het Molenhooghout te zien en geheel op de achtergrond de Borgercompagniesterbrug en de fabrieksschoorsteenpijp van W.A. Scholten strocartonfabriek.

andere foto (44)

Sappemeer Noorderstraat, anno 2023

Na demping van het Winschoterdiep is ter plekke een dubbele rijstrook met een brede groenstrook, af en toe onderbroken door een parkeerplaats, ontstaan. De naam van de oorspronkelijk aan de zuidzijde van het kanaal gelegen Zuiderstraat is veranderd in Noorderstraat-Zuidzijde met de even huisnummers. Bij vergelijking van beide foto's is het straatbeeld aanzienlijk veranderd, waarbij het voormalige pand van drogisterij Schaaphok op de oostelijke hoek van de Slochterstraat (later Petra Middel) nog duidelijk herkenbaar is. De bruggen en hooghoutjes zijn uit het straatbeeld verdwenen. Op de oostelijke hoek van de Wilhelminastraat is het herenhuis van de familie Hoen vervangen door nieuwbouw. Hoewel het schoenenmagazijn van Kuitert reeds jaren is beëindigd heeft het pand nog steeds een winkelbestemming.

Motjo (Rinus Visker)

Okke Amsing

Mijn verhaal begint in op 4 september 1891 als Martinus Gerorgius Hermannus Visker (Rinus)word geboren als zoon van Jacob Visker en Maria Catharina Pekeskamp. Rinus is de één na jongste van dit gezin, zus Annie is de jongste. Over zijn jongste periode is weinig bekend. De eerste aanwijzing vind ik in het Historisch Archief Midden-Groningen, als Rinus moet opkomen voor keuring van militaire dienst op 2 juli 1910. Er Staat dat hij kleermakersknecht is van beroep en zijn lengte is 1 meter 68,8. En dat er een gebrek is. Hij moet opkomen op 20 September 1911 bij het 1e Regiment Infanterie 1e Bataljon. Zijn dienst stopt 1 oktober 1931 met bewijs van ontslag wegens “geëindigden diensttijd”.

Kielwindeweer1898: 25 jarig Huwelijk van Jacob Visker en Maria Catharina Pekeskamp , de kleine jongen zittend op de voorgrond is Rinus Visker

Rinus Visker als militair

Rinus was een bijzonder persoon Hij voorzag zich zelf in zijn eigen levensbehoefte door werkzaam te zijn als kleermaker. Hij had het vak geleerd van zijn vader Jacob Visker. Hij was een gelovig man en ging alle

Rinus Visker met zijn vriendin

dagen naar een Rooms Katholieke Kerk , meestal die van Winschoten, Sappemeer, Oude Pekela of Veendam. Overal ging hij heen op de fiets. Ook is hij eens op de fiets naar Rome geweest terwijl hij ‘s nachts in kloosters sliep.

Enkele anekdotes over Rinus:

De Heer Kruisman uit Veendam weet zich te herinneren dat Rinus soms boekjes meenam uit de kerk en deze dan uitdeelde bij de bioscoop. Je zou kunnen zeggen dat dit een eigentijdse vorm van evangelisatie was.

Toen zijn nicht, mevr. Ongerings-Visker, haar oom Rinus eens tegen kwam bij een begrafenis schudde hij meewarig zijn hoofd en mopperde dat er allemaal deftige dames en heren in de kerk zaten met bontjassen, maar dat er op de Offerschaal slechts dubbeltjes en kwartjes lagen. Mijn moeder vertelde eens: “Toen ik met tuberculose in Appelscha in het

sanatorium lag was er niemand van de familie die durfde te komen maar wie kwam er als eerste op de fiets op viste dat was oom Rinus". Neef Jan Visker uit Nijmegen (Beuningen) vertelde het volgende: Op een dag werd er op de achterdeur geklopt dat was vreemd want we gingen altijd door de voordeur en wie kwam er onverwachts op visite het was oom Rinus. Hij was op de fiets even naar Nijmegen gefietst en kwam op visite .

Tot slot: Ik weet dat Rinus Visker niet 100% was, maar ik heb niet kunnen achterhalen wat hiervan de oorzaak was. Als mensen onderweg naar hem riepen Motjo, antwoorde hij steevast: "Jezus in de wolken".

Rinus Visker is behoorlijk oud geworden. Hij is nooit getrouwd geweest wel heeft hij een vriendin gehad, het is niet meer te achterhalen wie dat was, wel heb ik een foto waar Rinus met zijn vriendin op staat.

Rinus overleed op 16 september 1982 op 91 jarige leeftijd te Hoogezand-Sappemeer. Hij werd begraven op het R.K.Kerkhof te Sappemeer. U zult zijn graf niet meer vinden deze is helaas geruimd door de Kerk.

Bron:
Fam. Visker.
Gemeentearchief
Hoogezand-Sappemeer
Archief. O.T.Amsing

Rinus Visker op oudere leeftijd

Notariaat De Poel
Kerkstraat 148
Hoogezand
t (0598) 39 98 50
e info@notariaatdepoel.nl
i www.notariaatdepoel.nl

Onthulling Stolpersteine Foxham en Martenshoek (vrijdag 6 oktober 2023)

Onderstaande voordracht is gehouden ter gelegenheid van de onthulling van 19 stolpersteine in Martenshoek en Foxham op 6 oktober 2023.

Jan Helmers

Er is mij gevraagd om iets over de slachtoffers en hun woonomgeving, dat van Martenshoek en Foxham, te vertellen.

Zeeman

Juda Cohen, wonende te Martenshoek, Sluiskade 88

Geboren:	29 juni	1918	Martenshoek	
Vermoord:	31 maart	1944	Midden Europa	26 jaar oud

Juda is geboren op een plek dat sinds 1620 bruist van het leven als poort van de Veenkoloniën. Bij de sluis, ook wel drukke verlaat genoemd, in het huis waar al vele generaties Cohen, een Joodse vleeshouwerij dreven. Hij woonde er met vader Salomon en zijn moeder Saartje Slager. Het was bij de drukke verlaat een komen en gaan van schepen, met de top in 1920, als meer dan 42.000 schepen hier schutten. Als de schipper en zijn vrouw van aanleggende schepen hun boodschappen deden, zorgde dat voor veel handel. Juda breekt met de traditie van zijn voorouders en wordt geen vleeshouwer, maar kiest er voor om zeeman te worden.

Slager/veehandelaar

Zadoc Levie, wonende te Foxham E20

Geboren:	30 augustus	1901	Foxhol	
Vermoord:	04 mei	1942	Grosz Rosen	41 jaar oud

Trouwt op 26 juni 1933 met

Rebekka Vecht

Geboren:	22 december	1912	Groningen	
Vermoord:	12 oktober	1942	Auschwitz	30 jaar oud

Zoon

Mozes Levie

Geboren: 28 september 1933 Foxham
Vermoord: 312 oktober 1942 Auschwitz 9 jaar oud

Zoon

Izaak Levie

Geboren: 17 februari 1941 Slochteren
Vermoord: 19 oktober 1942 Auschwitz 1½ jaar oud

Lompenverzamelaar/koopman en borstelmakersknecht

Abraham van Delft, wonende te Foxham E99

Geboren: 31 oktober 1874 Wildervank
Vermoord: 11 december 1942 Auschwitz 68 jaar oud

Getrouwd geweest met Duwina Wijnberg, overleden in 1909

Trouwt eind 1909 met

Bloeme Bollegraaf

Geboren: 14 juni 1884 Foxhol
Vermoord: 11 december 1942 Auschwitz 58 jaar oud

Zoon

Heiman van Delft

loopjongen

Geboren: 11 november 1917 Martenshoek
Vermoord: 11 december 1942 Auschwitz 25 jaar oud

Dochter

Froukje van Delft

naaister

Geboren: 16 oktober 1920 Martenshoek
Vermoord: 11 december 1942 Auschwitz 22 jaar oud

Dochter

Henderina van Delft

fabrieksarbeidster

Geboren: 30 december 1922 Martenshoek
Vermoord :11 december 1942 Auschwitz 20 jaar oud

Zoon

Levie van Delft

fabrieksarbeider

Geboren: 16 oktober 1930 Martenshoek
Vermoord: 11 december 1942 Auschwitz 18 jaar oud

Filippus Levie, wonende Foxham E118

koopman in oude materialen

Geboren: 20 december 1919 Foxhol
Vermoord: 30 september 1942 Auschwitz 23 jaar oud

Trouwt op 28 maart 1940 met

Wilhelmina van Coevorden

Geboren: 26 februari 1916 Groningen
Vermoord: 11 december 1942 Auschwitz 26 jaar oud

Zoon

Maurits Levie

Geboren: 27 mei 1936 Groningen
Vermoord 19 oktober 1942 Auschwitz 6 jaar oud

Zoon

Mozes Levie

Geboren: 20 maart 1941 Groningen
Vermoord: 19 oktober 1942 Auschwitz 1jaar oud

Julius Levie, wonende Foxham Woldweg 26, nabij de Rengersbrug

Landarbeider/Veehandelaar

Geboren: 20 september 1903 Foxhol
Vermoord: 28 februari 1943 Auschwitz 40 jaar oud

Trouwt op 21 maart 1934 met

Henderina Hoogstraal

Geboren: 17 juli 1906 Delfzijl
Vermoord: 11 december 1942 Auschwitz 36 jaar oud

Zoon

Mozes Levie

Geboren: 08 oktober 1934 Koham
Vermoord: 11 december 1942 Auschwitz 8 jaar oud

Zoon

Salomon Levie

Geboren: 30 april 1937 Kolham
Vermoord: 11 december 1942 Auschwitz 5 jaar oud

Zij allen woonden in Foxham, een dorp waar nog maar weinig van is overgebleven, sinds het in 1943 van de gemeente Slochteren, bestuurlijk naar de gemeente Hoogezand is overgegaan. Het betekende ook dat Foxham van de ommeland Fivelingo binnen het gebied Goorecht kwam te liggen. Deze gemeentelijke verandering was het gevolg van het graven van het Nieuwe Winschoterdiep aan de noordkant van het Oude Winschoterdiep, waardoor de verbindingen met Slochteren voor een groot deel werden doorsneden. Je kon alleen nog via de Rengerslaan (de huidige Woldweg) en de Rengersbrug naar Slochteren reizen, terwijl Foxham nog steeds aan dezelfde hoofdweg naar Hoogezand bleef liggen.

Foto's : © Wim A.H. Rozema.

De ondergang van de “CONCORDIA CONSTANS”

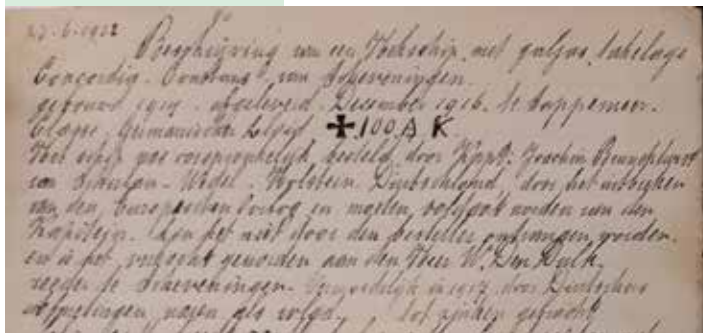
Jaap Boersema

1916 De Concordia Constans voor vertrek van de werf (huidige museumwerf Wolthuis) nog even op de foto. Het publiek bestaat uit bewoners van het huis (dat er overigens nog staat) en een voorbijganger met zijn fiets.

(foto uit archief van Rob Martens†)

Technische gegevens

In een technische verslag van de scheepsbouwer Jac. Smit zelf staan een aantal gegevens van de schoener Concordia Constans, die we graag aan u doorgeven. Hij noteerde deze in 1932 aan de hand van eerdere notities en berekeningen die we (met potlood geschreven) tegen kwamen. *Op 23 juni 1932 heeft de scheepsbouwer het nog eens netjes overgeschreven.*

De opdracht was om dit ‘Heckschiff mit galjas takelage’ voor Duitse rekening te bouwen. De Eerste Wereldoorlog gooide echter roet in het eten. Kapitein Joachim Brunckhorst uit Schulau-Wedel aan de Elbe moest het leger in.

Het schip stond in 1914 al op stapel en is uiteindelijk in 1916 verkocht aan Wouter den Dulk Jzn. in Scheveningen. Geen onbekende naam in visserijkringen.

Marhisdata vermeldingen

Ook in marhisdata, de gegevens- of databank voor de historische kustvaart bleek voldoende informatie over de korte levensloop van dit prachtige schip.

1916. Jac. Smit. In de kantlijn staat bijgeschreven: Blijkens verklaring van den scheepsmeter te Groningen d.d. 18 December 1916 no. 32 is nevens vermeld vaartuig gebrand met het merk: 8537 GRON 1916.

Dossier nr. 1452.
Scheepsmetingsdienst 14 december 1916:
Dagregister deel 20, nummer 848, den veertienden December 1900 zestien. Onder-

getekende Jac. Smit, scheepsbouwer te Sappemeer, verklaart hiermede in het jaar 1916 te hebben volbouwd het stalen zeilschoenerschip “Concordia Constans” voor Scheveningen, hebbende een dek en twee masten, groot volgens meetbrief bruto vijf en zestig vijftig honderdste tonnen 65,50 en netto twee en vijftig en zestien honderdste tonnen van 2.83 kubieke meter in vollen en vrijen eigendom toevoorende aan den heer W. den Dulk Jac. Zn., Reeder te Scheveningen. Sappemeer, den 9 December

“Ontmoeting” met een Zeppelin
Nieuwe Tilburgsche Courant van 5 mei 1917: De Nederlandsche schoener „Concordia Constans”, uit Scheveningen, welke Donderdagsavond met een lading gezaagd hout van Christiania naar Amsterdam bestemd, te IJmuiden binnenkwam, heeft op de Noordzee, volgens de „N. C.” een ontmoeting met een Zeppelin gehad. Op de thuisreis, Dinsdag 1 Mei, des morgens, bevond het zeilschip zich eenige mijlen ten N. W. van het Terschellinger-Vuurschip, toen eensklaps een Zeppelin van zeer groote afmetingen uit het Oosten kwam opdagen in de richting van het vaartuig. Het gevaarte naderde tot juist boven den schoener, doch men kon uit het luchtschip vermoedelijk niet dadelijk de nationaliteit van het zeilschip vaststellen. Tot driemaal toe kwam de L. 43, zoo was de Zeppelin gemerkt, terug en koerste steeds precies boven den schoener.

De gezagvoerder van de „Concordia Constans” die niet kon begrijpen wat de Zeppelin-commandant wilde, liet de Nederlandsche driekleur zoo-ver mogelijk over de deklading hout uitspreiden. Toen het luchtschip voor de derde maal over het zeilschip koerste, bemerkten de luchtvaarders vermoedelijk dat de schoener een “Nederlandsche” was en verdween de L. 43 snel in Noordoostelijke richting. De „Concordia Constans” zette daarna verder ongemoeid de reis naar IJmuiden voort.

De L 43, die op 14 juni 1917 werd neergeschoten door een Engels toestel, type H 12 Flying boat met als basis Felixtowe.

De Zeppelin L 43 raakte op 4 mei 1917 in een hevig gevecht met de kruiser HMAS SYDNEY. Beiden verbruikten daarbij hun complete voorraad bommen en ander munitie. Onderstaande schilderij is een Australian War Memorial.

Voor de Zeppelin L 43 kwam een maand later het einde. Op 14 juni 1917 werd het uit de lucht geschoten door een van de eerste flying boats, de H 12 van de basis Felixtowe.

De ondergang (?) van de Concordia Constans

Uitspraak van den Raad voor de Scheepvaart betreffende het met man en muis vergaan van het zeilschip Concordia Constans.

Het uitblijven van het zeilschip Concordia Constans deed het vermoeden rijzen, dat dit schip een ongeval zou zijn overkomen. Overeenkomstig het voorstel van den hoofdinspecteur voor de scheepvaart, besloot eene commissie uit den Raad voor de Scheepvaart, dat deze een onderzoek naar de vermoedelijke ramp en haar oorzaak zou instellen, welk onderzoek plaats had in 's raads openbare zitting- van 10 Juni 1918. De raad nam kennis van de gegevens door de scheepvaartinspectie, de rederij en den cargadoor verstrekt omtrent het schip en omtrent het vertrek en het uitblijven van het vaartuig, zoomede van de berichten van het Ministerie van Buitenlandsche Zaken betreffende het mogelijk verblijf van de Concordia Constans in Engelsche, Deutsche of Scandinavische havens. Uit een en ander is den raad het navolgende gebleken: Het zeilschip Concordia Constans, in 1916 te Sappemeer gebouwd, eigendom van den reeder W. den Duik Jaczn. te Scheveningen, stond onder beheer van den cargadoor M. J. van der Eb, te Rotterdam. Het schip, groot 52,16 netto, 65,50 bruto reg. ton, was

geclassieerd bij den Germanischen Lloyd, + 100 A/4, Noorden Oostzee, en was in het bezit van een certificaat van deugdelijkheid letter E (de Oostzee, de Noordzee tot de lijn Orkneys, Shetlandseilanden, Stavanger en het Kanaal tot de lijn Landsend—Kaap St Mathieu), geldig tot 1 December 1918. 15 October 1917 vertrok de Concordia Constans, geheel zeewaardig uitgerust, met eene lading veldspaat van Frederikstad in Noorwegen met bestemming Amsterdam, onder kapitein W. Eltingh, uit Groningen. De bemanning bestond uit 4 personen. Er waren 5 zwemgordels, 2 reddingsboeien, alsmede eene reddingboot aan boord, terwijl de inventaris nog in den aanvang van het jaar door de ambtenaren der scheepvaartinspectie was nagezien. Sinds den datum van vertrek uit Noorwegen — 15 October 1917 — is omtrent het schip of de opvarenden hier te lande niets meer vernomen, terwijl ook in Deutsche, Zweedsche of Deensche havens, evenmin als in de havens aan de Oostkust van Engeland iets omtrent de Concordia Constans bekend is.

De raad is van oordeel, dat het zeilschip Concordia Constans op de reis van Frederikstad naar Amsterdam op of na 15 October 1917 met man en muis is vergaan. De oorzaak kan niet met zekerheid worden vastgesteld: de raad acht het niet onmogelijk, dat deze verband houdt met de oorlogsomstandigheden. Aldus gedaan op 10 Juni 1918 door de heeren mr. G. Kirberger, plaatsvervangend voorzitter W. Alliol, L. Koosenburg. C. L. J. Kotting, D. H. Hinlopen, leden; J. Mooi, buitengewoon lid in tegenwoordigheid van 's raads secretaris mr. H. B. Tjenk Willink, en uitgesproken door den plaatsvervangend voorzitter ter openbare zitting van, 24 Juni 1918. (get. J. G. Kirberger, W. Alliol, L. Roosenburg., C. L. J. Kotting. Hinlopen, J. Mooi. H. B. Tjenk Willink. Voor eensluidend afschrift, H. B. Tjenk Willink, Secretaris.

Met dank aan Jacob Slagter van Marhisdata.

Scheepsbouwers Harm en Menso Wolthuis en hun schepen

Dit artikel verscheen onder de titel “Fries van lijn maar Gronings van afkomst” in juni 2013 in Werf tijding, een uitgave van de Stichting Historische Scheepswerf Hoogezand-Sappemeer.

Harm Wolthuis

Naar Sappemeer

In 1921 kwamen de broers Harm (1880-1962) en Menso Wolthuis (1884-1965) naar Sappemeer. Op maandag 21 februari 1921 kochten zij op een publieke verkoping in café Dijkhuis van de te Groningen gevestigde handelsvennootschap onder de firma K.Smit:

“Eene behuizing met fabrieksgebouw schuur en grond, staande en liggende te Sappemeer aan de Zuiderstraat hoek Borgercompagniesterdiep, samen groot 28 aren 18 centiaren voor fl. 14.710,00.”

Menso ging met zijn gezin wonen in de aangekochte burgerbehuizing, zoals dat thans nog naast de ingang van het werfterrein aan de Noorderstraat staat en Harm bouwde een nieuwe woning een eindje verder richting Oosteind. Dit huis is inmiddels afgebroken. Op de werf in Sappemeer werden vervolgens tot 1935 vele schepen van verschillend type gebouwd. In dit artikel is daaruit een kleine selectie gemaakt.

De eerste schepen

In 1921 werden er al de eerste schepen gebouwd. Voor F. Leuning te Hoogezand het bolschip Nieuwe Zorg (Hz2118N) van 53 ton en voor Jan Jager uit Hoogkerk het bolschip Time is money (Hz2116N) van 56 ton. Een van de eerste schepen die op de werf in Sappemeer werd gebouwd is ook het in 1922 voor J.M.Smith te

De Nooit Volmaakt op haar ligplaats in Lelystad. De destijdsse eigenaar Bahrend Gehner heeft het schip gerestaureerd.

Uithuizen gebouwde bolschip Nooit Volmaakt (Hz2156N) van 69 ton.

Kleinemeer

De naam Wolthuis is dus al honderd jaar verbonden aan de werf, die thans als Historische Scheepswerf Wolthuis blijft voort bestaan. De historie van de scheepsbouwers Wolthuis gaat echter verder dan deze 100 jaar in Sappemeer. Immers in 1880 nam Albert Wolthuis (1843-1921), de vader van Harm en Menso in Kleinemeer een werf over van Van Diepen. Hun vader zal Harm en Menso en hun beider broer Lucas (1873-1965) hier de eerste lessen in de scheepsbouw hebben gegeven. In Kleinemeer worden houten tjalkjes van rond de vijftig/zestig ton gebouwd. Het hierna opgenomen artikel uit het Nieuwsblad van het Noorden van 08 april 1900 moge daarvan ter illustratie dienen.

De Berendina Harmina heeft meetnummer Hz79N en de tjalk van Kievits, genaamd Speculant II heeft meetnummer Hz113N.

Kielwindeweer

De scheepstimmerwerf in Kleinemeer wordt in 1904 verkocht. Lucas heeft dan inmiddels een werf in Veendam aan het Beneden Dwarsdiep en Albert zet samen met zijn zoons Harm en Menso de scheepsbouw voort in Kielwindeweer waar de werf bij het verlaat (sluis) van Boerma wordt overgenomen.

Op de foto hieronder de werf in Kiel.

De man met witte baard is Albert Wolthuis.

In Kiel worden tjalken, bolschepen en klipperaken gebouwd. Niet meer van hout, maar van staal. Een mooi voorbeeld is het in 1913 op de werf in Kiel voor Hendrikus Teuben gebouwd tjalkschip De Vrouw Margaretha (Hz1655N) van 57 ton. Meer dan honderd jaar later ligt het heden ten dage als woonschip Margaretha in het Reitdiep te Groningen bij de watertoren.

De Margaretha bij de watertoren in het Reitdiep in Groningen

De huidige eigenaar is Pieter Meter.

Frits R. Looimeijer schrijft in zijn in 1999 uitgegeven boek "Met Zeil & Treil" over deze "Friese" tjalk Margaretha: "Fries van lijn maar Gronings van afkomst".

Aanvankelijk heet de werf in Kiel nog de werf van scheepsbouwmeester A. Wolthuis, maar na verloop van tijd wordt er gebouwd onder de naam Gebr. H. en M. Wolthuis. Het contract uit 1914 waarnaar het bolschip Doe wel en zie niet om (Hz1878N) voor schipper W. Westerhuis uit Kielwindeweer in 1915 is gebouwd laat dat zien.

In 1921, het jaar waarin hun vader overlijdt worden de scheepswerf, hellingschuur en sleephelling door Harm en Menso ten verkoop aangeboden. Zij hebben dan inmiddels de werf in Sappemeer gekocht.

Sappemeer

De Friese lijn waarover Looimeijer schrijft wordt in Sappemeer voortgezet. Wederom kan Looimeijer in zijn boek "Met Zeil & Treil" worden aangehaald wanneer hij schrijft:

"Een andere werf waarop schepen gebouwd werden die men eerder in Friesland dan in Groningen zou verwachten was die van Wolthuis in Sappemeer.

.....bouwde men daar een aantal kleinere tjalken die bekend waren vanwege hun goede zeileigenschappen en mooie lijn. Niet alleen de tjalken, maar ook de vele bolschepen die Wolthuis bouwde waren geveegde schepen die licht te hanteren waren. Ook scheepswerf L.Wolthuis in Veenendam stond goed bekend al waren het vooral de schepen van Sappemeer die de naam hadden".

De Friese tjalk is sierlijker dan de Groninger. Het onderscheidt zich van de Groninger tjalken door vloeiend in het water weglappende kop en kont, de zgn. "geveegde kont" met fraaie rondingen en smalle huidplaten. De Groninger tjalken waren om tenslotte Looimeijer uit zijn hiervoor aangehaald werk te citeren:

"dikkonten die het water slecht loslieten en met een flinke bries moeilijk op het roer lagen".

Skûtsjes

Gegeven deze Friese lijn mag het niet verwonderlijk heten, dat twee op de werf in Sappemeer gebouwde tjalkschepen aan het Skûtsjesilen

hebben meegedaan. Het betreft de Ulbe Zwaga en d'Halve Maen.

Ulbe Zwaga

Dit tjalkschip werd als Risico (Hz2190N) gebouwd in 1922 voor Fedde van der Feen te Oudebildtziel. Het is het voormalige Leeuwarder skûtsje. Met schipper R.Zwaga heeft het aan de SKS (Sintrale Kommisje Skûtsjesilen) wedstrijden meegedaan in de jaren 1986-1991. De latere eigenaar Kees Hermsen uit Velp is in 1993 mee gaan doen aan de IFKS wedstrijden. Dat heeft heel wat voeten in de aarde gehad. De IFKS-schippers wilden niet dat de Ulbe Zwaga aan de "Iepen Fryske Kampioenskippen Skûtsjesilen"(IFKS) meedeed. Volgens de schippers is een skûtsje alleen een skûtsje als het in Friesland is gebouwd. De balloteurs van de originaliteitcommissie hadden het schip echter met vlag en wimpel laten slagen. De heer Siep Bandstra van deze commissie wordt in een artikel in de Leeuwarder Courant van 16 maart 1993 als volgt over de Ulbe Zwaga aangehaald:

"...it skip is mear skûtsje as frij wat oare skippen fan de IFKS-float."

Het beroep van Kees Hermsen bij de arbitragecommissie van de IFKS werd dan ook gegrond bevonden en daardoor kon hij toch meedoen aan de wedstrijden. De statuten van de IFKS werden kort daarna dichtgetimmerd, zodat alleen op een Friese werf gebouwde skûtsjes mee mochten doen. Voor de op de Wolthuis werf in Sappemeer gebouwde Ulbe Zwaga en de skûtsjes van de werf Barkmeijer in Brittil (ook Groningen) werd echter een uitzondering gemaakt.

Sinds 2 oktober 2021 ligt de gerestaureerde Ulbe Zwaga weer onder haar oorspronkelijke naam Risico en als het oude originele vrachtschip vóór het Skûtsjemuseum in Eernewoude. Kees Hermsen heeft zijn schip verkocht aan Sikke Heerschop die het vervolgens heeft geschonken aan het museum.

De in 1922 door Gebr. H. en M. Wolthuis te Sappemeer gebouwde Ulbe Zwaga in de wedstrijd (fotocollectie: K.Hermesen, Velp)

d' Halve Maen

Dit skûtsje werd als De Twee Gebroeders (Hz2289N) gebouwd in 1923 voor IJ.Plat uit St. Anna Parochie. Onder de schippers T.Visser (1983/84) en P.J.Brouwer (1985/92) heeft het in de jaren 1983-1992 voor Drachten aan de SKS-wedstrijden meegedaan. De bemanning bestond voornamelijk uit Philips medewerkers, het schip was van de personeelsvereniging, zodat het skûtsje in de volksmond al snel het Philipsskûtsje werd genoemd. Het vaart tegenwoordig onder de naam De Halve Maen als charterschip en de ligplaats is Akkrum.

d'Halve Maen tijdens het skûtsjesilen (SKS) in 1986 (foto: B.Kramer, Suameer)

Overigens vermeldt het Stamboek Skûtsjes nog twee skûtsjes die door Wolthuis in Sappemeer zijn gebouwd. Het betreft de Dankbaarheid en de Trouwe Hulp.

De Dankbaarheid (G2028N) werd in 1925 als stalen roefschip gebouwd voor Age Vaandriks uit Koudum (Fr.) Het schip was meer dan zestig jaar in bezit van de familie Scholten in Sneek.

De Dankbaarheid op haar ligplaats in Sneek aan de Rienck Bockemakade

De Trouwe Hulp van eigenaar en schipper Reitse Schootstra op haar ligplaats in Broek bij Joure.

De Trouwe Hulp (G2325N) werd in 1926 als roefschip van staal gebouwd voor R.Hofman uit Genum in Friesland.

Motorboten en aakschepen

Naast tjalkschepen en bolschepen werden er door Harm en Menso ook motorschepen en aakschepen gebouwd. In 1924 werd voor K.Grasmeijer te Garsthuizen het motorschip 9 pk van staal met de naam Verwisseling (G2000N) gebouwd en in datzelfde jaar werd voor R.Pilon uit Loppersum een motorschip 15 pk van staal gebouwd met de naam De Hoop (G2009N).

Advertentie in de gids 1924 voor de gemeenten Hoogezand en Sappemeer.

Het in 1924 gebouwd motorschip 30 pk van staal, Risico (G1937N), werd gebouwd voor de schippers J.Buitenkamp en H.Zuurman

te Hellum. In 1925 werden twee aakschepen van staal gebouwd.

Grietje (G2082N) voor H.Bultje uit Delfzijl en Grietje Alida (G2144N) voor R.J. Helmers te Martenshoek.

Voor elkaar

Harm en Menso bouwden in 1925 ook de Hoogezand Martenshoek (G2105N). Dit motorschip van

18 ton en een Kromhoutmotor van 15 pk bouwden zij voor hun broer Jan Wolthuis. Hij onderhield daarmee samen met L.Huizinga een beurtvaart op Groningen.

De foto hierboven toont het beurtschip voor meelfabriek Benes in Hoogezand. Rechts op de foto is nog een gedeelte van het huis van Jan Wolthuis te zien.(fotocollectie: L.F. Wolthuis)

Over het toenemen van het aantal motorschepen en daarmee verdwijnen van de snikke en de scheepsjager met zijn paard verscheen in het Nieuwsblad van het Noorden van 13 augustus 1925 het volgende artikel.

NvhN 13 augustus 1925

Broer Lucas had overigens op zijn werf in Veendam al eerder in 1911 voor Jan Wolthuis het schoeneraakschip van staal Semper Spera (Hz1600N) van 164 ton gebouwd.

Met aan boord 117 ton cokes bestemd voor Odense liep dit schip op 26 augustus 1917 op de kust van Jutland in Denemarken. Menso bouwde overigens in 1927

voor zijn broer Lucas nog een bolpraamschip van 45 ton.

Uit elkaar *1926*

Harm en Menso doen onder de naam: Gebr. H. en M. Wolthuis goede zaken en er worden schepen van verschillende soort gebouwd: tjalken, bolschepen, motorboten, stevenaken. In 1926 scheidten de wegen van beide broers zich. Harm verlaat de werf en Menso gaat alleen verder onder de naam: M. Wolthuis, scheepsbouwer te Sappemeer.

Advertentie uit Schuttevaër van 4 augustus 1928, nr. 17

Menso bouwt dan naast de genoemde schepen eind jaren twintig begin jaren dertig ook zogenaamde lichters (sleepschepen zonder motor) en motorsleepboten. De zaak moet na het vertrek van Harm uiteraard worden gescheiden en gedeeld, wat met zich meebracht, dat Menso de woning bij de werf verkoopt en zich een nieuwe woning bouwt tegen de hellingschuur aan. Op 13 september 1926 wordt

de burgerbehuizing met erf en tuin verkocht aan B. Schrage voor een bedrag van fl. 4.600,00. Menso koopt de helling voor fl. 5.150,00. Hij heeft dan al plannen om een dwarshelling aan te leggen, zodat er ook schepen op de helling kunnen worden getrokken om te worden gerepareerd. Hij ziet in, dat hij het in de toekomst niet alleen van nieuwbouw maar ook van reparatie zal moeten hebben

Harm alleen verder

Harm bouwt nadien in Sappemeer Oost ook nog schepen. Bekend is de op 27 maart 1929 voor K. Kuipers te Aduard te water gelaten steilsteven Olle v.h.Hoop op Zegen (G2783N) Voorts bouwt Harm sleepboten en opduwers. De plek waar Harm bouwde was iets verder oostwaarts in Sappemeer dan de werf van Menso. Om precies te zijn: tegenover Noorderstraat

Nz 277, ter hoogte van Noorderstraat Zz 374-376.

NvhN 01 februari 1929.

De Hoop op Zegen zit nog op de werf en wordt te koop aangeboden. Kennelijk heeft Harm dit schip voor eigen rekening gebouwd. Lichterschepen

In de jaren 1928-1930 bouwde Menso voor rekening van de fa. H.Brouwer te Rotterdam een aantal lichter- of sleepschepen, die vervolgens bevaren werden door kapiteins uit Haren a.d. Ems in Duitsland. Op 5 september 1928 vond de tewaterlating plaats van de Liesbeth (G2680N). Een stalen lichterschip van 257 ton voor kapitein Bernhard Lohman. Dit schip werd in 1939 gemotoriseerd en

Bovenstaande foto laat op de hiervoor beschreven plek de tewaterlating zien van de Hoop op Zegen. (fotocollectie: fam. Kuipers)

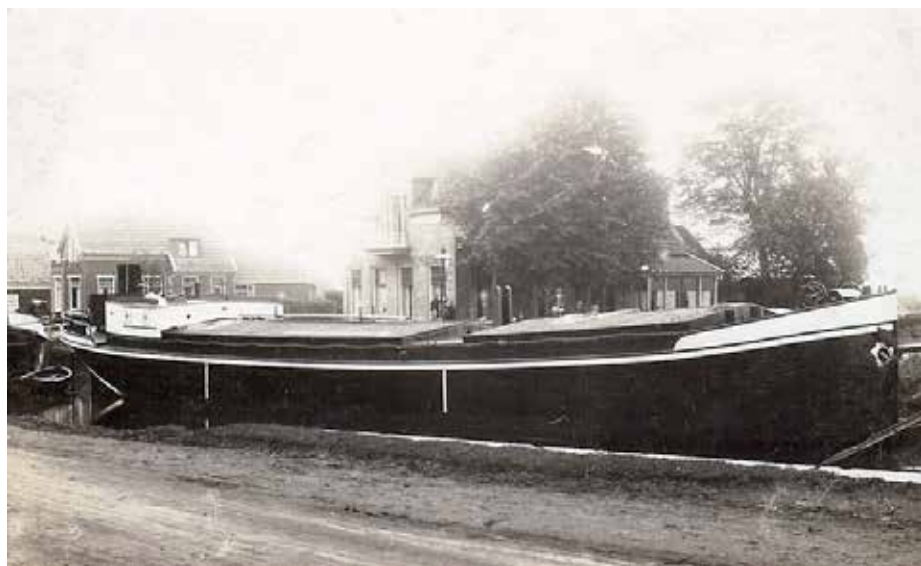
In 1921 ging Menso met zijn gezin wonen in het huis rechts op de onderstaande foto. Harm liet zich toen het huis links op de foto bouwen. In 1926 bouwde Menso de woning aan de hellingschuur, waar hij na het uiteengaan van de beide broers ging wonen en waar Roel Wolthuis thans nog steeds woont.

Voorts werden nog de volgende sleepschepen tewatergelaten:

21 november 1928
 Maria-Christina (G2731N)
 257 ton
 voor kapitein Johann Brügge.

20 maart 1929
 Theo Grete (G2791N)
 257 ton
 voor kapitein Matthias Riddering

13 juni 1929
 Greta (G2843N)
 257 ton
 voor kapitein Hermann Mecklenborg

Op de foto hierboven zien we een pas tewatergelaten Liesbeth voor de werf in het Winschoterdiep in Sappemeer. Ook zien we hier de beide woonhuizen van Harm en Menso.

1930
 Paula (G3023N)
 265 ton
 voor kapitein Heinrich Dänekamp

1930
 Glück Auf (G3036N)
 265 ton
 voor kapitein Heinrich Mörker.

Nvln 13 juli 1929. De eerste reis van de Greta: van Sappemeer naar Emden om ijzererts te laden voor Dortmund.

Sleepboten

Vanaf 1930 bouwde Menso ook sleepboten. In 1930 werden er vier sleepboten gebouwd. Drie daarvan zijn nog steeds in de vaart:

Assistent (A7152N) (v.h. Hillechiena)
Motorsleepboot van staal van bijna 6 ton en een lengte van 12.96 meter en een breedte van 3.46 meter. Onder eigenaar A.J.Vos had het ligplaats in Werendam, de woonplaats van de eigenaar.

Cetus (G3094N) (v.h. Trijncor)
Motorsleepboot van staal van bijna 10 ton en een lengte van ruim 15 meter. De breedte bedraagt 3.80 meter. Onder eigenaar Bernard Brugman uit Stad aan 't Haringvliet had het ligplaats in Middelharnis.

Zephyrus (G3156N) (v.h. Harmonie) (foto: ©Harry de Groot, Vries) in de oorspronkelijke vorm en onder in de huidige staat.

De Zephyrus is gebouwd als een motorsleepboot van staal van ruim 16 ton en een lengte van 18.97 meter. De breedte bedraagt ruim vijf meter. Vanuit de ligplaats Stavenisse en met J.M.W.van den Berge uit die plaats als eigenaar was De Zephyrus actief op de Oosterschelde.

De economische crisis *24 oktober 1929*

“Black Thursday”.

Als een kaartenhuis valt de beurs in New York ineen. Deze beurscrisis leidt tot financiële en economische problemen die zich op wereldschaal nog nooit in die omvang hebben voorgedaan.

Ook de scheepsbouw in Hoogezand en Sappemeer ondervindt geducht de gevolgen van deze economische crisis. Er komen zeer weinig nieuwe aanvragen binnen en van de ongeveer 20 werven liggen er in september 1931 verscheidene “leeg”. De op stapel staande schepen worden afgewerkt, zonder dat er veel vooruitzicht bestaat dat de kiel voor nieuwe schepen kan worden gelegd. Hierbij zijn ongeveer 600 arbeiders betrokken. (Bron: NvhN 19 september 1931)

NvhN 25 januari 1932 jaargang 45 nr. 20.

Ook de werven in Veendam, waaronder die van Lucas Wolthuis lijden onder de economische crisis.

Kanalenplannen 1930

Per brief van 28 november 1930 schrijft het gemeentebestuur van Sappemeer aan Menso:

“In verband met de u bekende kanalenplannen, zouden wij gaarne, zoomogelijk vóór 3 december a.s. worden ingelicht, hoeveel goederen aan gewicht Uwe onderneming jaarlijks per scheepsgelegenheid lost en verlaadt. Opgaaf van de benaming dezer goederen wordt op prijs gesteld.”

Menso verstrekt de volgende opgave:

120 ton plaat- en hoekijzer
300 kilo draadnagels

12 ton smidsijzer
600 kilo moerbouten
2 ton bolderpipen
150 kilo sloten, scharnieren enz.
600 kilo gaspijpen
400 kilo teerproducten
9 ton klinknagels
afleveren van 13 ton ijzerafval

Frederika *1930*

Op de plek waar Menso de elektrische dwarshelling van 31.50 meter aanlegde vond in 1930 de tewaterlating plaats van de Frederika (G3069N), een bolschip van 56 ton voor schipper H. Zuidema te Groningen. Na deze tewaterlating begon Menso met de aanleg van de dwarshelling op deze plek. De Frederika was daarmee het laatste nieuw gebouwde schip dat op die plek in het water ging.

De tewaterlating van de Frederika in 1930. Uiterst rechts op de foto zien we als jongetje Albert Wolthuis, de zoon van Menso en de vader van de schrijver van dit artikel. Hij staat naast de heer B. Schrage, die in 1926 de op de foto zichtbare burgerbehuizing met serre van Harm en Menso kocht.

De elektrische dwarshelling *1931*
Menso adverteert voor de door hem in 1931 aangelegde elektrische dwarshelling van 31.50 meter.

De Vrouw Geertruida *1931*

In dit jaar wordt een motorvrachtboot Geertruida (G3332N) met een laadvermogen van ruim 100 ton en uitgerust met een Kromhout motor gebouwd en afgeleverd aan de Gebrs. J. en C. Reus uit Enkhuizen. Deze broers ruilden hun paviljoenschip de Vrouw Geertruida hierop in. Na de ruiling bleek, dat op dit paviljoenschip nog een hypothecaire inschrijving rustte ten behoeve van de N.V. Wed. S. Lakeman & Zoon's Bank te Enkhuizen ten laste van de Gebr. Reus. De bank was slechts bereid tegen betaling van fl. 3.500,00 royement van de inschrijving te verlenen, welk bedrag echter belangrijk hoger was dan de waarde van het schip. Het schip had vrij van schulden aan Menso moeten worden geleverd, maar de schade door het niet-onbezwaard leveren kon op de tegenpartij, die niets bezat niet worden verhaald.

Dit motorvrachtschip is in 1931 gebouwd en afgeleverd door Menso Wolthuis in Sappemeer.

De VIOD II, voorheen Geertruida (G3332N).

Het schip is later verlengd en was met Wim Smedema en zijn echtgenote Adriana Blom uit Terneuzen als eigenaren jarenlang actief in de beroepsvaart. Momenteel is het schip teruggebracht in haar oorspronkelijke lengte en heeft het ligplaats bij de Tower Bridge in Londen. Sleepboten in aanbouw *mei 1935*

Omstreeks deze tijd had Menso als onderhanden werk in aanbouw een grote motorsleepboot en een kleinere motorsleepboot, beide voor Van Streun en Siebesma te Groningen (Technisch Bureau Het Noorden). De aanneemsommen waren kennelijk laag. Willem Mulder schrijft namelijk in zijn boek "Honderd jaar Schepen, Schippers en Scheepsbouwers in Stadskanaal" het volgende:

"19 februari 1931.....Gorter vertelde onderhand dat Wolthuis in Sappemeer zoo goedkoop bouwde voor 't Noorden, den heer Van Streun. Wolthuis heeft een serie van drie motorsleepboten (afm.19m) aangenomen, waarvan de eerste pas is opgeleverd voor fl. 8.900,00 (+/- € 68.500,00) De andere twee boten zijn nog in de maak. Dit gaat echter zeer langzaam, daar de boten nog niet verkocht zijn en Van Streun op zich laat wachten met afwerken en afnemen."

De kleine motorsleepboot was aangenomen voor een bedrag van fl. 2.300,00 waarvan fl. 1.300,00 was betaald. De grote motorsleepboot was aangenomen voor de som van fl. 11.000,00 waarvan fl. 5.000,00 was betaald. De saldi van de bouwpenningen, de restantvorderingen, van beide sleepboten waren bij akten van resp. 16 april 1935 en 30 juni 1932

M. WOLTHUIS
SCHEEPSBOUWER
SAPPEMEER

SPECIAAL ADRES VOOR
DE BINNENVAART

HET ADRES VOOR
SCHOONMAKEN EN REPAREREEN

ELECTRISCHE DWARSHELLING 31,50 METER

1932 gecedeerd (overgedragen) aan de N.V. Handelmaatschappij R.S. Stokvis & Zoon en Menso had reeds voor de volle aanbouwenningen gekwiteerd. Ook al bouwde Menso deze sleepboten af; hij zou er niets meer voor ontvangen. Niet Menso, maar Stokvis ontving – krachtens deze cessies – uiteindelijk fl. 6.822,28 van Van Streun en Siebesma.

het faillissement uit en Menso zal met zijn gezin de werf in Sappemeer verlaten.

Verkoop van de werf *5 juli 1935*

Op 5 juli 1935 wordt de scheepswerf op een openbare verkoping ten verzoeken van de familie Tinga-Maathuis, de hypotheeknemer verkocht. In de desbetreffende hypotheekakte van 27

1 dito boormachine
1 dito ponsmachine
1 dito amarilslijpsteen
1 dito knipmachine

Lucas wordt aldus eigenaar van de werf in Sappemeer. Hoe een en ander ook precies is gegaan, dat en de wijze waarop Lucas de werf in handen kreeg heeft tot een nooit herstelde breuk tussen de beide broers Menso en Lucas geleid. Menso en zijn zoons Roelf en Albert moesten zien dat zij elders aan de slag kwamen. Andere werven maken vervolgens dankbaar gebruik van de vakbekwaamheid van scheepsbouwmeester Menso Wolthuis. Menso neemt met vrouw en kinderen, na even op de Stationsstraat (thans: Kees de Haanstraat) in Sappemeer te hebben gewoond zijn intrek in het vrijstaande woonhuis aan de Molenstraat 1, later Kleinemeesterstraat 1 (weer later 2). Het Kleinemeesterdiep is dan nog niet gedempt en er wordt per schip naar toe verhuisd.

De werf van Menso Wolthuis begin jaren dertig. De dwarshelling is al aangelegd en een sleepboot is in aanbouw. De tegen de hellingschuur aangebouwde woning bouwde Menso in 1926 in verband met het vertrek van zijn broer Harm.

Bankroet *10 mei 1935*

De economische crisis, de Vrouw Geertruida en de in aanbouw zijnde sleepboten brachten Menso in zwaar weer. Te zwaar. Jakob Tolhuizen, lierenfabrikant en ijzerhandelaar te Sappemeer vraagt op 6 mei 1935 voor zijn openstaande vordering m.b.t. de door hem geleverde vier dwarshellinglieren - voor de inmiddels door Menso gerealiseerde dwarshelling - het faillissement aan. Op dat moment heeft Menso tien personeelsleden in dienst, waaronder zijn zoons Roelf en Albert, beiden voor een weekloon van fl. 10,00. Naast de genoemde sleepboten heeft Menso op dat moment nog onderhanden de verbouwing (verlenging) van een motorschip voor de Kartonfabriek Erica te Oude Pekela en de reparatie van een woonschip voor de gemeente Sappemeer. Ook bouwde hij op dat moment voor eigen rekening een kajuitmotorboot. De rechtbank te Groningen spreekt op 10 mei 1935

april 1927 stellen zijn broers Lucas, de scheepsbouwer uit Veendam en Albert, de huisschilder uit Wildervank zich tot een bedrag van fl. 2.000,00 als borg tot zekerheid voor de nakoming van de hypothecaire verplichtingen van Menso jegens Maathuis. Met deze door zijn broers Lucas en Albert verleende borgstelling bleek Menso echter niet geholpen. Immers, de openbare verkoping gaat door en Lucas laat aldaar zijn broer Albert namens zijn eigen bedrijf in Veendam (de fa. L. Wolthuis en Zoon, scheepsbouwers te Veendam) het laatste en hoogste bod uitbrengen van fl. 5.000,00. Naast de sloopstimmerloodsen, het burgerwoonhuis, de erven (23 a 48 ca) en de dwarshelling van 31.50 meter op 4 wagens gedreven door een 35 pk elektromotor behoorden volgens de notariële akte tot het verkochte:

3 elektromotoren
3 vaste werkbanken (2 voorzien van 1 bankschroef)
1 elektrisch aangedreven ponsmachine
1 handspantenbuiger

Op de werf, die vanaf dat moment dus van Lucas is, worden dan geen nieuwe schepen meer gebouwd. Het is uitsluitend een reparatiewerf, waar de door Menso aangelegde elektrische dwarshelling van 31.50 m de mogelijkheid voor bood en waarmee achtereenvolgens Lucas, diens zoon Albert en kleinzoon Roelf Jan Andries (Roel) tot aan het jaar 2000 een bestaan hebben gehad.

Aangehaalde literatuur:

Loomeijer, Frits R., Met Zeil en Treil, Alkmaar 1999
Mulder, Willem, Honderd jaar Schepen, Schippers en Scheepsbouwers in Stadskanaal, Lyon (Willem Mulder) 2007
Website: www.Lvbhb.nl Op deze site van de Landelijke Vereniging tot Behoud van het Historisch Bedrijfsvaartuig (LVBHB) vindt u -onder Schepen/Scheepshistorisch Onderzoek- de Database Liggers Scheepsmetings Dienst. Door het bij de diverse schepen vermelde meetnummer in te toetsen krijgt u verdere gedetailleerde (meet-) gegevens van het desbetreffende schip.
Fotoverantwoording.
Tenzij anders is vermeld: fotocollectie © H.Wolthuis, Haren

Voorstel ontwikkeling havengebied in Sappemeer

Het plan van de heren Smit en Veenhoven

Het plan voorziet in een open vaarverbinding van het Winschoterdiep via de haven van Sappemeer naar de “Museumwerf Wolthuis” aan de Noorderstraat hoek

Inleiding

Enige tijd geleden heeft een delegatie van het bestuur van de Historische Vereniging Hoogezand-Sappemeer e.o. kennis genomen van de plannen van de heren Smit en Veenhoven m.b.t. het havengebied van Sappemeer. Momenteel biedt dit gebied een gezapige aanblik. Dat is nogal in contrast met de dynamiek die deze plaats in het verleden kenmerkte. Waar het gebied vroeger bruisde en uitblonk in welvaart en bedrijvigheid, maakt het nu een desolate indruk. Nieuw Elan lijkt gewenst en haalbaar. Indien er (o.a. via diverse media) meer bekendheid zou worden gegeven aan de rijke historie van dit gebied (en de tot op heden zichtbare restanten daarvan), dan zou dit zeker bijdragen aan de toeristische en economische ontwikkeling. Nieuwe impulsen, zoals het plan van de heren Smit en Veenhoven, lijken daarbij gewenst en onontbeerlijk.

Borgercompagniesterdiep. Voor het wegverkeer dient er een brug

te worden geplaatst. Oorspronkelijk was het de bedoeling om (toeristische) binnenvaartschepen de mogelijkheid te bieden om via het Borgercompagniesterdiep aan te meren bij de veenborg “Welgelegen” aan de Vosholen in Sappemeer, maar door het aanbrengen van een drietal dammen in het diep, kan deze mogelijkheid worden weggestreept. Een andere optie is om het havengebied

op te pimpen met toeristische/horeca impulsen, b.v. het aanmeren van een historisch pannenkoekschip. Aldus kan de haven een aardige publiekstrekker worden waarbij een belangrijke rol is weggelegd voor historische schepen en de geschiedenis van de scheepsbouw door de jaren heen. Van Martenshoek tot aan de Noordbroeksterstraat zouden grafische weergaven (op borden) van de aanwezige en/of inmiddels gesloopte historische panden geplaatst kunnen worden. En inmiddels is er ook een toeristische wandelroute gestart met als titel “In de voetsporen van Aletta Jacobs” met alle markante punten die een rol hebben gespeeld in het leven van deze beroemde inwoner van Sappemeer. Trots zijn op de eigen regio begint met kennis van de lokale geschiedenis. Maar die moet dan wel voor het voetlicht worden gebracht. Laten we het zien als “nieuwe impulsen” die herinneringen oproepen aan de economische dynamiek van weleer. De Historische Vereniging juicht de plannen van de heren Smit en Veenhoven toe. Wij zullen, daar waar mogelijk, graag ons steentje bijdragen aan de verdere uitbouw en realisatie ervan.

Foto's : © Wim A.H.

Pluimvee- en Konijnenfokkersvereniging Hoogezand-Sappemeer

1941-2022 (Deel 1)

Kees Mollema

Inleiding

In 2022 heeft de Pluimvee- en Konijnenfokkersvereniging Hoogezand-Sappemeer het besluit moeten nemen om de vereniging op te gaan heffen. Het aantal leden/fokkers daalde, en ook werd het steeds moeilijker om de vacatures binnen het bestuur in te vullen, en werd het de laatste jaren steeds moeilijker om een geschikte ruimte te vinden voor de jaarlijkse tentoonstelling. Wel zijn er nog tot enkele jaren geleden de jaarlijkse jonge dierendagen gehouden op een zaterdagmiddag in september in de garage van Autocentrum Hoogezand.

De voorloper?

Tijdens mijn spuurwerk in o.a. de notulen- en -kasboeken van de vereniging kom ik een bericht tegen over de liquidatie van de Pluimvee en Konijnenclub Sappemeer-Hoogezand. Dit maakte mij erg nieuwsgierig. Na wat zoekwerk op Delpher werd het mij duidelijk. In april 1929 bericht Nieuwsblad v/h Noorden namelijk dat er voorbereidingen zijn om in 1930 het 10 jarig bestaan te gaan vieren van de Pluimvee en Konijnenclub "Sappemeer-Hoogezand". Conclusie, voornoemde vereniging moet dus opgericht zijn in 1920. Het bewijs is een aantal krantenknipsels: Op 9 en 10 december 1922 organiseert de vereniging hun

“Derde en Grootte Tentoonstelling” voor Kippen, Konijnen en Duiven.

Op 20 t/m 22 februari 1925 is er de “Vijfde Grootte Nationale Tentoonstelling” in Struvé .

“De Achtste Grootte Nationale Pluimvee Tentoonstelling” zal plaatsvinden op 17 en 18 november 1928.

Op 24 en 25 januari 1931 is er de “TIENDE GROOTTE NATIONALE TENTOONSTELLING” van Pluimvee en Konijnen in Hotel Bontehuis te Sappemeer.

De tweede vereniging

De tweede vereniging, nu met de naam Pluimvee- en Konijnenfokkersvereniging “Hoogezand-Sappemeer” werd opgericht 29 april 1941 in café “De Witte Linden” waar thans een chinees restaurant is gevestigd in de Kerkstraat.

Het bestuur bestaat uit de heren H. van Duinen voorzitter, M.J. Molter secretaris en J. Blink penningmeester. Besloten is om een oproep in het Nieuws- en advertentieblad te plaatsen voor het werven van leden.

De voorlopige contributie is bepaald op f 0,15 per maand. Het lid dhr. Felix neemt de kosten van de te plaatsen advertentie voor zijn rekening. Op de volgende ledenvergadering zal een uiteenzetting worden gegeven over het doel en streven van de vereniging. Deze vergadering vindt plaats op 1 juni 1941, waarbij 29 personen aanwezig zijn.

Het Nieuws en advertentieblad

De vergadering is geopend door dhr. J.W.Koeneman die zich bereid heeft verklaart de eerste vergadering te gaan leiden.

Er hebben zich een zevental personen beschikbaar gesteld voor een bestuursfunctie. Gekozen zijn J.W.Koeneman voorzitter, M.J.Molter secretaris, J. Blink penningmeester, H.van Duinen en R. van Leggelo beide als commissaris.

Voorzitter Koeneman heeft die avond een inleiding gehouden over de sport in het algemeen, en wijst erop dat wil de konijnenfokkers-vereniging een recht van bestaan hebben, zullen alle leden moeten meewerken en de vereniging boven alles stellen. Geen onsportiviteit maar samenwerking aldus Koeneman. Duidelijk is dat de vereniging zich voorlopig beperkt tot een konijnenfokkers-vereniging.

Vervolgens zet Koeneman de richtlijnen die het bestuur denkt te volgen uiteen namelijk; zich op de hoogte stellen van het fokmateriaal dat in bezit is van de leden, en bemiddeling verlenen voor de aankoop daarvan.

Verder een goede nestcontrole, het organiseren van excursietochten naar verschillende fokkers in de omgeving, terwijl er gepoogd zal worden om door het houden van lezingen de kennis in de konijnteelt te vergroten.

Verder verklaart het bestuur zich bereid om de leden met alle mogelijke raad ter zijde te staan.

De afgesproken contributie van f 0,15 per maand is naar een drie maandelijks contributie omgezet van f 0,45 bij vooruitbetaling.

Er werd gevraagd of nog dit jaar zal worden overgegaan tot het aanschaffen van een tatoeërtang, en/of het mogelijk is om tijdens de vergadering konijnen mee te nemen en ze te gaan bespreken, zodat jonge (leden) fokkers er dan ook meer kijk op gaan krijgen. Dit zal worden onderzocht, maar er moet dan wel iemand beschikbaar zijn die de dieren kan beoordelen aldus de heer Koene- man, en ook is hier nogal wat kennis voor nodig. Dhr. Smittenberg stelt een boekje voor de leden beschikbaar waarin de standardeisen voor alle rassen word beschreven.

In de bestuursvergadering 19 juni 1941 komt de vraag wat er voor fokmateriaal in de vereniging aanwezig is. Het is daarom goed om een keuring te gaan organiseren zodat de leden weten wat goed is en aangehouden kan worden, en weet het bestuur dan ook wat er in zijn geheel aanwezig is en dan eventueel maatregelen kan gaan treffen om het fokken van goede exemplaren te bevorderen. Ook komt ter sprake waar de activiteiten van de vereniging zullen gaan plaatsvinden. In aanmerking komen het Parkhotel Sappemeer, Het Bontehuis Hoogezand en weduwe Groeneveld. Er zullen ook inlichtingen opvraagd worden bij het Nederlands Merkenbureau (N.M.) over het aanschaffen van een tatoeërtang, om zodoende het recht van tatoeëren te krijgen. Van Leggelo gaat informeren tot het verkrijgen van krachtvoer.

Tijdens de bestuursvergadering van 3 juli 1941 is besloten om een tatoeërtang te gaan bestellen. De tang moet echter uit het buitenland komen en zal het dan ook nog wel even duren alvorens deze er is. Wachten met het bestellen is niet wenselijk omdat dan de kans bestaat dat de tang

duurder gaat worden. De voorzitter merkt op dat hij de tang wel eerst zal gaan betalen als de vereniging niet over genoeg geld beschikt. De aanschafkosten bedraagt plm. f 37.50. De vereniging gaat zich ook aansluiten bij de "Raad van Beheer en Toezicht op het gebied van Pluimvee en Pelsdierenteelt" (R.v. B.). Alle actieve leden dienen namelijk een genummerde inschrijvingskaart te hebben van de R.v. B. om dieren te laten tatoeëren en deel te kunnen nemen aan keuringen.

Kool: 45

TENTOONSTELLING
W.P.K.C. Winschoten
Noordbroek, 27 November 2021

Soort:	Konijnen	Groep 1	
Ras:	Luchs	Kleur	
Kleur:			
Geslacht:	Ram jong		
Merck:	1PM-303		
Beoordeling			
1. Gewicht (10Pt)	3,05		= 10
2. Type, bouw en stelling (20Pt)	F. type en bouw 2,5 J. benen en stelling		= 19
3. (20Pt) Pelslengte	F		
Dichtheid	2,5		
Structuur	2,5		
Conditie	F. kop 2,5 snuit		= 18 1/2
4. Kop en oren (15Pt)	Oren II		
			= 14 1/2
5. Dors- en buikkleur (15Pt)	F. okelkl F. buikkkl F. voor. been. kl.		
			= 15
6. Tussen- en grondkleur (15Pt)	F. grondkl. bukk F. grondkl okel 2,5 tussenkl.		
			= 14 1/2
7. Lichaamsconditie en verzorging (15Pt)			= 5
Bek:	F	Punten	96 1/2
Model (W-300)			

verhoogd door R.C. (U 98)

Besloten is om een 30 tal proefnummers van het blad "De Konijnenfokker" van uitgeverij C. Misset te Doetinchem te gaan bestellen, om dan eventueel te komen tot een collectief abonnement.

Koeneman heeft overleg gehad met de heer Venema van het Parkhotel voor het houden van een tentoonstelling, dit heeft echter niet tot een overeenkomst geleid. De zaalhuur zal f 20,00 gaan bedragen. Koene- man twijfelt er niet aan dat, als we

daar een paar keer gaan vergaderen Venema wel wat schikkelijker zal worden. Besloten is dan ook de eerst volgende ledenvergadering op 21 juli aanstaande te gaan houden in het Parkhotel. Er is een schrijven binnen gekomen van de Procureur Generaal te Leeuwarden, met het bericht "dat met de werkzaamheden niet dient worden voortgegaan, alvorens nadere mededelingen zijnerzijds". Dit gaat o.a. over het eventueel besluiten tot de oprichting en het opstellen van reglementen.

Tijdens de vergadering worden er een aantal konijnen beoordeeld door de voorzitter en dhr. Smittenberg. Het gaat hier om het ras Vlaamse Reus in de kleuren wit, haaskleur, konijngruis en geel. De fokkers/eigenaren zijn C.G.Holthausen, H van Duinen en H.Seif. Over het algemeen zijn het goede dieren in bouw, echter over de kleuren zijn wel wat opmerkingen. Tijdens de vergadering is er nog een oproep gedaan om gezamenlijk een bezoek te gaan brengen aan een tentoonstelling in Veendam-Wildervank.

Bestuursvergadering 25 augustus 1941. De voorzitter spreekt zijn blijdschap er over uit dat de goedkeuring tot oprichting van de vereniging binnen is van de Procureur Generaal, en spreekt de hoop uit dat de vereniging nu mag groeien en bloeien. Verder zal het bestuur met de leden gaan overleggen of er ook een clubtentoonstelling georganiseerd kan worden. De kosten aldus de voorzitter mogen niet meer gaan bedragen dan f 100,00 tot f 125,00. De heer Blink stelt voor om met de vereniging in Zuidbroek samen te gaan werken. Deze vereniging staat namelijk ook nog in de kinderschoenen. Een beslissing hierover werd nog niet genomen.

Op de ledenvergadering van 28 augustus zijn 33 personen aanwezig, en zijn er totaal 28 konijnen meegenomen door de aanwezige leden. Uit de bespreking blijkt dat er dieren bijzijn die voor de fok geen waarde hebben, doch het merendeel is van dien aard, dat door een deskundige paring

zeer goede resultaten kunnen worden bereikt. Besloten is dat vanaf nu elke vergadering een vast agendapunt "ballotage nieuwe leden" zal bevatten. Het reglement van de vereniging opgesteld door het bestuur, wordt onveranderd goedgekeurd. Vraag van het lid Nieborg om de vergaderingen zoveel mogelijk met licht maan te gaan houden daar dit de opkomst ten goede komt. De voorzitter zegt toe daar rekening mee te gaan houden. Bestuursvergadering 17 september 1941. Een voorstel aan de leden zal zijn om op zaterdag 11 oktober een tafelkeuring te houden, en 's avonds een lezing waarvoor keurmeester Kl. Steenhuis uit Stadskanaal zal worden uitgenodigd. In de rondvraag is nog het voeren van klaverhooi besproken.

Ledenvergadering 28 september, omdat er problemen zijn met het leveren van een tatoeërtang zal er nu een tang worden besteld bij de Nederlandse Konijnenfokkers Bond. (NKB) Het inschrijfgeld voor de tafelkeuring zal f 0,20 per dier gaan bedragen. Omdat het heel moeilijk is om voldoende voer te krijgen voor de konijnen, is er een voedselcommissie benoemd bestaande uit de leden P. Olthoff, G.Tilman en secretaris M.J.Molter. Bij de rondvraag vraagt Breurken wat en hoeveel (voer) moet een konijn hebben. De tafelkeuring die is gehouden op 11 oktober jl. in Hotel Parkzicht sluit af met een voordelig saldo van f 0,30. Er zijn ereprijzen uitgezet voor drie groepen, te weten zware- midden- en kleine rassen. Tijdens de ledenvergadering gehouden op 18 november zijn voor een jaar tot tatoeërders benoemd de heren J.Blink en B.Duzink. Mits toestemming van de leden, wil het bestuur gaan werken met dekbewijzen.

Elk lid die zijn dieren getatoeëerd wil hebben is verplicht bij elke dekking een dekbewijs in te vullen.

Verder zal er een lijst worden aangelegd van de door de adviescommissie aanbevolen rammen waaraan hoge eisen worden gesteld. De leden zijn verplicht hun voedsters bij deze rammen te laten dekken.

PKV HOOGEZAND SAPPEMEER
T.L.secr./penn.: W. Venema, Spoorstraat Zuid 44, 9602 AA Hoogezand. Tel. 0598- 32 81 58
Het tentoonstellingsseizoen komt weer nader, ook PKV Hoogezand-Sappemeer zal haar jaarlijkse tentoonstelling, die een lustrum kent in de Gemeente Slochteren, gewoontegetroou houden in de eerste weekend van november en wel op 7 en 8 november 1997. De inzenders van vorig jaar krijgen een vraagprogramma voor hoenders, dwerghoenders, konijnen, cavia's en watervogels toegezonden. Belangstellenden worden verzocht zich voor een vraagprogramma te wenden tot onze tentoonstellingssecretaris. Dit jaar hebben wij een keurmeesterskorps kunnen aantrekken dat niet zo vaak in onze regio keurt. En natuurlijk hebben wij zoals voorgaande de jaren een uitstekend prijzenpakket en een laag inschrijfgeld. Voor de jeugdleden is er altijd een prijsje te behalen, zodat die gestimuleerd worden goede dieren te fokken, ze goed te verzorgen en te showen. Meestal is er voor iedere inzender wel een presentje zodat iedereen een aandenken van onze tentoonstelling overhoudt. Nogmaals attenderen wij u erop dat wij als één van de weinige tentoonstellingen tussen de kooien bij alle konijnen en henen reeds schermen hebben geplaatst zodat die elkander niet kunnen beschadigen. De tentoonstelling is zeer gemakkelijk te bereiken en de openingstijden zijn: vrijdag 7 november 10.00 - 22.00 uur en zaterdag 8 november 10.00 - 16.00 uur, onze knusse kantine is gedurende deze tijden open.

W. Venema

In de bestuursvergadering van 29 december is deze lijst met een 30 tal rammen vastgesteld. Er zijn echter ook fokkers die hun ram voor een dekking middels een advertentie aanbieden.

mijn pr. bl. Weener Ram
gen. en een Loth. Ram,
Ko. Ruiter, Zuidlaarder-
weg no. 32, Nw. Comp.

mijn pr. Bl. Rex ram en
een Pool Ram en Angora
Fokkerij „Sportlust”,
Westeind C 14, Zuidbroek
R. v. B. 11751.

pr. bl. Vl. Reus, praed.
G., dekgeld f 1.—, Egb.
Bijlstra en Zn., Kalkwijk
O 37, Hoogezand.

In de eerste week nadat de voedster jongen heeft geworpen, zal er nestcontrole worden uitgeoefend. De leden Keizer, Swarts en Coops stellen zich hiervoor beschikbaar.

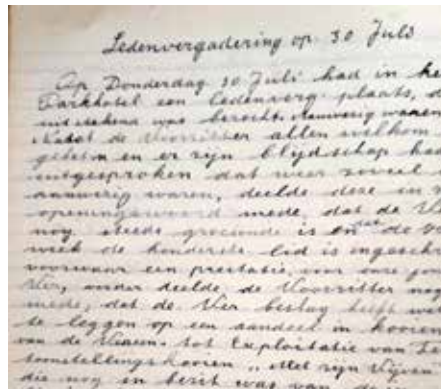
Het tatoeëren van de dieren is gesteld op plm. zes weken na de geboorte. Op de jaarvergadering van 11 januari 1942 is er een schrijven van de N.K.B. dat het niet mogelijk is een tatoeërtang te gaan leveren.

Getracht zal worden om een overeenkomst te sluiten met de vereniging te Zuidbroek. Financieel overzicht 1941, inkomsten zijn f 140,58 en uitgaven f 91,64 zodat er een voordeling saldo is van f 48,94.

In de bestuursvergadering van 11 februari 1942 de mededeling dat het bestuur afspraken heeft gemaakt met de vereniging in Zuidbroek t.a.v. het gebruik van hun tatoeërtang. De kosten daarvoor zijn 1 cent per geknipt oormerk. In de ledenvergadering van 26 februari 1942 demonstreert de voorzitter een vel van een blauwe Wener konijn, die door een vakman is gelooid en schitterend is geworden. Op 21 en 22 november 1942 zal de eerste tentoonstelling in het bestaan van de club worden gehouden. Tijdens de ledenvergadering van 13 mei memoreert de voorzitter het feit dat de vereniging in april een jaar heeft bestaan. Veel is er tot stand gebracht aldus de voorzitter, en ik twijfel er niet aan, of het tot stand gebrachte zal haar vruchten afwerpen. De voorzitter geeft aan dat de vereniging een aandeel in de kooiencombinatie "Met zijn Vijven" is aangeboden, dit moet echter nog verder worden uitgewerkt. De voorzitter geeft vervolgens een lezing met als onderwerp "selectie". Over dit belangrijk onderdeel zet de spreker duidelijk uiteen hoe nuttig het voor een fokker is om zijn dieren te kunnen selecteren en vroegtijdig het minderwaardige uit de fokkerij kan worden gehaald, om zo overbevolking te voorkomen.

Op de ledenvergadering van 30 juli zijn 45 leden aanwezig. De vereniging is nog steeds groeiende aldus de voorzitter, in de afgelopen week is het honderdste lid ingeschreven, voorwaar een prestatie zegt hij van deze nog jonge club. Dat het ledenaantal groeit komt mede ook door de oorlogssituatie. In die periode moet je namelijk de konijnen laten registreren via een konijnenfokvereniging om zo dieren te kunnen houden voor het vlees dat in die tijd erg schaars is. (K.M.) De voorzitter kan tevens melden dan de club beslag

heeft weten te leggen op een aandeel van f 225,00 in de kooien van de Vereniging tot Exploitatie van tentoonstellingskooien "Met zijn Vijven".

Dit aandeel was nog in het bezit van de al genoemde in liquidatie verkoperende Pluimvee en Konijnen Club Sappemeer-Hoogezand. Later in 1949, duikt voor de vereniging "Met zijn Vijven" een nieuwe naam op, namelijk "Met zijn Drieën" vermoedelijk zijn er twee verenigingen afgehaakt. Op uitnodiging van de konijnenfokkers vereniging Assen en Omstreken, zal hun zomertentoonstelling op 1 en 2 augustus 1942 worden bezocht. Er zal daarvoor een fietstocht worden georganiseerd. Vertrek 10 uur Café Olthof Kielsterstraat Hoogezand. Welke datum het is geweest is niet vermeld. Voor de tafelkeuring op 8 augustus zijn 313 dieren ingeschreven. Er worden een 20 tal medailles beschikbaar gesteld voor de best geplaatste dieren.

Een tweetal actiepunten om de eerste clubtentoonstelling op 21 en 22 november tot een succes te maken: 1 er zal een commissie van bijstand moeten worden benoemd, 2 in de bioscoop van Hoogezand zal reclame worden gemaakt voor de tentoonstelling. Tijdens de ledenvergadering op 18 september is er een schrijven van het Medaillehuis in Amsterdam, dat de door de vereniging bestelde medailles in beslag zijn genomen.

Ze zullen later alsnog worden uitgereikt. De tentoonstelling in november is een groot succes geworden, dit is bereikt dankzij de hulp en steun van velen, doch het voornaamste was de sportieve geest die er tijdens deze

dagen heerste schrijft de secretaris. De kwaliteit van de 220 ingeschreven dieren was zeer goed. Het batig saldo van de tentoonstelling bedraagt f 102,27.

Tijdens de ledenvergadering van 18 maart 1943 is besloten dat de tentoonstelling dit jaar zal worden gehouden op 11 en 12 december met als keurmeesters Kl. Steenhuis uit Stadskanaal en Sipma uit Oosterijkerk. De voorzitter houdt tijdens de vergadering een causerie met als onderwerp "Richtlijnen voor onze jonge fokkers".

Punten zijn aanschaf, huisvesting, verzorging en voeding der dieren, en wijst tevens op het grote nut tot het aanschaffen van lectuur. Bij uitgever Kiezebrink en Co in Sneek, zullen 250 boekjes "Fokken en houden van konijnen" geschreven door Kl. Steenhuis, worden besteld. De leden zullen deze gratis ontvangen. Steenhuis is zowel in Nederland als daar buiten een topkeurmeester bij de konijnen, en schrijver van meerdere artikelen over konijnen. In de ledenvergadering van 5 augustus 1943, worden plm. 30 meegebrachte dieren besproken door de voorzitter, en volgt er een lezing van hem met als onderwerp "Hoe houdt ik mijn dieren gezond" onderwerpen zijn o.a. coccidiose, snot en oorschurft. In zijn openingswoord geeft voorzitter Koeneman aan dat in het vervolg de vergaderingen precies op tijd zullen gaan beginnen, daar tegen 10 uur de vergaderingen afgelopen moeten zijn om ook die leden welke buiten H-S wonen nog op tijd thuis kunnen komen.

In de vergadering van 12 november 1943, is een punt van aandacht het tatoeëren. In deze tijd van oorlog is het namelijk steeds moeilijker om per rijwiel bij de leden thuis te tatoeëren, het is dan ook de bedoeling de laatste maanden van het jaar alle de te tatoeëren dieren op een afgesproken plek bij elkaar te laten komen. Zo is dit voor Sappemeer het Parkhotel en voor Hoogezand bij het lid T. Olthoff tegenover het slachthuis aan de Kiel-

sterstraat. Mocht het nodig zijn zal er ook voor Westerbroek, Scharmer en Slochteren een regeling worden getroffen. Vervolgens deelt de voorzitter mee dat het in de bedoeling ligt om het volgend jaar voor de leden een wedstrijd te organiseren met als onderwerpen hokkenbouw, netheid en conditie der dieren.

Hieraan zullen enige flinke prijzen worden verbonden.

De gehouden tentoonstelling in het weekend van 11 december is een groot succes geworden, zowel sportief als financieel. De samenwerking tussen de verschillende onderdelen was zo voortreffelijk dat het een schitterend geheel heeft gevormd. De kwaliteit van de dieren was Zeer Goed te noemen, ondanks dat de fokkers van de zware rassen het moeilijk hebben om voldoende krachtvoer te krijgen. Een minpuntje is de kwaliteit van de verzendkisten. Het is van groot belang dat deze goed en degelijk zijn.

Tijdens de bestuursvergadering van 16 februari 1944, worden de beoordelingscriteria vastgesteld t.a.v. de al genoemde wedstrijd onder de

leden. Maximaal zijn er 50 punten te verdienen, voor ieder onderdeel 10 punten. Het betreft netheid, licht en lucht, conditie dieren, huisvesting en omgeving. De tafelkeuring in 1944 zal worden gehouden in café Olthoff aan de Kielsterstraat, dit omdat het parkhotel nog steeds bezet is door Canadese troepen.

Op de gehouden bestuursvergadering van 4 januari 1945 is het bestuur van verschillende zijde gevraagd een feestavond te organiseren voor de leden met echtgenoten. Dit werd besloten met als datum 2 februari in het Parkhotel. De avond zal met eigen krachten worden gevuld met muziek, voordracht en een dansje.

Tijdens een bestuursvergadering op 2 september, wordt besloten om f 25,00 beschikbaar te stellen voor de zustervereniging Zuidbroek en Omstreken, voor de door hun te organiseren bondstentoonstelling. Verder is er besloten om een vergoeding te gaan aanvragen voor een te houden verloting t.b.v. de aanstaande clubtentoonstelling en, de in januari te houden tentoonstelling van topdieren. Ook is er binnen het bestuur

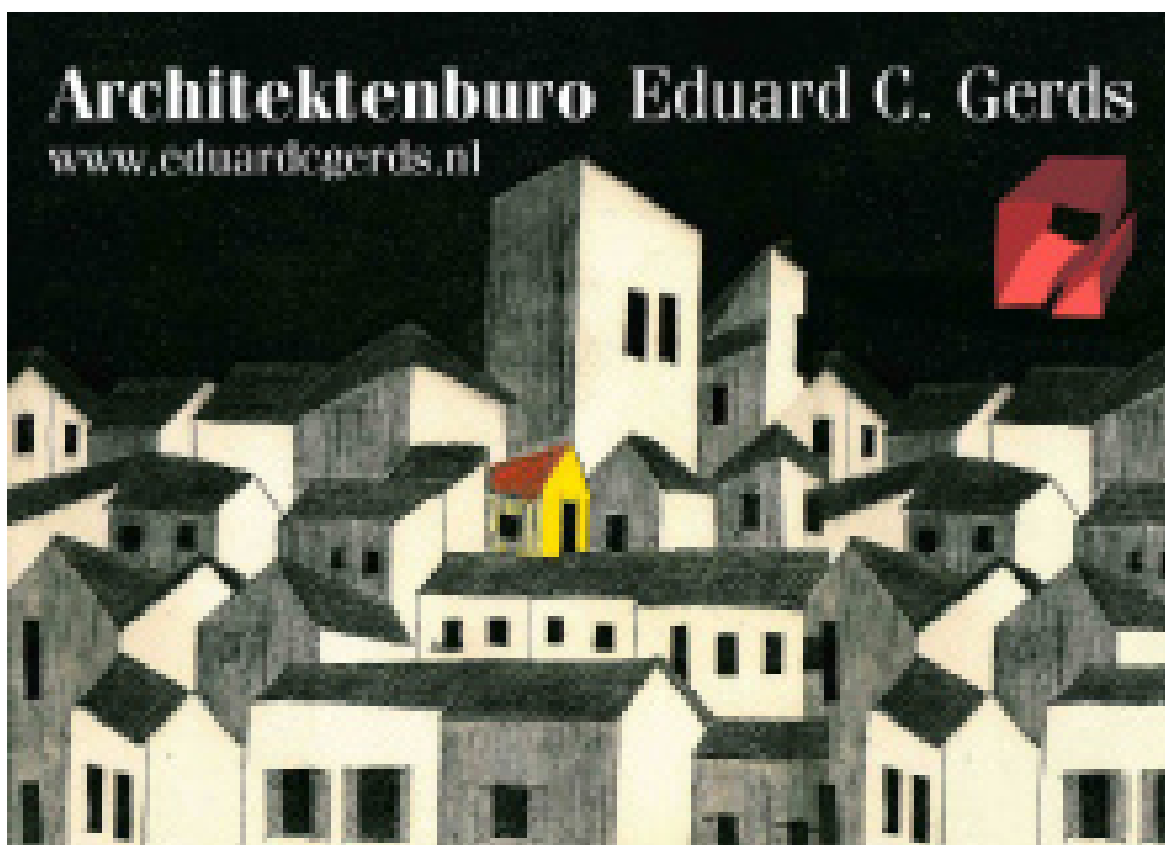
van gedachten gewisseld om een afdeling pluimvee toe te gaan voegen aan de vereniging.

In 1944 is de tentoonstelling van H.S. door de landelijke Raad van Beheer uitgeroepen tot de beste show van Nederland.

De vergadering op 12 maart is door 109 leden bezocht. Het totale ledenaantal is dan 215. De voorzitter kan melden dat er overleg is geweest met de verenigingen uit de gemeenten Siddeburen, Noordbroek, Zuidbroek, Veendam, Muntendam, Zuidlaren en Kolham om te komen tot meer overeenstemming over o.a. het aantal dieren uit een nest die mogen worden getatoeëerd.

Motto, samen bouwen we iets op, en samen kunnen we veel bereiken. Aandacht binnen de vereniging is er ook voor de opleiding van keurmeester. Er komt een cursus van 14 maanden á f 2,65. De helft hiervan komt voor rekening van de club.

De leden wordt in overweging gegeven om na te denken over een op te richten pluimvee afdeling. Hoofdzak blijft de konijnsport.

Koebeenkunst als huisvlijt in oorlogstijd

Gerhard P.J. Jansema

Inleiding

Begin februari 1940 reisde een verslaggever naar Hoogezand. De bedoeling was om de bekende kunstenaar en docent Nico Bulder te ontmoeten. De man reisde per bus en kwam zodoende bij de garage van de GADO (Groninger Autobus Dienst Onderneming) aan de Hoofdstraat terecht. Het is mij niet bekend of hij de heer Bulder heeft gesproken maar de activiteiten bij de garage hielden zijn blik vast. Zo kwam hij in gesprek met een controleur van de GADO de man heette Hendrik Boelkes (1883-1957). De verslaggever sprak zijn bewondering uit voor de chauffeurs die zo kunstig al die grote voertuigen op het terrein parkeerden. Boelkes keek er niet van op en vertelde dat dat hun dagelijks werk was. Als men het werk eenmaal in de vingers heeft is er niet veel kunst meer aan. Op de een of andere manier werd dat woordje 'kunst' in het gesprek in vrijetijdsbeleving en liefhebberij verweven. Hobby's... en zowaar, Boelkes had een voorkeur voor het vervaardigen van 'inlegwerken' d.m.v. kostbare houtsoorten, koebeenderen en koehoorns. Met de hand bewerkt door gebruik te maken van vijlen en beitels. Eindeloos geduld daarbij was een eerste vereiste maar ook inzicht en kunstvaardigheid. "Koebeen is bikkelhard en daarom moeilijker te bewerken dan bijvoorbeeld ivoor. Voor je tevreden bent over het resultaat is er veel tijd verstreken". Toen televisie nog onbekend was vermaakten velen zich in het land met allerlei soorten handenarbeid

bijvoorbeeld boetseren, papierknippen, figuurzagen enz. Tegenwoordig blijft handenarbeid hoofdzakelijk beperkt tot friemelen op

mobieltjes. Betreffende verslaggever wilde het werk van z'n zegsman wel eens zien want wie bepaalt of iets kunst is of niet... nietwaar? Je kunt niet op voorhand alles geloven. Een hoop mensen vinden, ook heden ten dage nog, dat zoiets maar fröbelen is. Boelkes bewonderde volkskunstenaar Jan Windt (1842-1930) uit Grootebroek (NH) die begin 20e eeuw zijn beensnijwerken exposeerde. Maar de GADO-man voelde niet veel voor publiciteit. Wat had dat nou voor zin? Na enige weken volhouden stemde de Hoogezandster toch toe en ontving de reporter in zijn huis aan de Hoofdstraat 56, later 64 (huidige adres Hoofdstraat 185).

Boelkes aan de werktafel bij de open haard

Of het gemakkelijk was om aan materiaal te komen, vroeg de journalist. "Nee zeker niet", antwoordde de Hoogezandster die ook zijn leverancier niet noemde: "ik was bezig met het Nederlandse wapen en dat kostte

de meeste tijd maar ja, Je Maintiendrai, ik moest dus doorgaan". Het bleek onmogelijk om zo'n groot stuk koebeen te bemachtigen. Alles moest in gedeelten worden vervaardigd om het daarna passend in elkaar te krijgen. Na wat kleiner 'inlegwerk' had Boelkes vier jaren besteed aan twee portretten van het Koninklijk Huis versierd met beenmateriaal. De GADO-controleur wilde het te zijner tijd graag aanbieden aan Hare Majesteit, zo vertelde hij enthousiast, maar..... even later begon de oorlog... Zo'n erevoorstelling in je huis? Van het Oranjepaar? Gemaakt met koebeen? Gevaarlijk en dat bleek toen de verslaggever in 1946 nog

eens langs kwam. Er was wel belangstelling geweest vertelde Boelkes, "...i.v.m. de bezetters had ik de afbeeldingen van het Koninklijk Huis natuurlijk laten onderduiken". Maar dierlijke vetten in de beenderen waren onderhevig aan schimmel en dan moest het zo nu en dan worden gelucht. "Ik had ze daarom op een warme dag in de voorslaapkamer opgesteld zodat de zon er mooi op kon schijnen". Maar toen...

Toen ging de deurbel... Een viertal heren stond voor de deur. Boelkes deed open en een van de mannen zei: "We komen even uw woning bekijken. U krijgt waarschijnlijk Duitse officieren in huis". Tamelijk bot en

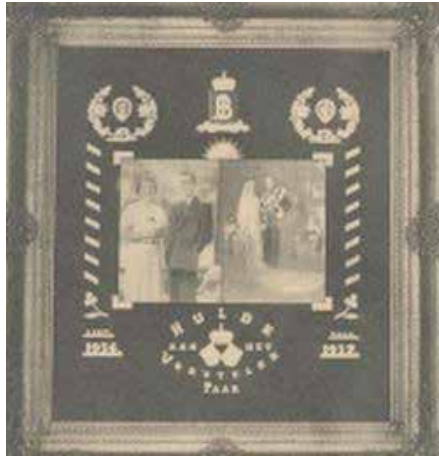
daarmee werd de Pruisische mentaliteit dwingend gedemonstreerd. Maar het gekke was, dacht Boelkes achteraf, dat hij die kerels zonder bedenking binnen liet en met hen de trap op ging om de slaapkamers te tonen.

Hij dacht totaal niet aan zijn portretten... “Ik duwde de deurkruk van de voorslaapkamer naar beneden.... En plots schoot het me te binnen wat daar te zien viel...”. Nu is het te laat, dacht de kunstenaar, als ze de slaapkamer binnenstappen dan.... In een flits deed hij de deur iets open, zette een pas naar binnen en bedacht ineens hardop: ...’t is hier wel een beetje krap voor een officier’ en trok de deur weer snel achter zich dicht. Deze constatering werd zonder aarzeling overgenomen. Het ongevraagde gezelschap durfde waarschijnlijk officieren niet zo’n hok aanbevelen. Zonder de kunstwerken te zien daalde men de trap weer af en verdween uit het zicht... pfffoeoe. Op dat moment ging het door de bus controleur heen dat de bezetter illegale slachterspraktijken verboden had... En het hebben van koebeen was daarom misschien ook wel een reden voor arrestatie. Ze... eehh zouden ze iets geroken hebben? Boelkes heeft nog lang angst gehad dat de ‘heren’ terug zouden komen. Had men zich vergist in een adres aan de Noorderstraat te Sappemeer? Mogelijk, daar woonde directeur Boelkes, eigenaar van het Gezins-Internaat “De Wildervanck”. In het pand ‘De erkende school voor steno-typen’ was veel meer ruimte. De ‘koebeen-kunstenaar’ bleef na het incident activiteiten in de straat scherp in de gaten houden...! Boelkes verzekerde de verslaggever dat hij direct daarna de boel met gezwinde spoed beter had verstoppt. Als bergplaats richtte hij een inbouwkast in en een bevriende behanger leverde hem een paar rollen behang. De kunstenaar plakte het secuur over de deur en wanden. Zo werd het huisvljyt aan het (boze) oog onttrokken.

Primeur??

Dadelijk na de bevrijding heeft de heer Boelkes zijn werken weer tevoorschijn gehaald. Dat werd hoog tijd daar er overal schimmelplekken ontstonden en ook de kast begon te ‘ruiken’. Gevrijwaard van verraders in de buurt heeft hij alles uit elkaar gehaald, grondig gereinigd en in de zon gezet om te drogen. “Nu ziet

alles er weer netjes uit, zoals u kunt zien”. Ja, dat heeft de nieuwsgaarder kunnen zien en de vraag kwam op of zijn gastheer inmiddels met het Oranjeportret naar Soestdijk was geweest. Dat was helaas niet het geval.

Een ingelegd tableau met links een foto van, toen nog, Prinses Juliana en Prins Bernhard als verloofd stel, foto rechts het gehuwde paar.

Teleurgesteld door een gemiste primeur vroeg de verslaggever waar dan het prachtige schemerlampje was dat Boelkes hem tijdens zijn bezoek in 1940 had laten zien.

Dat had meneer weggegeven...

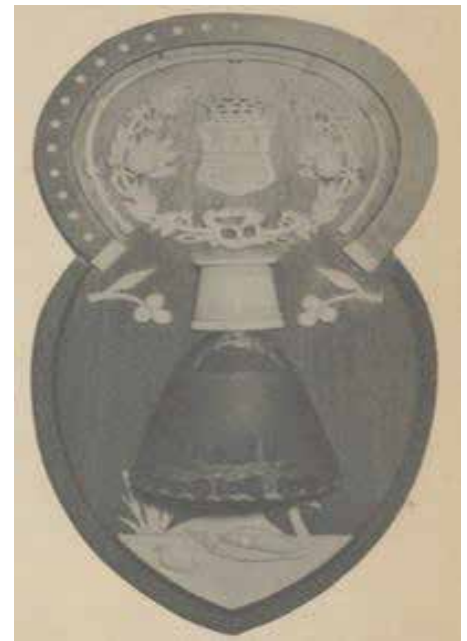
Tja, na de schoonmaakbeurt had zijn naaste buurman, eigenaar van een winkel, het in de etalage gezet. Op zekere dag was er iemand uit ‘Holland’ met een grote auto langsgesproken. De man wilde het portret persé kopen en... ??? Hoooo.... wacht even, dacht de verslaggever, toch nog een primeur? Iemand uit Holland met een grote auto... was Prins Bernhard zelf toch nog langsgesproken om...?

“Nee man”, lachte Boelkes, “gewoon een liefhebber, ik was niet thuis maar na een paar dagen was die man er weer. Tot vier keer toe is hij hier geweest en toen heb ik het hem maar cadeau gedaan...”.

De Hoogezandster controleur had er een goed gevoel bij, ervan overtuigd dat zijn kunst in goede handen kwam.

De verslaggever hapte naar adem.

“En...en...eeehh wat eehh vond uw echtgenote daarvan?” Boelkes trok met z’n schouders en zei dat zijn vrouw wilde dat hij een nieuw exem-

Wandbord met schemerlamp, erin verwerkt het wapen van Hoogezand

“Maar daar zal wel niets van komen... ik heb er geen tijd meer voor...”.

Een uit coromandelhout en koebeen vervaardigde schemerlamp

Evenals de verslaggever van toen hebben wij nu ook een bescheiden vraagje. Er moet toch iemand zijn die de werken van Hendrik Boelkes heeft bewaard. Of... of hangt het misschien toch stiekem ergens in ‘Holland’.... in een of ander paleis?

Bronnen:

Tijdschrift De Speelwagen pag. 177 1948, Boekje Dörp en stad? (vermoedelijk 1950), Leeuwarder courant 24-12-1949, Enkhuizer museum, Tijdschrift Ambacht ‘Van hier en daar’, over beensnijwerk 1951. Personeelsblad Nieuw Spoor (over GADO-dienst)

Najaarsexcursie 2023

SCHLOSZ EVENBURG, HEIMATMUSEUM UND GALLIMARKT IN LEER

Wim A.H. Rozema

Geacht bestuur,
Omdat we gisteren na het verlaten van de bus geen tijd hadden om jullie te bedanken doen we dat hierbij alsnog. Wat hadden jullie weer een fantastisch leuke trip georganiseerd en wat hebben we daar weer van genoten! We vonden het heel vervelend dat we het tasje van mijn vrouw hadden laten hangen maar vonden het erg sympathiek, dat die nog even kon worden gehaald. Ook daarvoor hartelijk dank! We hebben heel veel waardering voor jullie inzet voor de vereniging en hopen daar nog heel lang van te kunnen genieten. We wensen jullie veel succes met de voortzetting!

Aldus één van de vele hartelijke reacties op de door ons georganiseerde grensoverschrijdende najaarsexcursie naar Leer en omgeving. Het werd inderdaad -ondanks de grote drukte vanwege de Gallimarkt- een geslaagde onderneming. Vertrokken rond 10.30 u. vanaf het Rembrandtplein in Hoogezand arriveerde ons gezelschap een uurtje daarna met de museumbus bij Kasteel Evenburg. Na een rondgang onder leiding van 2 gidsen was het tijd voor de lunch in het restaurant bij het kasteel : Pilzensuppe und belegte Brötchen. Na de lunch volgde een rondleiding in het Heimatmuseum bij de haven in Leer. Ook weer onder leiding van 2 gidsen. Omdat de Altstadt van Leer was afgesloten voor alle verkeer moesten onze deelnemers aan deze excursie te voet zich een weg banen door de enorme drukte van de Gallimarkt ...

Schlosz Evenburg

Schlosz Evenburg is een waterslot, dat ligt ten zuiden van het

plaatsje Loga, gemeente Leer in de gelijknamige Landkreis Leer in de deelstaat Nedersaksen, aan de rivier de Leda. Het kasteel werd in de jaren 1642 en 1650 gebouwd door de Nederlandse kolonel Baron Erhard von Ehrentreuter van Hofrieth (1596-1664), commandant van het Nederlandse garnizoen in Emden. Hij liet het kasteel bouwen voor zijn vrouw Eva von Ungnad. Marie van Ehrentreuter (1633-1702), de jong-

ste dochter van de bouwer, trouwde met Gustav Wilhelm Freiherr von Wedel (1641-1717), een inwoner van Koningsbergen, die later als veldmaarschalk in dienst was van de Deense koning Christiaan V. Onder koning Christiaan VI werd hij gouverneur van Oldenburg.

Het huidige negentiende-eeuwse aanzien is te danken aan Carl Georg von Wedel en architect Richard Stüve, die

Het Engelse landschapspark en met name de lange lanen zijn in alle jaargetijden mooi. In het voorjaar bloeien op de grasvelden eerst sneeuwkllokjes, gevolgd door bosanemonen, waarna begin mei de pinksterbloemen zich laten zien.

Heimatmuseum Leer

Het Heimatmuseum Leer is één van de oudste musea voor lokale geschiedenis in Ostfriesland. Het levert al bijna negentig jaar een grote bijdrage tot het behoud van historisch erfgoed uit deze streek in Nedersaksen. Het museum is gevestigd in twee historische koopmanswoningen uit de 18e eeuw, gelegen vlakbij de museumhaven, de waag en het stadhuis. Als onderdeel van de in het jaar 1909 gestichte "Verein für Heimatschutz und Heimatgeschichte Leer / Ostfriesland e.V." (Vereniging voor Heem- schut en Regionale Geschiedenis Leer / Ostfriesland), ziet het museum het als zijn taak, lokale en regionale tradities te bewaren en mensen nader tot elkaar te brengen. De geschiedenis van de handels- en havenstad Leer en het leven en werken van zijn bewoners wordt hier gedocumenteerd, doorgegeven, levend gehouden en zo voor de toekomst bewaard. Bijzondere aandacht is er voor de - in de loop der tijden gegroeide - betrekkingen met de Nederlanders.

slot Evenburg in 1861 -1862 in de stijl van de vroege neogotiek verbouwde, met zowel elementen uit de Engelse Tudorgotiek als de Noordduitse Hanzegotiek

Bij het kasteel horen een voorburcht uit 1703 en twee boerderijen, de Meierhof en de Elfriedenhof. In 1975 kwam de Landkreis Leer in het bezit van het kasteel, waarna het uitgebreid werd gerenoveerd. Het park rond om de burcht is een Engels landschapspark, dat vrij toegankelijk is voor wandelaars. Tot 2011 was in het kasteel een opleiding voor leraren gehuisvest. Sindsdien is een gedeelte van het gebouw een museum, met regelmatig tijdelijke tentoonstellingen. Ook worden er geregeld concerten gehouden.

Al in 1798 staat er in een reisbeschrijving over de Duitse regio Ostfriesland: "Aan de overkant van de Leda, vlakbij de oever, ligt Loge, een mooi dorp met voortreffelijke luthoven, tuinen en lanen, die een sprekend bewijs zijn van de smaak van de eigenaar, de graaf von Wedel."

De Engelse landschapstuin van Schloss Evenburg is vrij te bezichtigen voor bezoekers. Over de lanen en bochtige paden kan men heerlijk rond het slot en de gracht wandelen, waarbij de 'Großen Allee' een prachtig uitzicht op deze bijzondere plek in noordwest-Duitsland biedt.

Gallimarkt

*Radeau raditjes dum!
De Börgmester led vebeden,
dat nüms mag kopen of verkopen
bevör de Klocke negen sleit,
bi Verlüß van Goderen
un all wat over tein Pund weggt,
is na de Waage to brengen!*

In 1508 verleende graaf Edzard de Grote de stad Leer marktrechten. Waarschijnlijk de oudste bron is de "Chronyk van Oostfriesland" geschreven rond 1562 door Drost Eggerik Beninga von Leerort. Daar staat, dat er nog twee markten nodig zijn in Oost-Friesland, één bij Leer op Galli en de andere bij Weener op Bartholomei. De dag "Galli" (16 oktober) is de verjaardag van de dood van de Ierse missionaris en Saint St. Gallus. Deze dag is bewust gekozen door Edzard I, omdat tot St. Gallus Day de oogst werd binnengebracht en de dieren in de stal werden on-

dergebracht, omdat er vanaf St. Gallus sneeuw kon vallen. Zo konden alle boeren, boerenknechten, dienstmeisjes en kooplieden op die dag naar de stad gaan en winkelen.

Foto's :
© Wim A.H. Rozema.

Van Tulp tot Meesterborg

Veranderend straatbeeld in centrum Sappemeer.

Onze redactie kreeg recht van publicatie van een prachtige oude foto. De foto is destijds gemaakt door Dicky Patje. Dick Patje was in zijn werkzame leven bij vele projecten betrokken binnen de voormalige gemeente Hoogezand - Sappemeer. Als enthousiast fotograaf legde Dicky vele van zijn werkprojecten vast op de gevoelige plaat. Zo ontstonden er vele albums, die een prachtig tijdsbeeld schetsen.

Op de oude foto zien we het voormalige winkelpand “TULP, verf, glas en behang” te Sappemeer. Dit in 2009 afgebrande pand stond op de hoek van de Noorderstraat en de Kleinemeesterstraat. Nadat het perceel meerdere jaren had braak gelegen, is er dit jaar begonnen met de ontwikkeling van een complex van zes appartementen. Het resultaat mag er zijn!

Foto Tulp : © Dicky Patje. Foto's Meesterborg :© Wim A.H. Rozema.

Het voormalige winkelpand Tulp

De huidige situatie. v.l.n.r. de slager, de bakker, de groenteboer en de Meesterborg tegenover voormalig Struvé.

“De Amsterdamse School in Groningen”

Ter afsluiting van haar activiteiten van het verenigingsjaar 2023, organiseerde het bestuur van de Historische Vereniging Hoogezand - Sappemeer e.o. een zeer bijzondere lezing in Hotel Faber : “De Amsterdamse School in Groningen”. Als inleider voor dit speciale onderwerp was uitgenodigd de historicus Nick Kieft uit Stootshorn - Noordbroek. Nick Kieft is bij de vereniging geen onbekende : een aantal keren al gaf hij voor een volle zaal zeer boeiende lezingen. In 2021 hield de heer Kieft, op verzoek van de secretaris van de vereniging, de zesde Jaap Westerdieplezing in het Kielzog. Dit voorjaar nog presenteerde hij zijn boek “Stootshorn, Van Plaggenhut tot Landhuis”. Kieft nam in zijn lezing in hotel Faber de aanwezigen mee in de rijke geschiedenis van de architectuurstroming “De Amsterdamse School”. Naast mooie voorbeelden op groot scherm, lichtte Kieft ook verrassende details toe, waar je vaak achteloos aan voorbij loopt. Uiteraard was er ruime aandacht voor panden met kenmerken van de Amsterdamse School in onze gemeente, zoals in Sappemeer, Martenshoek en het Oosterpark. Voorzitter Jan Knip sprak in zijn slotwoord dan ook grote waardering uit voor de wederom boeiende manier, waarop de historicus en rasverteller Nick Kieft dit onderwerp behandelde.

Foto's : ©Wim A.H. Rozema – HVHS.

“Amsterdamse School” aan de haven van Martenshoek.

foxholster metaalhandel

G. Imbosstraat 60
9607 PE Foxhol

in- en verkoop metalen, kabel,
bruikbare materialen en sloopwerken

inzamel nr: 01.853 BE /verwerker 01.V/ VIHB GR 503716

tevens inname accu's en verwerking grondkabels

tel. 0598-39 45 04 /p rivé 0598-38 06 86 / b.g.g. 06 50565966

Ons **drukwerk** werkt in uw voordeel

Drukwerk moet er verzorgd en professioneel uitzien, want het bepaalt in belangrijke mate hoe uw bedrijf, instelling of organisatie naar buiten toe overkomt. Of het nu gaat om visitekaartjes, briefpapier, enveloppen, mappen, brochures, speciaal promotiemateriaal of een van A tot Z verzorgde mailing. We kunnen het drukwerk ook voor u bezorgen. Het is bij ons in goede handen. En ook uw privé familiedrukwerk verzorgen wij tot in de puntjes.

Mr. A.J. Romijnweg 17
(ingang van Olmstraat)
9672 AH Winschoten

I www.drukenprint.nl
E drukenprint@afeer.nl
T (0597) 453 521
M 06 218 475 89

Afeer
druk & print

Mr. A.J. Romijnweg 17 – 9672 AH Winschoten
Tel. (0597) 453 521 | www.afeerdrukenprint.nl | dtp@afeer.nl

DEKENS

METAALGIETERIJEN B.V.
SAPPEMEER

IJzer - Ni Resist - RVS - Staal - Brons en Aluminium Gietwerk

Noorderstraat 370
9611 AV Sappemeer

Tel. 0598 – 39 29 97

Machinefabriek ekens B.V.
Sappemeer

Verspaning – Revisie – Balanceertechniek

De Vosholen 101
9611 TE Sappemeer

Tel. 0598 – 38 21 02

www.dekensgroep.nl

